NAYA—KARNIKÂ.

(A PRIMER OF THE JAIN LOGIC)

BY

SHRI VINAYA VIJAYA UPÂDHYÂYA

TRANSLATED AND EXPLAINED INTO GUJARATI

BY

FATTEHCHAND KARPURCHAND LÂLAN,
(BOMBAY GULALWADI No 143)

AND

MOHANLÂL DALICHAND DESAI, B A LL B

BOMBAY

PRINTED BY B R. GHANEKAR
(THE "NIRNAYA SÂGARA PRESS" KOLBHAT LANE, HOUSE No 23
FOR THE PUBLISHER.

A. V 2436 —A. D 1910

The doctrine of the Jains known as Syádvád or
Janta váda it is proper to affirm, in the words of a wr
in America —

is competent to descend into the utmost minutr
metaphysics and to settle all the vexed question
abstruse speculation by a positive method (not me
asserting *na iti na iti*, not so not so)—to settle at
rate the limits of what it is possible to determine by
method which the human mind may be rationally suppc
to possess. It promises to reconcile all the conflict
schools not by inducing any of them necessarily to aban
their favourite 'standpoints but by proving to them t
the standpoints of all others are alike tenable or at le
that they are representative of some aspect of truth wh
under some modification needs to be represented and t
the Integrity of Truth consists in this very variety of
aspects within the relational unity of an all comprehens
and ramifying principle

—*The late Mr Virchand R Gandhi's writing*

पूणपुण्यनयप्रमाणरचनापुष्पै सदास्यारसै
स्तत्त्वज्ञानफलै सदा विजयते स्याद्वादकल्पद्रुम ।
एतस्मात्पतितै प्रवादकुसुमै षड्दर्शनारामभू
भूय सौरभमुद्वमत्यभिमतैरध्यात्मवार्तालवै ॥

—श्रीमद् यशोविजयजी—अ

श्री विनयविजयोपाध्याय विरचिता

नयकर्णिका.

(જૈનન્યાય પ્રારંભ પુસ્તક)

અનુવાદ—ઉહાપોહાદિ, કર્તાજીવન—વિવેચન.

લખનાર

કત્તેહચંદ કર્પૂરચંદ લાલન

(ગુલાલવાડી ન ૧૪૩ મુંબઈ)

અને

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ

બી એ એલ્ એલ બી

વીરસંવત્ ૨૪૩૬ ઈ સ ૧૯૧૦

મુંબઈ.

કોલભાટલેઇન ન. ૨૩ મા આવેલ "નિર્ણયસાગર" પ્રેસમાં
બાળકૃષ્ણ રામચંદ્ર ઘાણેકરે માલીકને માટે છાપ્યું

મૂલ્ય રૂ ૦-૬-૦

धावन्तोऽपि नया सर्वे स्युर्भावे कृतविश्रमा ।
चारित्रगुणलीन स्यादिति सर्वनयाश्रित ॥

દોડતા એવા સવનયો સ્વભાવવિષે વિશ્રામ પામનારા થાય છે, તેથી ચારિત્રગુણમાં જે લીન છે તે સર્વે નયના ધારક હોય છે

पृथङ्‌नया मिथ पक्षप्रतिपक्षकदर्थिता ।
समवृत्तिसुखास्वादी ज्ञानी सर्वनयाश्रित ॥

એક એક નય પરસ્પર પક્ષપ્રતિપક્ષે કરીને કદર્થિત છે, તેથી સમવૃત્તિના સુખનો આસ્વાદ સર્વનયાશ્રિત જ્ઞાની કરે છે

लोके सर्वनयज्ञानां ताटस्थ्य वाप्यनुग्रह ।
स्यात्पृथङ्‌नयमूढानां स्मयार्तिर्वातिविग्रह ॥

સવનયના જાણનારાનું તટસ્થપણું લોકનેવિષે ઉપકારરૂપ થાય છે પૃથક્ નયે કરીને જે મૂઢ છે તેને ગર્વની ઉદ્ધતતા અને અતિ કલહ-ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે

श्रेय सर्वनयज्ञानां विपुल धर्मवादत ।
शुष्कवादाद्विवादाच्च परेषां तु विपर्यय ॥

ધર્મવાદથી સવનય જાણનારનુ મોટુ કલ્યાણ થાય છે, પરતુ શુષ્ક વાદ વિવાદથી એક નયના આશ્રય કરનારનો વિપર્યય થાય છે

प्रकाशित जनानां यैर्मत सर्वनयाश्रितम् ।
चित्ते परिणत चेद् येषां तेभ्यो नमोनम ॥

લોકના હિતને માટે સવનયાશ્રિત મત જેણે પ્રકાશિત કર્યો છે, અને જેના ચિત્તમા તે પરિણત થયો છે તેને વારવાર નમસ્કાર છે

—શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જ્ઞાનસાર

અગ્રવચન.

FOREWORD

આ નયકર્ણિકા નામનુ લઘુ પુસ્તક **શ્રી** વીર પ્રભુની સ્તુતિરૂપ છે એમના કર્તા **શ્રી** વિનયવિજય ઉપાધ્યાયજી છે તેઓ **શ્રી** ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજીના સમકાલીન હતા, કારણ કે **શ્રી**પાલ મહારાજનો **શ્રી** નવપદ મહિમારૂપ રાસનો પૂર્વભાગ તેઓએ પોતે રચ્યો છે અને ઉત્તર ભાગ **શ્રી** યશોવિજયજીએ રચી પૂરો કર્યો છે

આ ગ્રંથકાર ગ્રંથને અંતે લખે છે કે મ્હારા ગુરૂ **શ્રી** વિજયસિંહ અને દાદા ગુરૂ **શ્રી** વિજયદેવસૂરીને સંતોષ આપવા આ નયજ્ઞાનરૂપે **શ્રી વર્ધમાનસ્વામીની** હું સ્તુતિ કરૂ છુ

જે સ્થળે આ નયજ્ઞાનગર્ભિત **શ્રી** વીરસ્તુતિ રચાઈ, તે સ્થળનુ નામ બંદરોમા શ્રેષ્ઠ એવુ **શ્રી** દીવબંદર છે[1]

જૈન ગ્રંથરાશિના ચાર સમુદાય છે એટલે દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ ચરણકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ આ ચારે સમુદાયોમા દ્રવ્યાનુયોગ શિરોમણિરૂપ છે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી મહા મૂલ્યવાન્ રત્નોનો ખજાનો એ છે જેમ પુણ્યવાન્ અને ઉદ્યમવાન્ શ્રીમતજ રત્નો ધારણ કરવાને સમર્થ થાય છે, તેમ જ્ઞાનશ્રીમતજ પ્રયત્નવંતો થઈ દ્રવ્યાનુયોગરૂપ મૂલ્યવાન્ રત્નના અધિકારી થઈ શકે છે

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી પણ **શ્રી** દ્રવ્યગુણપર્યાયના રાસમા કહે છે, કે સમતિતર્ક, ઉપદેશમાલા વગેરે ગ્રંથોમા દ્રવ્યાનુયોગપૂર્વક ચરણકરણાનુયોગ કરવો જોઈએ એ યોગવિના મોક્ષ નથી કારણકે શુક્લધ્યાન પણ એથીજ થઈ શકે છે આટલા માટે સાધુ જનોએ તો અવશ્ય જાણવો જોઈએ

આટલામાટે આ દ્રવ્યાનુયોગની ફિલસુફીને સરલ કરવાને જગતના નિસ્પૃહી મુનિરાજોએ પ્રયત્ન કરવામા કઈ બાકી રાખી નથી જેમ પક્ષિસમુદાયમા નાના બચ્ચાની મા દાણાને ચાવી નરમ કરી–પો

---

1 ગ્રંથકારનુ ચરિત્ર જુઓ

તાના પક્ષિ બાળકોના મુખમા મૂકે છે કે જેથી ચાવવાનું સેહેલુ થઈ પડે તથા પાચન પણ સેહેલાઈથી થાય તેવીજ રીતે ' જેમાં દયાની અવિરલ લહરીઓ ચાલી રહી છે એવા શ્રી વીરાગમરૂપી સમુદ્રના મ થન કરનારા ગીતાર્થ મુનિરાજોએ મનુષ્યસમુદાયને બાળક જોઈ, મ તા જેવા ત્યાર્દ્ર અંત કરણવાળા તે બુદ્ધિવાન્ સાધુજનોએ દ્રવ્યાનુયોગના વિષયરૂપી કઠીણ અ ડકણોને પણ ચાવી પોતાની તીવ્ર બુદ્ધિરૂપી ચા-વણથી માવા જેવા નરમ કરી તે કણોને એવા બના યા છે કે તે આ-પણા મુખમા પેસ્યા પછી તરતજ પચી જાય

દ્રવ્યાનુયોગની બારાક્ષરી નયજ્ઞાન છે નયજ્ઞાન એટલે અપેક્ષાજ્ઞાન અમુક અપેક્ષાને ઈતરજનો વાય કહે છે જેનો સવ અ પેક્ષાને નય કહે છે એકજ વસ્તુ જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ-(દ ષ્ટિએ) જૂદી જૂદી ભાસે, કારણ કે પ્રત્યેક વસ્તુમા અનત ધર્મ કે સ્વભાવ હોય છે આ અનત ધર્મમાવી જે ધર્મ કે સ્વભાવ જણાય, તેને મુખ્ય કરીને બોલાય તો તે નય કહેવાય અને એવી રીતે બોલનારને એ નયથી (કે વાયથી) બોલે છે એમ કહેવાય જિનશાસ્ત્ર એમ કહે છે કે ' એ બધા નયોનું કથન એકત્ર કરીએ ત્યારે વસ્તુનું પૂર્ણ જ્ઞાન થયુ ગણાય ' જગત્‌ના સઘળા વર્ગો જગતની સવ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ-પછી તે વ્યાવહારિક હોય કે પાર માર્થિક સામાજિક હોય કે વ્યક્તિગત હોય, તથાપિ એ બધી-જૂદી જૂદી અપેક્ષાના અવલબનવડે થયેલા માર્ગો છે આ સર્વ અપેક્ષાને જાણનારા સર્વજ્ઞ કહેવાય અને જે સામાન્ય બુદ્ધિવાળા જનો કરતા જેટલી જેટલી વિશેષ અપેક્ષા કે નયોને સમજે તેટલે તેટલે અશે તે વિશેષજ્ઞ કહેવાય આવા અપેક્ષા જ્ઞાનની પ્રશસા કરતા આર્યશાસ્ત્રો કહે છે કે ' ज्ञानमेव परं बलं ' જ્ઞાનજ પરમ બળ છે ' પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞ લૉર્ડ બેકન પણ કહે છે કે " Knowledge is power ' જ્ઞાન એ વીર્ય છે-સામર્થ્ય છે-બળ-પરાક્રમ છે આમ જ્ઞાન પૂર્વ પ શ્ચિમ અર્થાત્ આખા ભૂમંડળના તત્ત્વજ્ઞોના કથનનો સાર છે અને એ જ્ઞાન તે નયજ્ઞાન-ન્યાયજ્ઞાન-અપેક્ષાજ્ઞાન છે ટુકામા સાંસારિક જીવન કે પારમાર્થિક જીવનો ગમે તેવા કઠિણ હોય તોપણ આવા ન યોરૂપ-જ્ઞાન દીપકવડે તે સરળતાથી વહન કરવાનેમાટે તેમાં અનેક

માર્ગો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, અને માણસ પોતપોતાનુ કલ્યાણ શાતિથી સાધી શકે છે કારણ કે એ નયોવડે જગત્‌ના કઠિણમા કઠિણ પ્રશ્નોના પણ ઉત્તરો મેળવી શકાય છે હવે ત્યારે નય કેટલા છે? પડ્દર્શન સમુચ્ચયની ટીકામા જણાવવામા આવ્યુ છે કે "જેટલા વચનો છે તેટલા નયો છે" હવે વચનો તો અસખ્ય છે, ત્યારે નયો પણ અસખ્ય થવા જોઇએ અને તેમ છે તો પછી જ્યારે ઘણા બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યો પણ કરોડો શબ્દોમાથી માત્ર દશ-પદર હજાર શબ્દોનુ જ્ઞાન ધરાવે છે, ત્યારે શબ્દજ્ઞાનથી પણ ઉચ્ચતર એવી અપેક્ષાઓ તો કેમ જાણી શકાય? આનુ ઉત્તર તપાસીએ. શબ્દજ્ઞાનમા જોકે વિચારની અગત્ય અવશ્ય ગણાય છે, પણ અતિ સહવાસથી તેમાં સુરે ની જ જાતી નથી ત્યારે અપેક્ષાજ્ઞાન તો વિચારની વધારે મુખ્ય અને વિશેષ અગત્ય રાખે છે, એટલે તેમા વિકટતા જણાય એ સ્વાભાવિક છે તોપણ જેમ ઉપર દાખવ્યા પ્રમાણે શબ્દજ્ઞાનમા વિચારની અગત્ય હોવા છતાં અભ્યાસ-પરિચયને લીધે તે સરલ થઈ પડે છે, તેજ રીતે અપેક્ષા કિંવા નયોનો પણ જો નિરતર અભ્યાસ સેવવામા આવે તો સહજ શ્રમે પણ થોડા સમયમા તે અપેક્ષા જ્ઞાનગોચર થઈ શકે

શબ્દ સમૂહ આપણને ઘણો વિશાળ જણાય પણ વિદ્વાન્ વૈયાકરણીઓએ વ્યાકરણમા નામ સર્વનામ વિશેષણ, ક્રિયાપદ, ક્રિયાવિશેષણ અને નામયોગી-વાક્યયોગી-કેવલપ્રયોગી અવ્યય આદિ આઠ વર્ગમાં તે શબ્દોના પાઠી અભ્યાસીઓના માર્ગમા અત્યત સરલતા કરી આપી છે, તેજ રીતે, શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીના કથન પ્રમાણે નય-માર્ગ કિંવા અપેક્ષાઓની સખ્યા ગણનાતીત હોવા છતા, કુશાગ્રબુદ્ધિ આચાર્યોએ દીર્ઘ મનન પછી માત્ર સાત નયોમાજ તે મહાન્ સમૂહને વહેંચી નાખ્યો છે, અને તે વહેંચણી એવા પૃથક્કરણપૂર્વક કરી છે કે જગત્‌મા કોઈ પણ વિચાર એવો નથી રહેતો કે જે સાત નયની અદર સમાવેશ ન પામે વળી એ પણ ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે કે શબ્દસમૂહમાંહેના અમુક શબ્દને નામ કે સર્વનામ એવુ ઉપનામ આપવાથી જેમ તેના આઠ વર્ગમાંહેના એક અગનું જ્ઞાન થાય છે તે બીજ રીતે અસખ્ય વિચારોમાંહેનો અમુક વિચારનો સાત નયમાંહેના એકાદ નયમા સમાવેશ થતા તે અમુક નયનુ વિશેષ જ્ઞાન થાય છે

શબ્દસમૂહના આઠ અગોનું જ્ઞાન થયા પછી તેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામા મુશ્કેલી નડતી નથી તેમ અમુક વચન કયા નયને–કઈ અપેક્ષાને લઈને–અવલબીને બોલાયુ છે તેનુ યથાતથ્ય જ્ઞાન થયા પછી વિકટતાવાળુ જણાતુ નથી.[1] આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થઈ આવશે કે વ્યાકરણ જેમ શબ્દજ્ઞાનનું શાસ્ત્ર છે તેમ વિચારોનુ આતર રહસ્ય સમજવા માટે નયશાસ્ત્ર છે અને તે નયશાસ્ત્ર (વિચાર રહસ્યનું) એક વ્યાકરણ સ્વરૂપ છે

નયો મુખ્ય રીતે સાત છે નૈગમનય, સંગ્રહનય, વ્યવહારનય, ઋજુસૂત્રનય શબ્દનય સમભિરૂઢનય અને એવભૂતનય આ સાત નય ઉપરાત મુખ્ય રીતે આઠમો કોઈ અધિક નય નથી માત્ર આ સાત નયની યથાથ સહાયતાથી જગત્‌ના સર્વે વિચારોનુ રહસ્ય સમજી શકાય છે, એટલુંજ નહિ પણ સવ ધમા પ્રવૃત્તિઓ તથા વ્યક્તિઓના બધારણોના મૂલ પાયાઓ પણ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે અર્થાત્ અમુક ધમ અથવા વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિ કયા હેતુને આભારી છે તેનુ નય જ્ઞાનની સહાયતાથી ઉજ્વળ દર્શન થાય છે

શ્રીમદ્ વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે શ્રી મહાવીર પ્રભુની સ્તુતિ-રૂપે સાતે નયોનું સ્વરૂપ ઘણું સરલ રીતે ઉદાહરણો તથા વ્યાખ્યા સહિત આ નયકર્ણિકામા આપ્યુ છે જૈન દશનના અનુપમેય દ્રવ્યાનુયોગમા પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા અભ્યાસીઓને આ પુસ્તક લેખકના અનુભવ પ્રમાણે તો અતિ સરલ અને ઉપયોગી સાધન પુરૂ પાડે છે વિશેષ ખૂબી એ છે કે શ્રી વીર પ્રભુની સ્તુતિ તેમા અતગત થવાથી કડાગ્ર રાખવાની સુગમતા થાય છે તથા સાથે સાથે નયવિષયનું જ્ઞાન પણ આનુષગિક પ્રાપ્ત થઈ આવે છે મૂલ ગ્રથ સસ્કૃત ભાષામા હોવાથી ગુજરાતી ભાષાભાષીઓમા ઉપયોગી થાય એવા હેતુથી મૂળ પાઠ સહિત તેનો ગુજરાતી અનુવાદ હાલ પ્રકટ કરવામા આવે છે આજ પુસ્તકનો અનુવાદ ઇંગ્રેજીમા લેખકે તૈયાર કર્યો છે અને તે પણ લેખક તરફથી તુરત પ્રગટ થશે.

---

1 એક પાશ્ચાત્ય આત્મવિત્ કહે છે કે Key to man is his thoughts ' માણસના વિચાર જાણી લેવા એ તે માણસને જાણવાની કુચી છે

જૈનધર્મને તાત્વિક દૃષ્ટિએ જોતા તેમા અનન્ત, ગાઢ, અને સૌ ન્દર્યવાન્ તત્વોનુ સ્પષ્ટીકરણ છે, અને તેના વિષે સ્વ૦ સાક્ષરશ્રી મણિલાલ નભુભાઈએ પાટણના ભંડારોમાના ગ્રંથોની ટીપ્પણી કરતા પ્રસ્તાવમા જણાવ્યુ છે કે—

'જૈનધર્મનું વાસ્તવિક નામ અનેકાતવાદ અથવા સ્યાદ્વાદ છે એ ધર્મમા એમ નિર્ણય છે કે વસ્તુમાત્ર સાપેક્ષ સ્વરૂપવાળી છે જેથી કરીને પદાર્થોનું પદાર્થત્વ બન્યુ રહે છે તેનુ નામ સત્તા કહેવાય છે જૈનો સત્તાનું લક્ષણ ઉત્પાદ વ્યય ધ્રૌવ્યયુક્ત તે સત્તા એમ આપે છે, અર્થાત્ સ્થિર છતા પદાર્થમાત્રમા ઉત્પત્તિ અને લય ચાલતાજ રહે છે જે સ્થિરાશ તેને દ્રવ્ય કહે છે, અસ્થિરાંશ તેને પર્યાય કહે છે દ્રવ્યરૂપે બધુ નિત્ય છે, પર્યાયરૂપે અનિત્ય છે પણ દ્રવ્યપર્યાય પરસ્પરથી ભિન્ન નથી ઉભયે એકએકની અપેક્ષા કરે છે પદાર્થમાત્ર પરસ્પર સાપેક્ષ છે અપેક્ષા વિના પદાર્થત્વજ નથી બનતું અશ્વ કહ્યો તો અનશ્વની અપેક્ષા થઈજ, દિવસ કહ્યો તો રાતની અપેક્ષા થઈજ, પશુ કહ્યો તો અપશુની અપેક્ષા થઈજ, અભાવ કહ્યો તો ભાવની અપેક્ષા થઈજ એમ પાશ્ચાત્ય તત્વશાસ્ત્રમા જેમ સર વિલિયમ હેમિલ્ટન આદિ પંડિતો અપેક્ષાવાદનો આદર કરે છે તેમ જૈનોના સિદ્ધાતનું પણ તેજ રહસ્ય છે પદાર્થમાત્રને જૈનો સત્ અને અસત્ ઉભયરૂપ માને છે—દ્રવ્યપર્યાયરૂપ કહે છે પોતે પોતાના સ્વભાવ, કાલ, દેશ આદિ થકી સતરૂપ છે, પારકાના—પોતાથી અન્યના—સ્વભાવ કાલ, દેશ આદિ થકી અસત્ છે ઘટ ઘટરૂપે સત્ છે, પટરૂપે અસત્ છે ને એમ સદસદ્રૂપ છે આવુ જે પદાર્થસ્વરૂપ—સત્તાસ્વરૂપ—ને બતાવવા માટે સ્યાત્ એ સસ્કૃત અવ્યયને પ્રયોજે છે એનો અર્થ "કથચિત્" —કોઈરીતે—જેમ તેમ—એવો થાય છે એમ પૂછીએ કે, અમુક પદાર્થ છે (સત છે)? તો ઉત્તર કે 'સ્યાત્' જેમ તેમ અસત્ પણ છે આ વાદનું નામ "સ્યાદ્વાદ" એનુંજ નામ અનેકાતવાદ કેમકે અત એટલે નિશ્ચય તે એકરૂપેજ બાધી બેસવો, પદાર્થને સતરૂપજ કે અસતરૂપજ એક પ્રકારેજ કહેવા તે બધા એકાતવાદ કહેવાય પણ આ તો પદાર્થમાત્રને ઉભયરૂપ માનતો અનેકાતવાદ છે સ્યાદ્વાદપ્રમાણે પદાર્થને દર્શાવવાના જે પ્રકાર તે સાત કરતા અધિક થઈ શકતા

નથી એ પ્રત્યેક પ્રકારને ભગ કહે છે તેથી આ વાદ સપ્તભંગી નય એવુ નામ પણ વારવાર પામે છે તે સપ્તભંગ પદાર્થ છે નથી, છે અને નથી, અવાચ્ય છે છે પણ અવાચ્ય છે નથી પણ અવાચ્ય છે, છે નથી ને અવાચ્ય છે–એમ સાત પ્રમાર બતાવે છે તેના નામ (૧) स्यादस्ति (૨) स्यान्नास्ति (૩) स्यादस्तिचनास्ति (૪) स्यादवक्तव्य (૫) स्यादस्ति चावक्तव्य (૬) स्यान्नास्ति चावक्तव्य (૭) स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्य ॥

આ પ્રકારનો જે વા૦ તેને સામા મનુષ્યમા ઉતારવામાટે પદાર્થ વ્યવસ્થા કરેલી છે અપેક્ષાનુસાર પદાર્થ તો બેજ થાય જીવ, અ જીવ પણ અજીવનો વિસ્તાર બતાવવા પદાર્થ સાત ય રીતે નવ મ નાય છે જેને નવતત્વ કહે છે જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ આસ્રવ સવર નિર્જરા બધ મોક્ષ જીવને વસ્તુમાત્રમા જૈનો માને છે તે પ્રતિશરીર ભિન્ન છે અને કાયપરિમાણ છે અજીવનો પ્રદેશ તેવી અદૃશ્ય પદાર્થો–જેવા કે ધર્માસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય આકાશાસ્તિ કાય (અસ્તિકાય એટલે પદાર્થ પુદ્ગલ એટલે પરમાણુ) તેને મા ટેજ રાખે છે પુણ્ય પાપ પ્રસિદ્ધ છે આસ્રવ એટલે અશુભમાર્ગમાં આસવ લાવનાર, જીવને કર્મબધ ઉપજાવનાર, પદાર્થ સવર એટલે આ સવને રોકનાર કારણસામગ્રી ને નિર્જરા એટલે કર્મનો ક્ષય જ્યારે કર્મક્ષય થાય ત્યારે બધ એટલે જીવ અને કર્મ પુદ્ગલના પ્રદેશનુ જે મિશ્રણ તે તૂટે અને મોક્ષ થાય, મુક્તદશામાં જ્ઞાન અને દર્શનની અ વધિ નથી મુક્ત તેજ ઈશ્વર બીજો કર્તારૂપ ઈશ્વર મા ગ્યો નથી જ ગતને અનાદિ માન્યુ છે, અને કર્મપ્રવાહથી વ્યવસ્થા સાધી છે

દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ત્રણ થકી જીવની મુક્તિ થાય છે દર્શન તે પોતાના ધર્મના સ્વરૂપાનુસાર વિવેક જ્ઞાન પાચ પ્રકારનું છે મતિ, શ્રુતિ, અવધિ, મનપર્યાય, અને કેવલ સિદ્ધાન્ત જ્ઞાન સ્યાદ્વાદરહસ્યનું જ્ઞાન–તે જ્ઞાન જે કેવલ પર્યંત વધતા મુક્તિ થાય. ચારિત્ર તે શ્રાવકધર્મનુ યથાર્થ પરિપાલન, જેમા જીવદયા અને અહિંસા મુખ્ય છે

આ પ્રકારનો જે જૈનમત તેના પથો અનેક છે, અને આ રી-

તિના પોતાના સિદ્ધાંતોને સવ ગીને દ⁄ કરાવવા તેમણે અને_નેક સુન્દિપ્રયુક્તિવાળા ગ્રંથો રચ્યા છે સ્યાદ્વાદરત્નાકર, સ્યાદ્વાદરત્નાકરાવતારિકા, સ્યાદ્વાદમન્જરી, સ્યાદ્વાદકલિકા, અનેકાન્તજયપતાકા, નયચક્ર, સમ્મતિતર્ક સંદેહવિષૌષધિ જ'પક'પલતા, ષડ્દર્શનસમુચ્ચય એ આદિ વા ગ્રથો છે સિદ્ધાન્તસાર, પ્રબોધચિન્તામણિ ઉપદેશરત્નાકર ઇત્યાદિ આમા થવા_સ્વરૂપના ગ્રથો છે પણ તે ધમમા જે મૂળભૂત પ્રમાણગ્રથ છે તેને સૂત્ર કહે છે મુખ્ય સૂત્ર બાર છે, ને તેના વિવેકમાટે બીજા પણ સૂત્રગ્રંથો છે '

ઉક્ત સ્વરૂપવાળા સ્યાદ્વાદ રૂપ સમુદ્રને નિરતર મથન કરવા માગતા જિજ્ઞાસુ બાધવો અને બ્હેનો! સવ જીવ પર સમદૃષ્ટિવાળા થઈ આ મનુષ્ય જ મને સફળ કરી લેવા ધારતા હો, સવ ધમનુ, સવ સત્રાયોનુ, સવ ગચ્છોનુ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ રહસ્ય અવલોકવા ઇચ્છતા હો, જેમ પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળા અને અનુકૂળ સ્વભાવવાળા પ્રાણીઓ પણ પ્રભુદેશનામા એકત્ર થાય છે, તેમ સવ ધમ એકતાનમા કેમ આવે એ શકાનું નિરાકરણ કરવા ઉમેદ રાખતા હો જે જૂ! જૂ! સૂરવાણી પણ હામાનીયમની ચાવીઓ એકબીજાની સાથે એકતાનતા પામી મધુર ગાન ઉપ તવી હૃદયનો ઉ ત ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ ન્યાય અને વૈશેષિક, સાખ્ય અને યોગ મિમાસા અને વેદાત, બૌધ અને જૈન, લોકાયત અને વિજ્ઞાનવાદ (પાશ્ચાત્ય સાયન્સનો વા) વગેરે દર્શનો અને ધમાને એકતાનતામા આવતા જોવા હોય તો એક વાર ઉપાધ્યાય મહારાજશ્રી વિનયવિજયજીના આ અદ્ભુત ગ્રથને વાચી જુઓ વિચારી જુઓ મનન કરી જુઓ તો લેખકની તો ખાત્રી છે કે એ ગ્રથના શ્લોક ૧૯ માનું પરમ સારભૂત તાત્પય તમારાથી સમ તઈ પાચન થાય ત્યારપછી કોઈ પણ દર્શન, કોઈ પણ મત કોઈ પણ સપ્રદાય કે કોઈ પણ વિચારકની શુભ કિવા અશુભ પ્રવૃત્તિ અથવા હેતુ વિષે તમારે સમાધાન મેળવવુ બહુજ સુલભ થશે એટલુજ નહિ પણ તેની સાથે સાથે દરેક વિચારકના સિદ્ધાતોમા કેટલો કેટલો સત્યાશ રહેલો છે તથા તે સત્યાંશોનુ કેવળ પ્ર , મનોગમ અને શાતિકર એકીકરણ શ્રી જિનદર્શનમા કેવી ખૂબીથી થાય છે અને થઈ શકે છે તે પણ જણાઈ આવશે

આ અને બીજા નયગ્રથો વાંચી, વિચારી મનન કરતા લેખકને તો એમ જણાય છે કે જિનદર્શન ન્યાયાધીશ છે અને અન્ય દર્શનો વાદી પ્રતિવાદીઓ છે તો તેઓમા ઉચિત તો એ છે કે ન્યાયાધીશ એવુ જિનદર્શન વિરોધને મટાડે તેને બદલે આજે અન્ય દર્શનોના તો વિરોધ મટાડવા દૂર રહ્યા પરતુ સ્વત જૈનદર્શનમા પણ કોઈ કોઈ વિરોધ કરે છે એ જોઈ કહેવાઈ જવાય છે કે સ્યાદ્વાદશૈલી, અપેક્ષાશૈલી કે નયજ્ઞાનશૈલીનું જ્ઞાન કઈક નહિ પણ સામાન્ય રીતે જોતા ઘણું ઓછુ છે

ઉક્ત સારભૂત રહસ્યની કાઇક ઝાખી કરવાનો આપણે અહીં પ્રયત્ન કરીએ શ્રી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે “ નાનાવિધ રાજાઓ ગમે તેટલા ઝગડા પરસ્પર કરે તો પણ ચક્રવર્તિ સામ્રાટ્ની આજ્ઞા પાલન કરતી વખતે તે સઘળા એક થઈ જાય છે, તેમ સર્વ દર્શનો પરસ્પર ગમે તેટલો વિરોધ દાખવતા હોય તોપણ શ્રી જિનશાસનરૂપ ચક્રવર્તિ મહારાજની આજ્ઞામા તો સર્વ શાતિથી રહી પોતપોતાનુ કર્તવ્ય કર્યા કરે છે એટલુજ નહિ પણ એ મહારાજની સેવામા તત્પર રહે છે ”[૧]

અહીં એવો પ્રશ્ન થવો સ્વાભાવિક છે કે શ્રી જિનદર્શન આવુ પવિત્ર તથા સર્વ દર્શન શિરોમણિ-સર્વ ધર્મરાજાઓમા ચક્રવર્તિરૂપ છે ત્યારે જગત્મા કેમ સામ્રાજ્ય કરી શકતું નથી ? ઉત્તર ઘણોજ સ્પષ્ટ હોવાથી વિચાર કરવો પડે એમ નથી આપણુ પદાર્થ-દ્રવ્ય વિષયક જ્ઞાન ઘણું શિથિલ થઈ ગયુ છે[૨] દ્રવ્યવિષયક ઉડા વિચારોનુ તો

૧ જુઓ, ન્યાયી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની છાયામા સર્વે હિંદના રાજાઓ શાતિથી પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવે છે યા નહિ ? અને તે ચક્રવર્તિ બ્રિટિશ રાજ્યની આજ્ઞા માનવામા તત્પર રહે છે યા નહિ ? આ તો પાર્થિવ રાજ્ય ન્યાયદૃષ્ટિથી-નય દૃષ્ટિથી વિજયવતુ ઘણે ભાગે સર્વને જાણીતુ છે તો ચક્રવર્તિ જેવા શ્રી જિન દર્શનનું આત્મિક રાજ્ય સ્યાદ્વાદ અથાત્ નયજ્ઞાનથી રાજાઓ જેવા દર્શનો સંપ્રદાયોને પોતપોતાના કર્તવ્ય તેઓની શક્તિ અનુસાર સમજાવી-શાતિથી પોતપોતાના કર્તવ્ય કરવા દે અને સાથે પોતાનો મહાન્ પ્રતાપ પણ જાળવી રાખે એમા શુ આશ્ચર્ય ?

૨ અહીં કહેવુ પડે છે કે જે થોડાક દ્રવ્યાનુયોગીઓ આપણામા છે તેમા પણ અન્યત્ર દૃષ્ટિવાળા તો વિરલજ ...

અવગાહન દૂર રહ્યુ પરતુ તેની પ્રારભિક ભૂમિકા એટલે નયમાર્ગપર ઉભા રહેવાનુ પણ આપણને માટે વિકટ પ્રાય થઇ પડ્યુ છે જૈન દર્શનનો જગતમા દિગ્વિજય કરવામાટે નયનું જ્ઞાન ઘણુંજ ઉપયોગી છે તેનો જેમ જેમ અધિક વિસ્તાર થતો જશે તેમ તેમ તેની વિશેષતાઓ વિવેકીજનો આ બુદ્ધિવિકાસના કાળમા (Intellectual age) સ્વીકારતા જશે આમ કહેવુ હવે નિરર્થક છે નયના જ્ઞાનના વિસ્તાર સાથેજ ગ્રન્થકારના કહેવા મુજબ સર્વમતરૂપ સરિતાઓ જૈનદર્શનરૂપ સમુદ્રને આવી મળશે નદીઓનો સમુદ્ર તરફ જવાનો સ્વભાવજ છે[१] તમે કહેશો કે એ શુ સંભવિત વાત છે? જુઓ આ ગ્રંથનો શ્લોક ૧૯ મો તેમા સ્પષ્ટ એવો ઉલ્લેખ શ્રી ઉપાધ્યાયજીએ કર્યો છે કે એક નય બીજા નયથી વિશુદ્ધતર તથા ઉચો છે અને મનુષ્ય સ્વભાવ પણ ઉચ્ચ ચડવાની જિજ્ઞાસાવાળો ઘણેક અંશે હોય છે અર્વાચીન કાળ વળી બુદ્ધિ અભિવૃદ્ધિનો છે માટે આ વાત જે જિજ્ઞાસુઓના હૃદયમા સ્થિરતા પામશે, તે કોઇ પણ વિચારને નયની કસોટીથી કસી શકશે, જગતનુ કયુ દર્શન કયા નય ઉપર રચાયલુ છે,[२] તેમજ બીજું તેનાથી કેવી રીતે ઉત્તમ છે અને તેને ઉચ્ચતર નયપર કેવી રીતે લઇ શકાય છે તે ઉત્તરોત્તર પોતે જાણી શકશે આવી રીતે ગમે તે

નાર થોડા છે પણ વિરોધ કયા છે તે જોનારા વ્યતિરેક શિવાયના ઘણા છે અન્વયવડે કયા કયા અંશો મળે છે તે જોઈ નહિ મળતા અંશોને નયદ્વારા ગોઠવી સામેવાળાની ખાતરી કરાવી આપનારા તો અતિશય વિરલજ હશે લમા તો આપણે અને સામાવાળાને કયા મળતુ નથી આવતુ તે બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો અને તેની સાથે કેમ વિરોધ વધારે તેમ કરવાનો અભ્યાસ જાણ્યે અજાણ્યે કેટલાકથી થઈ જાય છે આને લીધે જિન દર્શન દિવસાનુદિવસ વૃદ્ધિ પામવુ તો મોટે ભાગે બધજ થયુ છે પણ વિદ્વાનોમાથી તેમજ સામાન્ય જનોમાથી ન્યૂન થતુ ચાલ્યુ છે એ ખેદની વાત છે

१ માત્ર સમુદ્રે પોતાના દ્વાર ખુલ્લા કરવા અને લોકોમા નયજ્ઞાનરૂપી જળ વધારવુ એટલે જે દર્શન જે નય માનતો હોય તેને ઉચ્ચતર નયવાન આપતા તે તે સ્થાનરૂપી નદીમા પાણી વધશે એટલે તે નદીને સત્વર સમુદ્ર સરખા જૈનદર્શનને મળતી તમે જોશો

२ જિનદર્શન,પ પુ થતુ તે કયુ અગ છે? (આનંદઘન)

વિચારક સાતે નયમા પારંગતિના પ્રાપ્ત કરશે, ત્યારે આપોઆપ તે જૈન દર્શનમા મળી જશે

આ વાત આપણે એક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ કરીશુ જેમ પાઠ શાળા અથવા હાઈસ્કૂલમા સાત ધોરણો છે તેમ આ વિશ્વરૂપ વિદ્યાલય છે અને જેમ એમસન કહે છે કે The world is for my education (જગત્ મારા શિક્ષણને માટે છે) તેમ આ વિશ્વવિદ્યાલય આપણા શિક્ષણને માટે છે આ સ્કૂલના ધોરણો સાત છે તેના બે વિભાગ છે પેહેલા વિભાગમા ત્રણ અને બીજામાં ચાર જેમ આજ કાલ હાઈસ્કૂલમા ત્રણ ધોરણ સુધી Lower classes એટલે નીચલા ત્રણ ધોરણોમા શિખવાય છે અને પછી Upper classes ઉપલા ચાર ધોરણોમા શિખવાય છે તેજ રીતે આ વિશ્વવિદ્યાલયમા દર્શનો કે ધર્મોનુ શિક્ષણ આપવામા આવે છે પેહેલા વિભાગમા દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિવાળા ધર્મો શિખાવાય છે અને બીજામા પર્યાયર્થિક દૃષ્ટિવાળા પહેલામા પેહેલા ત્રણ નય અને બીજામા છેલ્લા ચાર નય અથવા પહેલામા ચાર અને બીજામા ત્રણ નય આમ સાતે નયોના ધોરણો આવેલા છે હવે પહેલા ધોરણ કરતા બીજુ, બીજા કરતા ત્રીજુ ત્રીજા કરતા ચોથુ ચોથા કરતા પાચમુ તે કરતા છટ્ટ અને તે કરતા પણ સાતમુ જેમ ઉચ્ચતર ધોરણ ગણાય છે તેમ આ સાત નયોમા પણ એવોજ અનુક્રમ રહેલો છે નૈગમનયથી સગ્રહનય તથા સગ્રહથી વ્યવહાર તેમજ વ્યવહારથી ઋજુસૂત્રનય એમ અનુક્રમે એક કરતા એક ઉચ્ચતાવાળા છે નિશાળના સાત ધોરણ પસાર કર્યા પછી વિદ્યાર્થી જેમ કોલેજમા એકત્ર થઈ જાય છે—સાતમા મેટ્રીક કક્ષાસમા આવતા નીચલા ધોરણના સાત સહિત તેની પરીક્ષા પસાર કરી કોલેજ કે મહા વિદ્યાલયમા પ્રવેશ કરે છે તેમ આ વિશ્વવિદ્યાલયમાં નીચના છએ નયસહિત સાતમા એવભૂત નયમા પણ પસાર થઈ જિન દર્શનરૂપ સર્વ નયરૂપ–સ્યાદ્વાદ કોલેજમા અનાયાસે પ્રવેશ કરે છે શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના પોતાના શબ્દોમા કહીએ તો ચક્રવાત મહારાજને જેમ અન્ય રાજાઓ સેવે તેમ સર્વે નયપથો જિનદર્શનને સેવે છે

બધાને નવાઈ લાગશે કે સાવભૌમ કિંવા ચક્રવર્તીની સત્તાને ધારણ

કરેલું દિગ્દર્શન જગતના સકળ ધર્મ રાજ્યોમા (In the worlds of Religion) પોણા બે અબ્જ મનુષ્યોમાથી માત્ર તેર લાખ ઉપર પણ પુ પાધરૂ શાસન કેમ કરી શકતુ નહિ હોય ? આનુ કારણ આપણે ઉપર તપાસી ગયા છીએ છતા પુન કહ્યા વિના નથી ચાલતું કે આપણુ નયજ્ઞાન ઠેકજ ક્ષીણ થઈ જવા આ યુ છે તો પછી જ્ઞાનરાજ્ય ચલાવવામા પરાજિત થઈએ એમા શુ આશ્ચર્ય ?

જો એક ચક્રવર્તી મહારાજ વિજીત રાજાઓના ઝઘડા ટટાનુ નિરાકરણ લાવી આશ્રયીજનોને સતોષ આપવાથી વિમુખ રહે, પ્રત્યુત પોતાની મૂળ રાજધાનીની પ્રજા સાથે પણ નિ કારણ કલેશ કયા કરે અને શાંતિ ન જાળવી શકે તો ડે પ્રજા તેને કમ તેર કે કર્તવ્યભ્રષ્ટ કહ્યાવિના રહે ? જૈનદર્શન જો સર્વ દર્શનમા શિરોમણિ છે એમ માનો છો તો એજ સમય તનના અનુયાયીઓ ઉપર કહી ગયા તેવા ચક્રવર્તીના સરખુ વર્તન કરે તો જગત્મા કેવો અનાદર પામે એ વિચારવુ અઘરૂ મુશ્કેલ નથી

જ્યા પોતાના ઘરની વિગતો નયદ્વારા તપાસવાનુ સામર્થ્ય ન હોય અર્થાત્ કઈ અપેક્ષાનો અતિ આગ્રહ કરવાથી આપણે બે મુખ્ય ભાગોમા એટલે દિગબર શ્વેતાબરમા વહેચાઈ ગયા છીએ તેમજ શ્વેતાબરમા પણ કયા હેતુથી પ્રભુપ્રતિમાદ્વારા અને નામુનામદ્વારા તેની પ્રાપ્તિના પ્રયાસમા તેની તલ્લિનતા આવી પડી છે, તદ્વીજ નયમિમાસા જ્યા શાંતિથી ન થઈ શકતી હોય, ત્યા પછી જગતના ધર્મોની અપેક્ષા સમજી એકત્ર કરવાનો વિચાર કરવો એ શુ વિવેકી જનોને કરૂણા ઉપજાવનાર નથી ?

આનુ કારણ નયજ્ઞાન જિનશાસ્ત્રમા ભરપૂર છે ' અને ' અમે સ્યાદ્વાદ કે નયવાદ માનનારા છીએ એવા વચનોરૂપે ટુકામા અનેકાંતવાદી જૈન દર્શનમા હાલમા પ્રભુના તે સત્યનાદને છોડી એ કાન્તવાદી થઈ ખડખડમા વેહેચાઈ વિરોધના સ્થાનરૂપ થતુ ચાલ્યુ છે—એ વિરોધ એકની વાત છે વચનોરૂપે આ નયવાદ સમજાયો નથી એટલુજ નહિ પણ નયમા ગત થતા છતા પોતેજ એકાંતવાદી દૃષ્ટિ-કદાગ્રહી થઈ પોતાના દર્શનનો વિનાશ કરવા માડ્યો છે તે ઘણાક વિચારવાનોને દેખાઈ આવતા તેઓથી પૂર્ણ સખેદ થઈ જવાય છે

શુ પોતે ચોથા ધોરણમા આવ્યા એટલે ત્રીજા ધોરણવાળા ખોટા અથવા ત્રીજા ધોરણ સુધી ભણ્યા એટલે ચોથુ આવડી ગયુ? એ સમજવુ એ કેવુ મોંઘુ ! ! તણ અગને માનનારા ચોથુ ન દેખતા હોય, તો તેનુ શાંતિથી કારણ બતાવ્યા વગર ચાર અગવાળા પોતે તેઓને સ્કૂલમાથીજ રજા આપે એ કેવો ન્યાય! ખરતર અગ્નિ જેવા શબ્દ આળો ફેંકી સસારવૃદ્ધિ કરાવાય એ કેવુ? વીતરાગભાવે પ્રભુપ્રતિમા પૂજે અને વીતરાગભાવ ઉપરાત શ્રી તીર્થંકરભાવે પૂજે, એ વીતરાગભાવે પૂજનારનો પણ નિષેધ કરે એ પણ કેવુ? ખરે જેમા જેટલો ગુણ છે, તેટલો જોઈ તેથી રાજી થઈ શાતિથી વિશેષ ગુણ દેખાડાય તો મનુષ્યત્વ ભાવ ઉચ્ચ ચડવાનો હોવાથી હજી પણ જિનશાસન પૂર્ણોગે દૃઢ થાય ખરૂં આટલામાટે સૌથી પહેલા નયમાર્ગે સવન જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાનુ આપણુ પ્રધાન કર્તવ્ય છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી પાઠશાળાના નેતાઓ દેશકાળની પરિસ્થિતિ તપાસી સ્યાદ્વાદસ્વરૂપ આ પ્રકારનુ જ્ઞાન પ્રચારવાનુ હાથ ધરશે અને બીજાઓ પણ એ ઉન્નતિના પાયારૂપ પ્રથમ સ્યાદ્વાદરૂપ અને પછી તત્પૂર્વક અભિવર્ધક (Progressive) શૈલીએ કામ લેશે તો આપણી શુભ અને જગત્ જીવોને કલ્યાણકારી મનોવાચ્છા થોડા વખતમા સિદ્ધ થયા વિના રહેશે નહિ હાલ નહિ તો સો વર્ષે પછી પણ એ દિવ્ય યુગનુ દર્શન થશે

ફૉરેસ્ટ લૉડ્જ (અરણ્યાશ્રમ)
માથેરાન (શિખરિકાનન)
સ ૧૯૬૭ વૈશાખ શુક્લ ૭

લા૦ સર્વજ્ઞ વીરના
લઘુતમ પુત્ર
લાધન.

સર્વ પ્રકારના વિચારો—અપેક્ષાઓ કિંવા નયોનો સમાવેશ મુખ્ય બે વર્ગમાં કરવામાં આવ્યો છે એક દ્રવ્યાર્થિક અને બીજે પર્યાયાર્થિક. 'દ્રવ્ય એટલે પદાર્થ, અને પર્યાય' એટલે પદાર્થની વિકૃતિ (ફેરફાર). દાખલા તરીકે જીવ એ દ્રવ્ય અને નારક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવ એ પર્યાય આમાં જે નયો દ્રવ્ય અથવા પદાર્થ સબંધી વિચાર ઉત્પન્ન કરે તે દ્રવ્યાર્થિક નય, તથા પદાર્થ-દ્રવ્યમાં થતા ફેરફારો વિષે જ્ઞાન આપે તે પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય. કેટલાકોનું કહેવુ એવુ છે કે સાત નયો માહેના પ્રથમ ત્રણ નયો દ્રવ્યાર્થિકનયમા તથા છેલા ચાર પર્યાયાર્થિક નયમા આવી જાય છે આ સિવાય કેટલાકનો એવો પણ મત છે કે પહેલાં ચાર નયોનો દ્રવ્યાર્થિકનયમા તથા બાકીના રહેલા ત્રણ નયોનો સમાવેશ પર્યાયાર્થિકનયમા થઈ શકે છે એટલે કે —

દ્રવ્યાર્થિક નયો.	પર્યાયાર્થિક નયો.
૧ નૈગમનય	૫ શબ્દનય.
૨ સંગ્રહનય	૬ સમભિરૂઢનય
૩ વ્યવહારનય.	૭ એવંભૂતનય
૪ ઋજુસૂત્રનય	

નવીન અભ્યાસીઓને સૂચના.

નયના ઘણા પેટા વિભાગો છે, પણ હાલતો આ સાત નયનું જ્ઞાન પરિપક્વ કર્યા પહેલા આગળ વધવુ સલાહભરક નથી, કેમકે એથી નવીન અભ્યાસીઓને કેટલોક ગુચવાડો ઉભો થવાનો સભવ રહે છે નયનો—ન્યાયનો અથવા પદાર્થવિચારનો વિષયજ એવો ગભીર છે કે લેખક જેમ જેમ ઉંડો ઉતરતો જાય છે, તેમ તેમ તેની દૃષ્ટિએ અને કાનેક બીજી-બાજો નજરે પડે છે આપણા વિચારશીલ આચાર્યોએ કોઈ કોઈ અપેક્ષાને લઈ નયોની જુદે જુદે સ્વરૂપે વ્યાખ્યા કરવામાં

1 Substance. 2 Modification.

કચાશ રાખી નથી પણ પ્રારંભના અભ્યાસીઓને એકદમ એટલી બધી હદે ફાળ નાખવી સલાહકારક નથી પ્રથમ આ પ્રાથમિક પ્રારંભ-પોથીનો પહેલો ભાગ જોવો એ ઉચિત થશે એને યથાતથ્ય પરિણમ્યા પછી જ ગંભીર વિષયમા પ્રવેશ કરવો—અન્યથા નહિ, એવી આ લેખકની સર્વ નવીન નય-અભ્યાસીઓને નમ્રસૂચના છે

વિદ્વાનોને વિનય—શ્રી જૈનશાસ્ત્રના સર્વે વિદ્વાનોને એક વિનય કરવાનો આ પ્રસંગ અનુકૂળ છે તેઓ આ ગ્રંથમા સ્પષ્ટ જોઇ લેશે કે અમુક નય અમુક વિચારને માન્ય કરે છે તેનું કારણ શુ? જેમ[1] એક શાસક મહારાજા પોતાના કર્મચારીઓ—સેવકોને રાજ્યમા અમુક અમુક કાર્ય કરવાનુ વહેંચી આપે છે, તેમ શ્રી જિનશાસનરૂપી શાસક મહારાજા સર્વ નયોને પોતપોતાની શક્તિ—અનુસાર અમુક અમુક કાર્યો કરવાનુ ફરમાવે છે[1] તે કહે છે કે વસ્તુ સામાન્ય-વિશેષરૂપ છે આ નૈગમાદિ અધિકારી-સેવકો આ સામાન્ય વિશેષરૂપને જણાવવા પોતપોતાની ફરજ બજાવ્યા કરે છે તો પછી તે અધિકારીઓ શ્રી જિનશાસનની આજ્ઞાથી બહાર છે અથવા જિનઆજ્ઞાનો વિરોધ કરે છે એમ કેમ કહી શકાય? વિચાર કરતા જણાશે કે સર્વ નયો પોતપોતાને સોંપેલું કામ કરવાને સદા તૈયાર રહે છે અને એ શ્રી જિનશાસનની આજ્ઞા બજાવવા માટે ધન્યવાદને પાત્ર પણ છે! અલબત્ત એટલું તો ખરૂ છે કે ભિન્ન ભિન્ન નયો પોતાનુ કર્તવ્ય કરી રહ્યા હોય છે, તે વેળાએ તેમના જેવા જિનશાસનના બીજા પણ અધિકારી-સેવકબંધુઓ છે તેની તેમને ખબર નથી હોતી[2] પણ એને માટે શુ તેઓ પોતે દોષિત ઠરશે? નહીં આ પ્રકારના અજ્ઞાનનો લય કરવાનુ કામ આપણા વિચક્ષણ જૈનવિદ્વાનોનુ છે પ્રત્યેક નયને પોતાનુ કર્તવ્ય સમજાવી બીજા નયના અનુમોદક બનાવવાની જોખમ

---

1 જેમ મનુષ્યનુ મન મગજને જમણા હાથને ડાબા હાથને પેટને જમણા પગને ડાબા પગને જૂદા જૂદા કામ કરવાનુ ફરમાવે છે તેમ જિન શાસન નૈગમાદિ સાતે નયોને જૂદા જૂદા કામો—વિચારો—અપેક્ષાઓ દર્શાવવાનુ શાસન કરે છે અને જેમ હાથ પગ પરસ્પર વિરોધ કરે નહિ તેમ નયોએ પણ ન કરવો એમ દેખાડે છે

2 વળી ઉપયોગ પણ એક સમયે એક હોય છે

દારી સવનયને સમ્પૂણ માનનારા શ્રી જિનશાસનપર નથી તો તે કોના પર છે? નયજ્ઞાનવિશારદ જૈનોએ મટાન્ સર્વધમપરિષદ બોલાવી પોતાનુ તેઓની સાથેનુ અવિરુદ્ધપણું અનુક્રમે સાતે નયોપૂર્વક ઉદાર ઉપદેશ આપી જાહેર કરવુ ઘટે છે એટલુંજ નહિ પરતુ તેઓ જે સ્થાને હોય તેના કરતા ઉચ્ચ સ્થાનના અનુરાગી તેઓને કરવા જોઈએ સરિતા સરખા તે નય- શનોમા જળ વધતા વધતા તેઓ પોતાની મેળેજ સમુદ્ર સરખા જિનશાસનમા ભળશે પ્રથમ જેવો સામાન્ય ઉપદેશ હવે કરવો જોઈએ છે કે જેથી સર્વ નયરૂપી આજ્ઞાકિત રાજાઓને પોતાના કર્તવ્યનુ સ્પષ્ટ અને વિશેષ ભાન થાય તથા તેમના બીજા સહયોગી બન્ધુઓની સાથે એકરાગતા સમજાવાય આમ કરવાથી જગત્મા ધમને નામે પ્રવર્તતો વિરોધભાવ ઘણે ભાગે દૂર થયા વિના કેમ રહે? માનનીય જૈન બાધવો! અન્યથા માગ શ્રમણ કરતા તમારા માનવબાધવોની તમને કરૂણા નથી ઉપજતી? તમારૂ સાતે નયનુ જ્ઞાન ધમામા-માનવોમા વિરોધ જગાડવાને છે કે વિરોધ શાત કરવાને? દ્વેષ જગાડવાને માટે છે કે શાતિ ફેલાવવા માટે છે? સમભાવ રચવા માટે છે કે અભાવ પરસ્પર વધારવા માટે છે? માટે દયાના સ્વરૂપરૂપ **શ્રી વીરપ્રભુએ** જગતના નિબિડ અધકારને ભેદી જૈનનો તેજ પુજ પ્રકટાવવાની કરેલી આજ્ઞા પાલન કરવાની ભાવના તમને રહેલી હોય તથા દુનિઆના સર્વ લોકોને ધમ પમાડવાની જવાબદારી તમે સમજી શકતા હો તો એકવાર તે ઉદ્દેશના સાધન માટે પ્રવૃત્ત થાઓ તમે એ કામ નહીં સાધી શકો એમ માની લેવાની કશી જરૂર નથી જગતમા જ્યા જુઓ ત્યા જૈનધમજ પ્રવર્તે છે, એવુ જગતના અતરમા તમને દેખાતાજ વિવિધ નામે પ્રવર્તતા ધર્મોને શ્રી જિનશાસનરૂપ સામ્રાટની સેવામા સહેલાઇથી ધમ સ્થાપી શકશો આથી સર્વ ધર્મોમા સુસપ જાગૃત થશે જૈનધર્મનુ સર્વોપરીપણુ કે જે વચનમાત્ર રહ્યુ છે, તે તદ ઉપરાત ભૂમડળના જનોમા વિશેષ સમજાશે. વળી તેથી તેઓ અવશ્ય-સ્યાદ્વાદ સાધવામા ઉજમાળ થશે એટલુજ નહિ પરતુ શ્રી જિનશાસનના શાંતિમય સામ્રાજ્યની છાયામા પદાર્થોનુ સ્વરૂપ તથા વિરૂપ વિચારવા એકત્ર થઈ શકશે

પૂજ્યશ્રમણાનદો! એક વાર નયજ્ઞાન પ્રસારવા કટિબદ્ધ થાઓ

જે જે વિચારો પોતામા તથા પરમા પ્રવર્ત્તતા હોય તેનુ નયજ્ઞાન અનુસારે સ્પટીકરણ કરવા કોશેશ કરી તેની સાથે જે સરિતારૂપી ધ મપ્રવાહો શ્રી જિનદર્શનરૂપી સમુદ્રમાં પૂર્વે જણાવ્યુ તેમ વહી આવતા હોય તેને સ્થાન આપવાને સમુદ્રના જેટલાજ વિશાળ અને ગભીર હૃદયવાળા થાઓ! એજ એક પ્રાર્થના અને એજ એક વિનય આપના ચરણસરોજમા આ ઉપમારૂ પુસ્તકના અનુવાદકનો છે

નય અને નયાભાસ.

આ તો સ્વાભાવિક છે કે જે વખતે કોઈવસ્તુનુ વાસ્તવિક જ્ઞાન ન રહે ત્યારે તેના આભાસ માત્રનેજ સર્વસ્વ માની લેવાય હિંદમા પણ એક વખત નયાભાસને નય માની લેવાનો સ્વભાવ હતો યૂરોપ અમેરિકામા પણ એમજ થતું હતું એનું કારણ બીજુ કશુ નહિ પણ નયવિષયક જ્ઞાનની પૂરેપૂરી ખામીનુંજ સૂચન કરે છે સુભાગ્યે એ યુગમા આજે અતર પડ્યો છે અમારોજ વાદ ખરો અમારોજ સપ્રદાયજ શુદ્ધનય અમારોજ વિચાર સગીન આ પ્રકારનો કદાગ્રહ હાલ સમજુ લોકોમાથી પાશ્ચાત્ય લોકની પેઠે દૂર થતો જાય છે, એ સતોષજનક છે નયવાદનું થોડુ જ્ઞાન પ્રસરતા સમજુ વિદ્વાનોમાં નયાભાસ સ્વય દૂર થવા લાગ્યો છે—નયાભાસનું સ્થાન નયે લેવા માડ્યુ છે આમ થવામા પશ્ચિમની વિચારશીલ કેળવણી પણ ઘણેજ અશે કારણભૂત છે અહીં હવે નયાભાસનુ લક્ષણ બાધવુ આવશ્યક છે જે **નય કિંવા અપેક્ષા બીજા નય અથવા અપેક્ષાની ના કહે, અથવા અમુકજ અપેક્ષા ખરી અને શેષ બધી અપેક્ષા ખોટી એમ ઠરાવે તેને પતિ પુરૂષો નયાભાસના નામથી ઓળખે** છે નયાભાસનુ આવા પ્રકારનુ કદાગ્રહી જ્ઞાન લોકોના મનમા કવી રીતે ઠસી જાય છે, તે આ નીચેના ઉદાહરણપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે આ દષ્ટાત જૈનશાસ્ત્રમા, લૌકિકમા તથા ઉપનિષદોમા પ્રચલિતજ છે

નયાભાસનુ ઉદાહરણ.

હાથી અને છ આધળા.

એક ગામમા એક વેળા કોઈ હાથી આવી ચડ્યો તે જોવામાટે

સાત માણસો ગયા સાતમા છ જણાઓ આધળા તથા એક દેખતો હતો સવ આધળાઓએ હાથીના સ્વરૂપને તપાસવાનુ શરૂ કર્યું એક આધળાના હાથમા ભાગ્યયોગે હાથીનો કાન આવ્યો બીજા આધળાને તેની સૂઢ ત્રીજાને દાત, ચોથાને પગ પાચમાને પેટ તથા છઠ્ઠાને પૂછડી એમ દરેક આધળાને હાથીના અગનો એક એક અશ પ્રતીત થયો તેઓ સઘળાએ પોતપોતાના અપૂર્ણ જ્ઞાનને અવલબી એકજ નિશ્ચય દૃઢ કર્યા તેમને દરેકને જ્યાર પૂછવામા આવ્યુ કે ભાઈ! કહે હાથી કેવો હોય છે? પહેલાએ કહ્યુ કે હાથી તો સુપડા જેવો છે (કેમ- તેને હાથીના કાન નામના અગનુજ ભાન થયુ હતુ) બીજો આધળો કે જેણે સૂઢ પકડી હતી તે કહે કે હાથી તો સાંબેલા જેવોજ હોય છે ત્રીજો કે જેણે ન્તુશળનો સ્પર્શ કર્યો હતો તે કહે કે હાથી તો ભુગળા જેવોજ હોય છે ચોથો કે જેણે પગ પકડ્યા હતા તે કહે કે હાથી તો સ્થભના આકારવાળોજ હોય છે પાચમો કે જેણે પેટ પકડ્યુ હતુ તે કહે કે હાથી તો પખાલ જેવોજ હોય છે અને છઠ્ઠો કે જેને પૂછડીનુજ જ્ઞાન મળ્યુ હતું તે કહે કે હાથી તો સોટી જેવોજ હોય છે

આ સવ આધળાઓ પોતપોતાના કથનમાં અમુક સત્યાશને અવલબે છે એની તો ના કહી શકાશે નહિ પરતુ તેઓ જે એવો આગ્રહ કરી બેઠા છે કે અમે કહીએ છીએ તેજ હાથીનું સ્વરૂપ છે તે શુ ક્લેશ ઉપજાવનાર વાત નથી? હાથી સબધેના છએ આધળાઓનો અનુભવ એકત્ર કરવામા આવે અને ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાવાળી દૃષ્ટિથી તેઓના કથનનો તોલ કરવામા આવે તો હાથીનુ સ્વરૂપ સમજવામા સરલતા ન થાય? આ ઉપરથી ફલિત થાય છે કે સર્વ અપેક્ષાકૃત વિચારોને સુદર આકારમા સમજવા માટે નયનુ જ્ઞાનજ એક સબલ સાધન છે જ્યા આ પ્રકારનુ ભાન ન હોય અથવા 'અમે કહીએ છીએ તેજ ખરુ અને બીજુ બધુ ખોટુ " એ પ્રકારનો કદાગ્રહ પ્રવર્તતો હોય તો જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે ત્યા નય નથી પણ નયાભાસ છે અજ્ઞાન જનોનો ભ્રમ નયજ્ઞાનવાળો સહજ પરિશ્રમે દૂર કરી શકે છે

છ આધળા માણસોનો હાથી સબધી ભ્રમ એક દેખતો માણસ જેમ દૂર કરી શકે છે તેમ અમુક અમુક નયાભાસને વળગી રહેવા પરતુ કોઈ પણ એક વસ્તુને જોતા તે વસ્તુનો કોઇ પણ અન ચા

'શ્રી જિનદર્શનમાં સ્વભાવમાં જુદા જુદા નયના જ્ઞાનરૂપ અને વિભાવમાં કર્મને આશ્રિત પુદ્ગલથી પ્રાપ્ત થયેલ દેહોમાં પર્યાયને ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા માન્યા છે એટલે બૌદ્ધદર્શને પર્યાયનો ફેરફાર મૂળના ફેરફારરૂપ માન્યો છે આ પ્રમાણે પર્યાયાર્થિક નયપ્રમાણે બૌદ્ધ દર્શન ખરું છે અને જિનેશ્વરના અંગરૂપ છે, પર્યાયથી આત્મા ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે એમ કહેવું અસત્ય નથી, પણ કેટલેક અંશે સત્ય છે વ્યવહારનયથી પણ પર્યાયાંતર કાળથી આત્માને જોતા બૌદ્ધદર્શન યથાતથ્ય છે—(ભા. મા. કે. શાન ઘેલાભાઈએ લખેલ સ્તવનાવલિના અર્થ ઉપરથી) મિમાંસકો આત્મા એકજ છે નિત્ય છે, અબદ્ધ છે નિર્ગુણ આધાર નથી આમ માને છે જિનદર્શનના નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આ વાત યોગ્ય કહેવાય છે કેમકે તે કહે છે કે સર્વ આત્માઓ સત્તાએ એક સરખા હોવાથી આત્મા એકજ ગણી શકાય તેમજ શ્રી જિનદર્શન પ્રમાણે આત્માને બંધ નથી આ અપેક્ષાએ મિમાંસા (દર્શન) શ્રી જિનનું એક અંગ કહેલ છે બૌદ્ધદર્શન વ્યવહારનયપૂર્વક સિદ્ધ છે એટલે તેને ડાબો હાથ કહેલ છે અને મિમાંસ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ યોગ્ય છે એટલે જમણો હાથ કહેવાય છે '

જુદા જુદા દર્શનો તરફે આવી ઉત્તમ દૃષ્ટિ રાખી શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ આવી પોતાનું મતાંતરરહિતપણું દર્શાવ્યું છે પરંતુ એથી એ વિશેષ વાત તો એ છે કે ચાર્વાક અથવા નાસ્તિકમતનું તેઓએ ખંડન ન કરતા જિનદર્શનની વાળવાને પરમગંભીર શૈલી ગ્રહી છે તેઓએ કહ્યું છે કે—

લોકાયતિક કૂખ જિનવરની,
અંશ વિચાર જો કીજે રે
તત્વવિચાર સુધારસધારા,
ગુરુગમ વિણ કિમ પીજે રે ષ૦

'આ પદમાં ચાર્વાક મતને જિનેશ્વરની કૂખ (પેટ) કહેલ છે એવા હેતુથી કે ચાર્વાકો જે એમ માને છે કે જગતનો કર્તા કોઈ નથી વસ્તુસ્વભાવાનુસાર અનાદિકાળથી જગતમાં ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય પામ્યા કરે છે તે વાત જૈન પણ માને છે

જૈનદ ાનને ઉત્તમાગ કહેના મસ્તકરૂપ કહેલ છે ”
જૈન જિનેશ્વર ઉત્તમ, અગ રગ બહિરંગ રે
અક્ષર ન્યાસ ધરા આરાધક, આરાધે ધરી સગે રે ષટ્

“ આવા પ્રકારની શૈલીએ જો આ ષડ્દર્શનનુ સ્વરૂપ બતાવી સ્વ-દર્શનનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવામા આવતુ હોય તો તે નુ ઉપકારક થાય એ સહજ સમજી શકાય તેવી વાત છે આન ઘનજી મહારાજ જેવી (નતિપાદક) ની ઘણાજ થોડા લખનારાઓએ ચઢેલી જણાય છે જે મતમા સ્વમત સ્તુતિ અને પરમત નિંદા હોય તેવા લેખો ઉપયોગી ન થાય (વાચકને ઘૃણા ઉપજવે) એ વાતને આ દાખલો સિદ્ધ કરે છે '

જેમ કોઈ વ્યક્તિ આત્મસ્તુતિ કરે અને પરની નિંદા કરે તો લોગ દુદાકામા જનસમાજમા તે તિરસ્કરણીય થઈ પડે છે તેમ જે દર્શન સ્વમતસ્તુતિ અને પરમતનિંદાપર ચડી જાય છે તે મત પણ સર્વ દર્શનોમા અવગણના પામી દિવસાનુદિવસ વૃદ્ધિ પામવાને બદલે હાની પામતો જાય છે એ હવે કોનુ અજાણ્યુ છે ? આ સત્ય, લેખકને હવે ભાર દઈને સખેદ કહેવુ પડયુ છે ઉન્નતિ તે વ્યક્તિની થાય કે જે પોતાના ગુણમા અભિવૃદ્ધિ કરે અને લોક તેની પ્રશસાપૂર્વક અનુમોદના કરે અને પોતે તો આત્મસ્તુતિ કર્યા વિના જે વ્યક્તિના ગુણ દેખે તેની પ્રશસાપૂર્વક અનુમોદના કરે તેમ જે દર્શન પોતાના દર્શનમા જણાવેલા શુદ્ધ ગુણોને આચારમા એવા આણે કે અન્ય દર્શન પણ તેની પ્રશસા કરે, તો તે ધર્મ લોકોમા—જનસમાજમા અભિવૃદ્ધિ પામ્યા વિના રહે નહિ જે નિયમ વ્યક્તિને લાગુ પડે છે તેજ નિયમ સમાજને અને તેજ નિયમ આ બુદ્ધિના કાળમા દર્શન-ધર્મ-અને સપ્રદાયને પણ લાગુ પડે છે

આપણે જોઈશુ તો દેશકાળ બદલાયો છે સુધરેલા અને વિદ્વાન્ લોકોમા-પછી તે પૂર્વના હો કે પશ્ચિમના તેમા પણ પ્રતિપાદક શૈલિનો પ્રાદુર્ભાવ થઈ નિષેધક શૈલિનો અસ્ત થવા લાગ્યો છે બીજાના જે અશો પોતાને મળતા હોય તેનો પ્રથમ સ્વિકાર કરી પોતાના જે અશો બીજાને અજ્ઞાત હોય તે વિવેકપુર સર જણાવતા અર્થાત્ ક્રમપુર સર નયમા કે અપેક્ષામા ગોઠવીને બતાવતા લોકોની જ્ઞાનવૃદ્ધિ

Books of the East) પૂવ તરફના ધમપુસ્તકોના ભાષાંતરો પ્રસિદ્ધ કર્યા, અને તે વચાવા લાગ્યા ત્યારથી પૂર્વ પશ્ચિમના ધર્માંધ લોકોના ધર્મચક્ષુઓ ઉઘડ્યા પશ્ચિમના દેશોમા તેમા વિશેષે કરી અમેરિકા અને જર્મનીમા (Comparative Studies of religions) ધમાના ગુણ-દોષની સરખામણી પૂવક અભ્યાસ કરવાના વગા નીકળ્યા તે તે ધમના લોકોને બોલાવી અભ્યાસ કરવા માડ્યો અને જે લોકો પોતાના ધમમા એટલે નયમા સત સમાવેલુજ દેખતા હતા, તેમણે જ્યારે બીજાનો પણ અભ્યાસ કર્યો ત્યારે વિશેષ પ્રકાશ પડ્યો અને બીજુ નેત્રપણ જે સેંકડો વર્ષ થયા બધ હતુ તે ઉઘડ્યુ અથાત્ બીજા એક, બે, ત્રણ એમ સાત નયોનુ જ્ઞાન ધમાધ્યાયીઓમા વધ્યુ અને હજી પણ વધતુ ચાલે છે ચિકાગોમા સવ ધર્મસમાજ મળ્યો અને જેમ આવા સમાજો થશે તેમ તેમ લોકોને જે એવુ અભિમાન રહ્યુ છે કે અમારામા સવસ્વ છે, તે લોપે પોતાના જેવુ અથવા પોતાના કરતા વિશેષ બીજામા પણ કેટલુક જોઇ રાજી થશે અને પરસ્પર એક બીજાને લાભકારક થઈ પડશે નયજ્ઞાન એમ વધશે આથી પરમત સહિષ્ણુના પણ આવતી જશે આને લીધે યૂરોપી વિદ્વાનો પોતાના ધર્મમા કેટલી વિશાળતા આણે કરતા જાય છે, અને પરધમની સાથે કેટલી પ્રીતિભાવે રહે છે? તો પછી ધમની જનની આર્યભૂમીએ હવે શામાટે હૃદય સકોચવુ જોઇએ છીએ? સર્વ નયથી પૂણ જૈન તને હવે શામાટે પોતાનુ મોઢુ વરમાજ છુપાવી રાખ્યુ છે? પોતે સવ દર્શી હોવાથી હવેતો તેણે જગત્ને સવ દેખાડવુ જોઇએ

મતાતરસહિષ્ણુતા.

મતાતર સહિષ્ણુતા કે મતાતરક્ષમા (Principles of Tolerance)–જેમ જેમ યૂરોપ અમેરિકાના વિદ્વજ્જનો (The comparative studies of worlds religions and phylosophies) જગત્ના ધર્મો અને દશનોનો સાપેક્ષ પરીક્ષાપૂવક અભ્યાસ ચલાવ્યા કરે છે તેમ તેમ તેઓમા મતાતરક્ષમા પ્રવેશતી જાય છે ધર્મો-સપ્રદાયો-દર્શનો જે પરસ્પર વિરોધ દૂરથી કે એક પક્ષે દેખાડતા હતા, તેમાથી વિરોધ પીગળી તેઓ આખા સત્યને વિવિધ પ્રકારે-ભેદે-અશે-આકારે દેખાડતા જણાઈ આવે છે ઘણીક જગોએતો આશ્ચર્ય

રની વિષમતા પરતુ આતર વિચારની સમતા પણ જણાઈ આવે
આ પાશ્ચાત્ય ધર્મમાગના સશોધકોના પ્રયાસની શુભ છાયા આપણ
દેશના ય ગ્રુએટો અને ઇગ્રેજીભાષા ભણેલા વિશાળ દ યના વિદ્વાને
પર એ ભાષાના વિસ્તાર સાથે પડતી દેખાય છે, એમ કોઇપણ
તટસ્થ નક્ષકને માલુમ પડશે આછી આછી અસર જનસમાજમા
પણ પરમતસહિષ્ણુતાની પૂર્વની અપેક્ષાએ હાલ વિશેષ જોવામા
આવે છે આ પરમોપકારી ગુણને લીધે સત્યગ્રાહકતા પણ વધતી
જાય છે લોકો વ્યાપારમા કળામા વિદ્યામા કે ઉદ્યોગપદ્ધતિમા
મારૂ તારૂ મુકી જ્યા સારૂ હોય ત્યાથી ગ્રહણ કરવા શિખ્યા છે, તેજ
પ્રકારે જે તત્વજ્ઞાન અને જે ધર્મન સારા સત્ય અને ગુણાવહ હોય
તેના સિદ્ધાતો પોતાનામા દાખલ કરવા પરોપ અમેરિકાના વિદ્વાનો
હવે અટકતા નથી આજ પ્રયાસ ચાલુ રહ્યા તો ' માઈ તે સત્યનુ
સ્થાન, સત્ય તે મારૂ' એ । વચનના આપણે સર્વત્ર જોવા પામશુ આવી
સ્થિતિના કઇક દર્શન હાલ થવા લાગ્યા છે તેનુ કારણ શુ એનો પ્રશ્ન
પોતાના હૃદયમા પૂછનારને સ્પષ્ટ ઉત્તર મળ્યા વગર રહેશે નહિ કે
લોકોને જાણ્યે-અજાણ્યે વાર્યે-હાર્યે વિચાર્યે-અનુભવ્યે અપેક્ષાજ્ઞાન કે
નયજ્ઞાન ગ્રહણ કરવુ પડ્યુ છે ત્રિશાળ વીર જ્ઞાન પોતાના નયજ્ઞાનના
દ્વારો ખુલ્લા કરશે તો આ તૈયાર થયેલો અને થતો જનસમૂહ તેને
પોતામાં પ્રવેશતો જોશે એટલુજ નહિ પણ જેટલુ જેટલુ જગત્ તેમ
કરશે તેટલુ તેટલુ તે સમ્યક્ત્વવાન્ પણ આ દ્રવ્યાનુયોગની શાખારૂપ
નયજ્ઞાનની વૃદ્ધિથીજ થશે

ગૌણતા અને મુખ્યતા

આ વિચિત્ર રચનાનુ જગત્ પોતાના વિશેષ ધર્મને કે સ્વભા-
વને છોડી એકજ રીતિએ વર્તે એમ બનવાનુજ નથી પદ્ધતિઓનુ
ભિન્નત્વ પણ આશયનુ એકત્વ એમ થવા સભવ છે આ ભિન્નભિન્ન
પ્રવૃત્તિ કે નયમાર્ગ બીજી પ્રવૃત્તિ કે નયમાર્ગની સાથે વિરોધ કર્યા
વગર પોતાની પ્રવૃત્તિને મુખ્ય અને બીજાની પ્રવૃત્તિને ગૌણ રાખ્યા
વિના આગળ વધી શકશે નહિ ગમેતેવુ વિશાળ દર્શન પણ દેશકાળ
પ્રમાણે (તત્ત્વભેદે નહિ પણ) પ્રવૃત્તિ ભેદે ગૌણ-મુખ્યતા તો પામે છે
ટૂકામા નયાભાસને છોડી નયગ્રાહકતા પર આવે છે

સ્વમતાવ લોમે સિવાયના ઘણા લોકોએ તો નાન બોલવામાજ નહિ પણ લખવામા અને વર્તનમા નયવા૦ ગ્રહણ કરવા માડ્યો છે વસ્તુસ્થિતિના નાનાપ્રકારના ધર્મ દેખાના હોવાથી સમજુ લોકો ઘણુ કરીને 'આ અપેક્ષાએ' 'આ પ્રકારે જોતા' From this stand-point by this point of view most probably,[1] આવા C૫ વાક્યનો ઉપયોગ કરતા જ્યા ત્યા જોવામા આવે છે ચેતન વસ્તુની એક બાજુ કે અગ કે ધમ હતો, તે વિશેષ જોવા લાગ્યો કે એકને મૂખ્ય કરી તેની પાસે ઉપર લખેલા વાક્યો પ્રયોજી અયે વ સ્તુના બીજા ધમ પણ સમજીએ છીએ એમ વાચકને કે શ્રોતાને જણાવે છે અમેરિકાનો મહાપુરૂષ એમસન કહે છે કે લોકો વસ્તુ ના આદ્ય સ્વરૂપને જોતા જોતા એટલા આગળ વધ્યા છે કે હવે મનુષ્ય બુદ્ધિ ધર્મો કે પથોના ગ્રહને ભેગી વસ્તુધમને પહોંચવાનીજ

નયનુ Cદાહરણ (ગૌણ-મુખ્યતાપૂર્વક)

આપણે એક હાથીના સબધમા ૭ આધળા અને એક દેખતો એમ નયાભાસનુ ઉદાહરણ જોયુ હવે આપણે નયનું ઉદાહરણ હાથી અને ૭ દેખતા મગ્ન પુરૂષો તથા એક દેખતો વિચિક્ષણ પુરૂ ષનું લેઇએ એક ગામમા પૂર્વે હાથી ન આવેલ અને આવ્યો ગામની બહાર તેને જતા સાત પુરૂષોએ જોયો ૭ પુરૂષો દેખતા અને સરલ સ્વભાવી હતા અને બીજો એક દેખતો અને વિચિક્ષણ હતો હાથીને જોઇને એ માત જણામાથી પહેલાએ કહ્યુ કે એ પ્રાણી 'દ્વિપ' છે કારણ કે તે બે મોઢેથી (સુઢથી તેમજ મુખથી) પાણી પીતો હતો બીજાએ કહ્યુ એ "દતી" છે, કારણ કે એના દાત બહાર દેખાતા હતા ત્રીજાએ કહ્યુ એ "હાથી"—હસ્તી છે, કારણ કે એના હાથ જે સુઢ તે વડે સર્વ કામ કરે છે ચોથાએ મદ ઝરતુ જોઇ કહ્યુ કે

---

૧ આ ય અપેક્ષાઓને બાધ ન આવે એવી રીતના મી ગ્લેડસ્ટનના ભાષણો અને લેખો તથા હર્બર્ટ સ્પેન્સરના લેખોમા ધ્યાનથી વાચનારને આ શૈલિ વિશેષે દેખાશે

તે ' ગજ ' છે પાચમાએ બે દાતપર લક્ષ આપેલ તેથી કહ્યુ કે
આપો એને દ્વિર કહેવો છો કહે આપણે એને સુંદર હદ
પવી છે તેથી ' કુંજર ' કહેવો

૯ રે નિય નયાજ્ઞાનાભિવાળી બહુઓ અને બ્હેનો ! જુઓ કે
હાથીને આ બધા દેખતા માણસ કાઇ દેખે છે છતા હાથીરૂપી એક
પ્રાણી (પદાર્થ)મા નાના પ્રકારના ધર્મ રહેલા હોવાથી કોઇને મુખ્ય
જો ધર્મ દેખાય છે અને કોઇને કયો તેથી જેને જે ધર્મ હાથીનો
મુખ્ય લાગે છે તે પ્રમાણે એ અજ્ઞાન પ્રાણીનુ નામ આપે છે આ
ઉપરથી એમ નથી સમજવાનુ કે બીજા ધર્મ બીજાઓને નહી દેખા-
યા પણ મુખ્ય ધર્મ કોઇને કોઈ અને કોઈને કોઇ લાગે, એ મનુષ્ય
સ્વભાવ છે અને જેમા બધા ધર્મ આવે એવો શબ્દ આપણે બના
વીએ તો તે ઘણો લાબો થાય અને વ્યવહારમા પણ અડચણ પડે
જેનેમાટે હવે પછી ઉદાહરણ આપવામા આવશે હાલતો સાતમો
સરલ અને નિવિધ રીતે હાથીને જોતા શુ કહે છે તે આપણે જોઇએ તે
કહે છે કે ભાઇઓ તમે બધા સાચા છો જે અમુક ભાઈ જે હા
થીને બે મુખે પાણી પીતા જુએ છે અને દ્વિપ કહે છે જે હાથીના
ગંડસ્થળમાથી મદ ઝરતુ જ્યારે જુએ છે તો તેને મતગજ પણ કહે
જ આ પ્રકારે જ્યારે એક એક ધર્મ તે છ સરળ પુરૂષો જાણતા
હતા તેને બીજા ધર્મોનુ પણ મુખ્યપણુ હોય છે એવુ સમજાવતા તે
છએ હર્ષનાદ કર્યો અને જેને એક નયનુ મરણ સ્વભાવે જ્ઞાન હતુ
તેને બીજા છએ નયનુ જ્ઞાન થયુ આજ પ્રમાણે સર્વ ધર્મવાળાઓ-
સર્વ દર્શનવાળાઓ-સર્વ પ્રવૃત્તિવાળાઓ-સર્વ સદ્‌ગુણવાળાઓ એક
ગુણને મુખ્ય કહે છે અને હાલના વિશાળ હૃદયવિકાસના કાળમા
વસ્તુના-પદાર્થના અન્ય ધર્મોને કબુલ રાખે છે લાગત નયવાળીને
પ્રાર્થના કરે છે કે અર્વાચીન વિદ્વદ્ જગત્‌ના ઘટમા જોશો તો વસ્તુ
ત કેળાયલ પશ્ચિમ પૂર્વના વિદ્વાનોમાથી જઈ સરળતા આવવા લાગી
છે માટે સમય જવા ન દેતા ન્યાય નયાભાસને દૂર કરી નય સ્વીકા
રવા લાગ્યો છે ત્યાં સર્વ નયનુ સમાનપણુ દેખાડી જગત્‌ને જૈન
જ્ઞાનમહાસૂર્યનો પ્રકાશ દેખાડવો સમય ખોવો જોઇતો નથી કહ્યુ
છે ક का हानि समयच्युति સમય ખોવાજેવી બીજી કઈ હાની નથી

સમારંભવ્યવહારમાં કોઈ પણ વસ્તુના મુખ્ય ધર્મને ગ્રહવામાં આવે છે અને તે વસ્તુનું નામ એ મુખ્ય ધર્મ જણાવનાર શબ્દ રચીને આપવામાં આવે છે જેમ ખુરસી છે એના પ્રત્યેક ધર્મો વગેરે કે અંગો વગેરે દર્શાવતો શબ્દ બોલવામાં લખવામાં કેટલો કઠણ થઈ પડે તેનું એક ઉદાહરણ બસ થશે ખુરસી માટે કોઈ એવો શબ્દ બનાવે કે—चतुष्पाद्द्विहस्तपृष्ठकीलकम्यचितनम्रगुप्तिमासन ॥ (ચાર પગવાળું બે હાથવાળું પીઠવાળું, ખીલાથી જડેલું નેતરની વણેલું આસન) તો આવડો મોટો ખુરસી શબ્દને માટેનો બોજ જો કે વસ્તુનું વિવિધ જ્ઞાન આપવાવાળો છે તોપણ બોલવામાં અને લખવામાં ઘણોજ કઠણ છે, તે સહેલાઇથી સમજી શકાય તેમ છે વળી કોઈ ધર્મ, કે પંથ કે તત્વજ્ઞાન શબ્દનો વ્યવહાર કઇ અપેક્ષાને મુખ્ય કરીને કહે છે તે બરોબર સમજવું જોઇએ નહીંતો તે બીજા ધર્મ કે અંગો જાણતો હોય છતાં જે એક અંશને તેણે મુખ્ય કરી કહ્યો છે તે અંશના મુખ્ય પણે આપણે જો ન જાણીએ તો પછી જે બીજા અંગો તે જાણતો હોય, પણ તે અંશો શબ્દથી જણાવેલ ન હોવાથી તે બીજા અંશો તો ક્યાંથી જાણી શકીએ ? આથી આપણે તેના હૃદયનો પુરો ભાવ સમજવું નહિ ઉપર કહ્યું તેમ હાથીને જોઇ દ્વિપ એટલે બે મુખે પાણી પીનાર કહે છે, તેથી તેને હાથી હતી એટલે દાંતવાળો છે એમ નથી દેખાતું એમ નથી એટલા માટે લાલન ધારે છે કે દરેક દર્શન-ધર્મ-પંથ-સંપ્રદાયની ભાષા યથાર્થ સમજ્યા પછીજ તેમાં ખંડન મંડનમાં ઉતરવું સારું છે, અને સાતે નય બરોબર સમજનારે કયો ધર્મ ક્યા નયવાળો છે તે સમજી ઉપરના બીજા નયો દેખાડી તેને સર્વ નયજ્ઞાનનો રસીયો બનાવવો જોઇએ કે જેથી તે જૈનદર્શનની ખુબીઓ જોઈ તેની અનુમોદના કરી શકે

સદ્ભાગ્યે પશ્ચિમમાં સાયંસ (વિદ્વાનો) પ્રકાશ થયો છે ઘણા કે તત્વજ્ઞાનના વિષયમાં પણ રસ લેવા માંડ્યો છે, તેઓ પૂર્વના દેશનો ઉંડો અભ્યાસ કરી પશ્ચિમની પ્રજાને અંતર રહસ્યો સમજાવવા લાગ્યા છે ભટ્ટ મોક્ષમુલર આદિ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ પ્રગટ કરેલા પૂર્વીય દર્શનોના મનનથી તેઓને સ્પષ્ટ થયું છે કે હાથીરૂપ સત્યના ઘણા અંગો જુદા જુદા સ્વરૂપમાં વિખરાયલા છે સત્યાંશ સર્વ ધર્મમાં કાઇને

કાઈ રહેન છે એક સત્યાશને બીજ સત્યાશ સાથે એકત્ર કરવાથી અને તેને યથાક્રમ ગોઠવવાથી વતમાન તેમજ ભવિષ્ય જગત્ને અપૂર્વ લાભ થવા સભવેછે અને આ વિચાર ઉપરથી એક તરફ જગતના તમામ ધર્મવાળાની પાર્લામેટ કરવાના પ્રયત્ન ચાલુ છે, ત્યારે બીજી તરફ તેવા ચોરટોએ અભ્યાસ કરવાના વર્ગ જર્મની–અમેરિકા–ઈગ્લાડમા ઉઘડતા જાય છે પાશ્ચાત્ય પ્રજાની આ સુપ્રવૃત્તિ અને જૈનદર્શનની નયસત્રી ફીલસુફી આ વિચારો વિરુદ્ધ જતી નથી જે વાત જૈન શાસનથી અપેક્ષાકૃત સત્ય મનાય છે તેજ વાત પશ્ચિમના વિચારો જગતને જાહેર કરવા લાગ્યા છે આ સર્વ સત્યાશોનુ ઉપકારક એકીકરણ કરવા ઉપર કથ્યુ તેમ કોફ્રસો કોગ્રેસો તથા રીલીજીઅસ પાર્લામેટો ભરી તેઓએ આ સર્વને ઊહાપોહ કરવા માડ્યો છે અને અનેક નાક આનરબોને લીધે ધર્મોધપણાને લીધે આ પ્રયત્નને સમ્પૂર્ણતા મળી નથી પણ આ લેખકને પશ્ચિમ દેશના મનુષ્યોના અનુભવ પરથી તેમજ તેની પ્રવૃત્તિના ધોધ આ દેશમા વહેતા હોવાથી પુરતો ભરૂસો છે કે નયજ્ઞાનનો જગત્મા પ્રચાર થાય તો સર્વ સત્યાશો શ્રી જિનવચનમાજ આવી વિરમ્યા છે એવુ હાલના વિચારવાન્ જગત્ને પ્રતીત થયા વિના રહે નહી નીશ કરો હિ ની વસ્તીમા તેર લાખ જૈન છે તો તેઓએ જૈનને જગત્ધર્મ બનાવવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાનો છે અને તે સરલ આજ માર્ગથી થઈ શકે જિન દાનની નયની ફીલસુફી ઉદાર અને કરૂણામય દ્રષ્ટીથી પ્રગટતી હોવાથી જગત્મા Peace–Parliament શાતિસ્થાપક સમાજરૂપ જણાય છે

જગતમા શાતિનુ સ્થાપન કરવાનો અધિકાર ધરાવતી જૈન ફીલસુફી કેટલીકવાર પોતાના સમાજમાજ અશાતિ ઉપજાવે છે, એ જોઈ કોને ખેદ નહીં થાય? આનુ કારણ આપણે ઉપર તપાસી ગયા છીએ, તદપિ પુનઃ કહેવુ જરૂરનુ છે કે આપણે આપણા ધર્મનુ યત્કિંચિત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી બીજા દર્શનોને નયાભાસ ગણી તિરસ્કારી કાઢવામા એક ગભીર ભુલ કરીએ છીએ આથી કરીનેજ આપણા પોતાના સમાજમા કની કદી ક્લેશ અને વિખવાદને અનાવતા આવકાર મળી જાય છે અમુક અપેક્ષા આપણી અપેક્ષાને મળતી ન થઈ એટલા

ઉપરથીજ તેનો અનાદર કરતા પહેલા ઘણી સાવધાનતા સેવવાની જરૂર છે

જે કાળમા ગ્રંથો સ્મૃતિરૂપે રહેતા હતા તે વખતને માટે કદાચ એ રૂઢી ઉપકારક ગણાય પણ હાલના સર્વાદ–કાળમા એ રીતિ કદી પણ આવશ્યક ગણી શકાય નહીં લોકોમા પરમતસહિષ્ણુતા (Principle of Tolerance) અથવા મતાંતરક્ષમતા કેટલી છે તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ લેખક ને આશા છે કે શ્રી જિનશાસન કે જે સર્વ નયવાદોનો સ્વીકાર કરે છે તે શાસનના અનુયાયીઓ ઉદાર ચરિત–વિશાળ વિચારવાળા થઈ વિસ્તૃત મતિ વડે સાત નયના શિક્ષણનો પ્રચાર કરવા ઉજમાળ થશે શાસન આધવો! આ દ્વારે સસારી જીવોને સમ્યગ જ્ઞાનમા સ્થાપવા એ કાંઈ નાનો સુના ઉપકાર નથી

સર્વ ધર્મો સત્યાંશને સ્વીકારે છે તે આપણે કહી ગયા, પણ તે કેવી રીતે? એ વિષે અહીંઆ સંક્ષિપ્ત વિચાર કરીશું બૌદ્ધો કહે છે કે સર્વ કાંઈ–જગત્‌માત્ર ક્ષણિક છે આ લેખકે લંડનની બુદ્ધિસ્ટ સોસાયટીમા એક વ્યાખ્યાન આપતી વખતે બતાવ્યુ હતુ કે જગત્ ક્ષણિક છે, એ બૌદ્ધ સિદ્ધાંત અપેક્ષાકૃત સત્ય છે દાખલા તરીકે મારા હાથમા આ વીંટી છે તે કોઈ અપેક્ષાએ ક્ષણિક છે તેવી રીતે આ અને બીજી વસ્તુઓ પણ કિંતુ જે એમ કહેવુ કે વીંટી હમેશા ક્ષણિકજ છે એ વાત ઠીક નથી કેમકે વીંટી સ્વરૂપે તેનો નાશ થવા પછી સુવર્ણરૂપે તો તે નિત્યજ રહે છે એટલા માટે એકાંત ક્ષણિકતાનો આગ્રહ અસ્થાન તથા વિવેકવિરુદ્ધ છે વળી વીંટી પણ જ્યારે સુવર્ણથી ભિન્ન એવી બીજી વસ્તુ નથી તો પછી તેને એકાંત ક્ષણિક માની લેવી એ વિડંબનામાત્ર છે એટલા માટે કહો કે વીંટી નિત્ય પણ છે અને અનિત્ય પણ છે (નયવાદનો કેટલો પ્રભાવ! અનાયાસે બુદ્ધધર્મમા પણ જૈનદર્શનનુ–અનેકાંતવાદનુ દિગ્દર્શન થયુ!) તેવીજ રીતે આકૃતિરૂપે અસત્ છે ક્ષણિક છે પરંતુ વસ્તુ સ્વરૂપે તે સત્–નિત્ય છે સંક્ષિપ્તમા કહીએ તો દ્રવ્યરૂપે સર્વ નિત્ય–સત્ તથા પર્યાયરૂપે સર્વ અનિત્ય–અસત્ છે જૈનદર્શનની આ વાત, નયની સહાય

તાથી યુરોપીઅન બુદ્ધિસ્ગોમા માન્ય થતી વાતને પ્રત્યક્ષ જોઈ યુગ એવો પ્રવર્તે છે કે જો બુદ્ધિ વિસ્તારના કાળમા તેઓને અમુક વસ્તુની નયપૂર્વક પ્રતીતિ કરાવવામા આવે તો તેઓ સત્યને અપવાદ સિવાય અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા-જ્ઞાનલવદુર્વિદગ્ધ હઠવાદીઓ સિવાય માન્ય કર્યા વિના રહે નહીં ઉપરના નિત્યાનિત્યવાદને સાથ સ પત્ર ટેકો આપે છે સાથ ન્સના પિતા સમાન લેખાતો પ્રસિદ્ધ પ્રા હુમટ સ્પેન્સર પણ કહે છે કે આકૃતિ ફરે છે-વસ્તુ નહીં પુદ્ગલ દ્રવ્યના સબંધમા જેમ આ કથન છે તેમ વસ્તુમા પણ સમજવુ

ઉપસંહારમા આ લેખક સર્વ વિદ્વજ્જનોને નમ્ર સૂચના કરવા આશા માગે છે જો પહેલા પ્રત્યેક ધર્મ-માત્ર છ દર્શનોજ નહીં કિન્તુ પૂર્વ અને પશ્ચિમમા જેટલા દાર્શનિકો થઈ ગયા છે તે સઘળાના દર્શનો ઉંડો અભ્યાસ કરવામા આવે અને પછી કયા દર્શનનું બધારણ કયા મૂળ નયના પાયા ઉપર રચવામા આવ્યુ છે તે અનેકાંતવાદથી એટલે સમન્વયવાદની તપાસનામા આવે અને તેઓ જાણતા અજાણતા કયા નયને અનુસરે છે તે શાંતિથી સમજાવવામા આવે તો જગદ્ધર્મ તરીકે જૈન દર્શનને જોવાની જોવરાવવાની આપણી મનો વાચ્છા ફલીભુત થયા વિના રહે નહીં પુનરપિ પુન કહેવુ પડે છે કે સાત નયની ખુબીજ એવી છે કે તેનો રહસ્યાર્થ સ્પષ્ટ કરવામા આવે તો સર્વત્ર જૈનદર્શનની આણા પ્રવર્ત્યા વિના રહે નહીં કદાચ લોકો તેને જૈન દર્શન એવા નામથી ન ઓળખે તો પણ તેથી શુ થયુ? અજાણતા પણ ભલે સર્વજ્ઞ વીર પ્રભુના શાસનનુ અવલંબન લેઈ આત્મ કલ્યાણ સાધે! આપણે શબ્દની સાથે કાંઈ તકરાર નથી માત્ર સાધ્યનુ સાધન થાય એજ આપણો લક્ષ્ય છે શબ્દમા તો જૈન દર્શન જેને પર્યાય કહે છે તેને કેટલાકો આકાર કહે છે, કેટલાકો ફોર્મ (form) કહે, છે કેટલાએકો વિકૃતિ કહે છે પણ શબ્દભેદની જાળમા પડી સાધ્ય વિસરવાનુ વિજ્ઞાની જનો યોગ્ય ધારતા નથી મૂળ મુદ્દે આ શબ્દ-ભેદ રહેવો ન જોઇએ આરંભમા એ કાર્યસાધના માટે શબ્દ નયપર્યંતજ જગતનુ ધ્યાન આકર્ષવામા આવે તોપણ બસ છે કેમકે સમભિરૂઢ અને એવંભૂત નયો અર્થકાર્યકારી હોઇ ગમે તે વખતે સર્વ માન્ય થવાનાજ એ નિર્વિવાદ છે

શ્રી વિનયવિજયજી

SHRI VINAYAVIJAYJI

શ્રી વિનયવિજયજીને ઉપાધ્યાય તરીકે આપણે ઓળખીએ છીએ તેઓશ્રીનો ક્યારે અને ક્યા જન્મ થયો હતો તેની અને દીક્ષા આદિ અન્ય હકીકતોની માહીતી બીલકુલ મળી શકતી નથી અને તેમના સબંધમા જે કઈ જાણવામા કે કર્ણોપકર્ણ સાભળવામાં આવ્યુ છે, તે અતિશય અલ્પ છે*

---

* આના સબધમા તા ૨૪-૭-૧૯૧૦ ના 'જૈન'મા 'શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય' ના મથાળાવાળુ એક ચર્ચાપત્ર મેં આપ્યુ હતુ અને તેમા આ ચરિત્રમા આપેલા પહેલા ૫ ૨ પુસ્તકોની યાદી આપી નીચેના શબ્દોમા વિનતિ કરવામા આવી હતી —

આટલી કૃતિઓ જાણવામા છે અને તેમાથી શાન્તસુધારસભાવના (કે જે પાટણના ભડારમા છે) તે સિવાય સર્વ છુટી છપાયી મુદ્રાકિત થઇ છે આ સીવાય બીજી જે કઇ અપ્રકટ હોય તે અને ઉક્ત શાતસુધારસભાવના વિષે જે કોઇ સાધુશ્રી અને શ્રાવક મહાશય જાણતા હોય તે કૃપા કરી લખાવી મોકલાવશે તો મોટો ઉપકાર થશે

આ ઉપરાત શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ સબધી જે કઇ દતકથા આખ્યાયિકા ઇતિહાસ સાભળવામા કે વિચારવામા આવ્યા હોય તે સર્વ અથથી ઇતિ સુધી વિસ્તારપૂર્વક લખાવી મોકલાવવામા આવશે તો જૈન સાહિત્યપર અને મારાપર ઉપકાર થશે.

આના સબધમા હજુ સુધી કોઈએ લખી મોકલવાની કૃપા કરી નથી ફક્ત એક મહાશય અમદાવાદમા ૧૮૯૮મા રા બાલાભાઇ ગુલાબચદ હાજીએ છપાવેલ આત્મહિતોપદેશ મા આવેલ અધ્યાત્મ-ગીતા કે જેની ગાથા ૨૪૭ અને શ્લોક સખ્યા ૩૩૦ ની છે તે કૃતિઓની યાદીમા ઉમેરવાનુ લખે છે

આ મહાશયનો ઉપકાર માની તે પુસ્તક ઉમેર્યુ છે પરતુ તેને માટે જરા સદેહરૂપે જણાવવાનુ કે તે કૃતિ તપાસતા પ્રશસ્તિની છેલ્લી ગાથા નીચે પ્રમાણે આપી છે —

એમ અધ્યાત્મ રમણ કરે પરમાતમને ધ્યાય ચેતન
વિનય વિવેક વિચારીને હેતશુ હેત મીલાય ચેતન

આવી રીતે છેલ્લી ઢાલના છેલ્લી કડીઓ આપેલી છે તેમા પોતાનુ નામ પોતાના ગુરૂના નામ સ ... છે તેથી શકા ઉદ્ભવે છે કે

આ ઉપરથી શ્રીવિનયવિજયના માતુશ્રીનું નામ રાજશ્રી (ગજબાઈ) હતું અને પિતાશ્રીનું નામ તેજપાલ હતું ગજબાઈ અને તેજપાલ એ નામો વણિક જ્ઞાતિ સિવાય બીજી અન્ય જાતિમાં હોઈ ન શકે તેથી તેના સંસાર દશાએ વણિક હતા એ પૂરવાર થાય છે

તેમની ગુરૂપરંપરા નીચે પ્રમાણે છે —

તપાગચ્છ.

વિજયસિંહસૂરિ (૬૧ મી પાટે)
|
વિજયપ્રભસૂરિ (૬૨ મી પાટે)
|
કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાય
|
વિનયવિજય ઉપાધ્યાય

આ પટ્ટાવલિ બરાબર છે તેનો નિર્ણય કરવાનો છે, કારણકે પ્રથમરે પોતાના ગુરૂ કીર્તિવિજયને અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધ કરનાર શ્રી જગદ્ગુરૂ શ્રી હીરવિજયજીના શિષ્ય તરીકે ઘણે સ્થળે જણાવેલ છે

જૈનધર્મ પ્રસારક સભાના હૈમલઘુપ્રક્રિયા ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે તે તપાગચ્છમાં અને ઉપકેશ વંશમાં હતા તો આ ઉપકેશ વંશ સાધુનો કે મૂળ સંસાર દશાનો? અને તે ક્યા આધારે કહેવાય છે તેનો ખુલાસો થવો જોઇએ છે

તેઓશ્રીએ* સંવત્ ૧૭૩૮ના અંતમાં સ્વર્ગગમન કર્યું છે

---

* જે હૈમલઘુપ્રક્રિયા જૈન ધ. પ્ર. સભા તરફથી છપાયેલ છે તેની સંસ્કૃત અને ગુજરાતી પ્રસ્તાવનામાં સંવત્ ૧૭૩૪ માં (વેદાગ્નિમુનિચન્દ્ર) ગ્રંથકર્તાનું સ્વર્ગગમન થયું છે એમ લખેલ છે આ સંવત્ કયા આધારે લીધેલ છે તે તેમાં જણાવેલ નથી તેથી તે વિષે સંદેહ રહે છે આ સંબંધી શ્રીપાલ રાસમાં તેને પૂર્ણ કરતા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી નીચે મુજબ લખે છે —

સૂરિ હીર ગુરૂની બહુકીર્તિ, કીર્તિવિજય ઉવજ્ઝાયજી
શિષ્ય તાસ વિનયવિજય વર, વાચક સુગુણ સોહાયાજી—

આપણા ચરિત્રનાયકે પોતે પોતાના 'લોકપ્રકાશ' નામના અદ્વિતીય ગ્રંથના ૩૬ સર્ગોમાના પ્રત્યેક સર્ગની પાછળ એકજ જાતનો શ્લોક આપ્યો છે તેમા પોતાની સંસારદશાના માતપિતાના નામો પણ આપેલા છે, તો નમુનાનો એક શ્લોક લઇએ

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तसद्
राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनय. श्रीतेजपालात्मज' ।
काव्य यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्वे प्रदीपोपमे
सपूर्ण खलु सप्तविंशतितमः सर्गो निसर्गोज्वल ॥

અર્થ—વિશ્વને આશ્ચર્ય ઉપજાવનારી કીર્તિવાળા શ્રી કીર્તિવિજય વાચકેન્દ્રના શિષ્ય, રાજશ્રીના પુત્ર અને શ્રી તેજપાલના આત્મજ—પુત્ર વિનય (વિજયજી) એ જે કાવ્ય કર્યુ તે પ્રકર્ષે ઝગઝગતા દીવા સમાન અને જેમા જગતના તત્વોનો નિશ્ચય કરાયેલો છે તે કાવ્યમા ખરેખર સંપૂર્ણરીતે ઉજ્વલ એવો સત્તાવીશમો સર્ગ સંપૂર્ણ થયો

નામથી વિનયવિજય વિનયવિમળ અને વિનયપ્રભ એ ત્રણે જાણી શકાય હવે આ નામથી વિનયવિજયજ લેઇ શકાય તો કઇ વાંધો રહેતો હોય એમ લાગતુ નથી કારણ કે પોતે વિદ્વાન્ હતા અને આ કૃતિ વિદ્વત્તા ભરી છે છતા અહીં નિર્ણય ન કરવાનુ કે શ્રી વિનયવિજયજી શ્રી મહાવીર સ્વામીના એક નાનકડા પાંચ કડીના સ્તવનમા પણ પોતાના ગુરૂ કીર્તિવિજયનુ નામ ભૂલી નથી ગયા તો અહીં કેમ લખ્યુ નથી એ શંકા ઉત્પન્ન થાય છે

અલબત શ્રીપાળરાસના પૂર્વાર્ધમા ૧૬ ઢાળની નીચે વિનય એટલુ નામ આપ્યુ છે પણ તે રાસ અધૂરો રહ્યો છે તેમજ બીજી ઢાળવાળા સ્તવનોમાની છેલ્લી ઢાળની છેલ્લી કડીઓમા વિનય નામ આપે છે છતા તેની નીચે એક કલશ કરી પોતાની પટ્ટપરંપરા ઘોષણાથી જણાવે છે વિનયવિલાસ તરીકે પ્રસિદ્ધ થએલા નાના નાના ઉત્તમ આધ્યાત્મિક પદોમા પોતાના ગુરૂનુ નામ જોડવાથી લાગુ થઈ જાય અને તે દરેક પદમા લાવવુ અગવડભર્યુ થાય તેથી પદમા તેનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો નથી

આટલુ છતાં કદાચ છેલ્લી ગાથાની છેલ્લી કડીમા વિનય એ નામ નાખ્યા પછી કર્તાનો કલશ હાથ ન આવતા ન છપાયો હોય એમ ધારી તે ગ્રંથ નામે અધ્યાત્મ-ગીતા ના નામને અહીં સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે આ સંબંધી વિશેષ ખુલાસો કરનારનો ઉપકાર થશે પાછળથી મળી આવેલ ચોવીશી તથા વીશીને અધ્યાત્મ-ગીતા પછી ઉમેરવામા આવેલ છે

આ ઉપરથી શ્રીવિનયવિજયનાં માતુશ્રીનું નામ રાજશ્રી (રાજબાઈ) હતું અને પિતાશ્રીનું નામ તેજપાલ હતું રાજબાઈ અને તેજપાલ એ નામો વણિક જ્ઞાતિ સિવાય બીજી અન્ય જાતિમા હોઇ ન શકે તેથી કર્તા સસાર દશાએ વણિક હતા એ પૂરવાર થાય છે

તેમની ગુરૂપરપરા નીચે પ્રમાણે છે—

તપાગચ્છ.

વિજયસિંહસૂરિ (૬૧ મી પાટે)
|
વિજયપ્રભસૂરિ (૬૨ મી પાટે)
|
કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાય
|
વિનયવિજય ઉપાધ્યાય

આ પટ્ટાવલિ બરાબર છે તેનો નિર્ણય કરવાનો છે, કારણકે ગ્રથકારે પોતાના ગુરૂ કીર્તિવિજયને અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધ પાડનાર શ્રી જગદ્ગુરૂ શ્રી હીરવિજયજીના શિષ્ય તરીકે ઘણે સ્થળે જણાવેલ છે

જૈનધર્મ પ્રસારક સભાના હૈમલઘુપ્રક્રિયા ગ્રથની પ્રસ્તાવનામા લખે છે કે તે તપાગચ્છમા અને ઉપદેશ વશમા હતા તો આ ઉપદેશ વશ સાધુનો કે મૂળ સસાર દશાનો? અને તે ક્યા આધારે કહેવાયેલ છે તેનો ખુલાસો થવો જોઇએ છે

તેઓશ્રીએ* સવત્ ૧૭૩૮ના અતમા સ્વર્ગગમન કર્યું છે

---

* જે હૈમલઘુપ્રક્રિયા જૈન ધ પ્ર સભા તરફથી છપાયેલ છે તેની સસ્કૃત અને ગુજરાતી પ્રસ્તાવનામા સવત્ ૧૭૩૪ ના (વેદાગ્નિમુનિચન્દ્ર) વર્ષ ગ્રથકારનુ સ્વર્ગગમન થયું છે એમ લખેલ છે આ સવત્ કયા આધારે લીધેલ છે તે તેમા જણાવેલુ નથી તેથી તે વિષે સદેહ રહે છે આ સબધી શ્રીપાલ રાસમા તેને પૂરો કરતા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી નીચે મુજબ લખે છે—

સૂરિ હીર ગુરૂની બહુકીર્તિ કીર્તિવિજય ઉવઝાયાજી
શિષ્ય તાસ વિનયવિજય વર, વાચક સુગુણ સોહાયાજી—

વિદ્યા વિનય વિવેક વિચક્ષણ લક્ષણલક્ષિત દેહાજી
સૌભાગી ગીતારથ સારથ, સગત સખર સનેહાજી—
સવત સત્તર અડત્રીસા વરસે, રહિ રાદેર ચોમાસેજી
સઘનણા આગ્રહથી માડ્યો, રાસ અધિક ઉલ્લાસેજી—
સાર્દ્ધસપ્તશત ગાથા વિરચી, પહોતા તે સુરલોકેજી
તેહના ગુણ ગાવેછે ગોરી મલિમનિ થોક થોકે જી—

આનો અર્થ આરીતે સ્વ શ્રીમજી માહેક છપાવેલ તે રાસમા નીચે પ્રમાણે આપે છે તે પૂર્વોક્ત બહુ કીર્તિના ધરનાર સુરિ શ્રી હીરવિજય ગુરુની સાક્ષાત્ રૂપવતી બહુ મોટિજ બાળ હોય નહિ એવા શ્રી કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાય થયા તેમના (વરકે) પ્રધાન શિષ્ય (વાચક કે) ઉપાધ્યાયપણાના ગુણે કરી શોભાયમાન શ્રી વિનયવિજયજી થયા

તે વિદ્યાએ કરી વિનયે કરી તથા વિવેકે કરી વિચક્ષણ થયા જેનુ (દેહ કે) શરીર તે ઉત્તમ લક્ષણે કરી લક્ષિત હતુ વળી સૌભાગ્યવંત ગીતાર્થના સમુદ્રને વિષે સાયકપણુ છે જેમનુ એવા અને ગીતાર્થપણાના સાયકતાનાગ વળી જેની સગત એટલે સોબત તે સખર એ કે સારી છે રૂડી છે વળી ૩ સ્નેહવાળા હતા

તે શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે સવત્ સત્તરશે અને આડત્રીશના વર્ષમા શ્રી રાંદેર ગામને વિષે ચોમાસુ કરીને શ્રી સઘના આગ્રહ થકી આ રાસને અધિક ઉલ્લાસે કરવા માડ્યો

તેની (સાર્દ્ધ કે) પચાસ અને (સપ્તશત) સાતશેં એટલે સાતશે પચ્ચાસ ગાથા (વિરચી કે) રચીને શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય દેવલોકે પહોંચ્યા જેના ગુણને (ગોરી કે) સ્ત્રીઓ તે થોક થોકે મળી ગાય છે

આ ઉપરથી સ્પષ્ટરીતે સમજાશે કે સવત ૧ મા ચોમાસુ કે જે આ ... થી કાળધર્મ સુધીનું હોય છે તે ~ હતા સખ
ના ... રીમા શ્રી વિનયવિજયજીના મ

શ્રીવિનય ...

તેમની વિરચિત સંસ્કૃત અને ગુજરાતી કૃતિઓ, રચ્યાની સાલવાર જગ્યા તથા તેની શ્લોકસંખ્યા સાથે નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે આમાં જેની સાલ મળી છે તેને તે પ્રમાણે ગોઠવી, સાલ વગરનીને છેલ્લે ગોઠવી છે

સંસ્કૃત કૃતિઓ

૧ શ્રીકલ્પસૂત્રપર સુખબોધિકા ટીકા રચ્યા સંવત ૧૬૯૬ જેઠ સુ૦ ૨ ગુરૂ શ્લોક ૬૦૦૦
૨ લોકપ્રકાશ પૂર્ણ કર્યો સંવત્ ૧૭૦૮ જેઠ શુદ ૫ જુનાગઢમાં શ્લોક ૧૭૬૨૧
૩ હૈમલઘુપ્રક્રિયા સંવત્ ૧૭૧૦ મૂલ ૨૫૦૦ શ્લોક સ્વોપજ્ઞ ટીકા ૩૫૦૦૦ શ્લોકની છે રાજધ ય (રાધન) પુરમાં
૪ નયકર્ણિકા ૨૩ શ્લોક દિવબંદર
૫ શાન્તિસુધારસભાવના શ્લોક ૩૫૭

ગુજરાતી કૃતિઓ

૬ શ્રી ધમનાથજીનું સ્તવન–લઘુઉપમિતિભવપ્રપંચ સં ૧૭૧૬ સુરત ચોમાસુ
૭ પાંચ કારણનું સ્તવન સં ૧૭૨૩
૮ પુણ્યપ્રકાશ (શ્રી મહાવીર સ્વામિનું–આરાધના) સ્તવન સં ૧૭૨૯ વિજયાદશમી રાંદેર ચોમાસું
૯ શ્રીપાલ રાસ (પૂર્વાધ) સં ૧૭૩૮ રાંદેર ચોમાસુ
૧૦ શ્રીભગવતી સૂત્રની સઝાય સં ૧૭૩૮ રાંદેર ચોમાસુ
૧૧ ષડ્ આવશ્યકનું સ્તવન
૧૨ જિન પૂજાનું ચૈત્યવંદન
૧૩ આદિ જિન વિનતિ
૧૪ આઝીનની સઝાય
૧૫ વિનય વિલાસ (૩૭ પદોનો સંગ્રહ)
૧૬ અધ્યાત્મગીતા ગાથા સંખ્યા ૨૪૨ શ્લોક ૩૩૦
૧૮–૧૯ જિનચોવીશી અને વિહરમાનવીશી

આ ગ્રન્થ ઉપસ્થિત કરવાનું કારણ જૈન ધર્મ પ્ર. સભાના ગ ાના પ્રમાણુ ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં લખેલીજ્ઞ્ ૧૭–૪ની સાલ છે

આટલી કૃતિઓ જાણવામા છે અને તેમાથી શાતસુધારસ-ભાવના (કે જે પાટણના ભડારમા છે) તે સિવાય સર્વે છુટી છવાયી મુદ્રાકિત થઈ છે શ્રીપાલનો રાસ પૂર્વાધ કરી શકયા અને ઉતરાધ પૂર્ણ કરવા જેટલી આયુસ્થિતિ નહિ રહેવાથી અવસાન સમયે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીને તે કાય સુપ્રત કરી ગયા અવસાન પહેલા રાદેરમા ચોમાસુ હતુ તે પરથી અનુમાન થાય છે કે તેઓ રાંદેરમા કાળધર્મ પામ્યા હશે

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના તેઓ કાકા-ગુરુ હતા તે તેમની કૃત ગુરૂપરપરા અને યશોવિજયજી મહારાજની નીચેની ગુરૂ પરપરા સરખાવતા જણાઈ આવે છે

તપાગચ્છ.

વિજયસિંહસૂરિ (૬૧ મી પાટે)
|
વિજયપ્રભસૂરિ (૬૨ મી પાટે)
|
કલ્યાણવિજય ઉપાધ્યાય
|
લાભવિજય ગણિ
|
જિતવિજય — નયવિજય
|
(નયવિજય) → યશોવિજય ઉપાધ્યાય

પરતુ જો વિનયવિજયજીના ગુરૂ કીર્તિવિજયને શ્રી હીરવિજય સૂરિના શિષ્ય તરીકે ગણવામા આવે તો વિનયવિજયજી શ્રી યશોવિજયજીના કાકાગુરૂ કેવી રીતે થાય તે સવાલ ઉભો થાય છે આનો ખુલાસો કોઈ પૂરો પાડશે તો ઉપકાર થશે

આ રીતે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી અને વિનયવિજયજી બન્ને સમકાલીન હતા એટલુંજ નહિ પરતુ બન્નેએ કાશીમા જઈ અન્ય સર્વ દર્શનનો અભ્યાસ સાથે કર્યો હતો તે સબધે નીચેની દતકથાઓ છે,

અને તેથી તે પગ સત્યતાનુ કેટલુ પ્રમાણ મૂકવુ તે તોનન-શક્તિવાળા વાચકોને ગિરે છે

૧ બનેએ જૈનદર્શનનો અભ્યાસ પોતપોતાના ગુરૂપાસે પૂર્ણ કર્યા પછી કાશીમા જઇ ત્યાંના બ્રાહ્મણ પંડિતો પાસેથી અન્ય સવ દર્શનનો અભ્યાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો સ્વગુરૂ પાસેથી આના લીધી અને પાદવિહારે કાશીમા ગયા આ સમયે પણ બ્રાહ્મણો જૈનદર્શનપ્રત્યે અતિશય તીવ્રવિરોધ ધરાવતા હતા અને તેથી તેઓ જનધર્મીઓને જ્ઞાન આપવાનુ કલ્પાંતકાળે પણ સ્વીકારે તેમ ન હતુ બન્નેએ વિચાર્યું કે જૈન સાધુવેષનો અભ્યાસકાળ સુધી પરિહાર કરી જૈન તરીકે બહાર ન પડાય તોજ ઇષ્ટ કાય સાધી શકાય તેમ છે તેથી ત્યાંની એક જૈન પેઢીપર પોતાના સાધુવસ્ત્ર રાખી અન્ય વસ્ત્રનુ પરિધાન કર્યું જશુવાલ અને વિનયલાલ એવા બનારસી નામો પોતાના નામ ઉપરથી ઉપજાવી ધારણ કર્યા ઉત્તમમા ઉત્તમ ગણાતા એક ન્યાયવિત્ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ-ગુરૂના વિદ્યા અર્થે શિષ્ય થયા બનેએ અભ્યાસ પૂર્ણ થયા પહેલા ગુરૂને જાણવા ન દીધુ કે પોતે જૈન છે અને ગુરુનુ બહુમાન અને સુશ્રૂષા કરી તેમને અતીવ પ્રસન્ન પમાડતા આથી તેમની પ્રીતિ સપાદન કરી અને તેમની પાસેથી સવ દર્શનોનુ જ્ઞાન મેળવ્યુ એવુ કહેવાય છે કે કુલક્રમાગત એક ૧૨૦૦ શ્લોકના ગ્રથનુ જ્ઞાન ગુરૂએ તેમને આપ્યુ નહિ આથી બન્નેએ વિચાર્યું કે જ્યાંસુધી તે ગ્રથનુ જ્ઞાન મેળવવુ બાકી રહે છે ત્યાંસુધી તેઓએ ગુરૂ પાસેથી સપૂર્ણ જ્ઞાન સપાદન કર્યું કહેવાય નહિ, અને નિશ્ચય કર્યો કે તેનું જ્ઞાન અવશ્ય મેળવવુ ગુરૂ તે ગ્રથનુ જ્ઞાન કુલાચાર પ્રમાણે પોતાના પુત્રને શીખવતા હતા, ત્યારે જશુવાલ ત્યા બેઠા હતા ગુરૂએ અમુકનો અમુક અર્થ કર્યો ત્યારે જશુવાલે તેનો બીજે અર્થ કરી એકદમ વિનયપૂર્વક બોલી ઉઠ્યા કે 'મહારાજ! તેનો આ અર્થ ન થઈ શકે?' ગુરૂ તે અર્થ સાભળી દિગ થઇ ગયા અને જશુલાલને વધવાદ આપી કહ્યુ કે તુ હમેશા મારી પાસે જ્યારે હુ આ ગ્રથ શીખવુ ત્યારે બેસજે હું તને તે શીખવીશ' ત્યારે જશુલાલે નમ્રતાથી કહ્યુ 'મહારાજ! એક દિવસને માટે એ ગ્રથ મને જોવા આપો તો મોટી કૃપા' ગુરૂએ પ્રસન્નતાપૂર્વક તે ગ્રથ એક દિવસ માટે આપ્યો આ ગ્રથ જશુલાલે

વિનયલાલને બતાવ્યો અને બનેએ એક દિનમા તે મ્હોટું કરી નાખ વાની સતલસ કરી જશુલાલે ૭૦૦ શ્લોક અને વિનયલાલે ૫૦૦ શ્લોક મ્હોટું કરી બીજે દિવસે તે ગ્રથ ગુરૂજીને આપી દીધો ત્યાર-પછી જશુલાલ વિનયલાલને સાથે લઇ જૈન સાધુવેષ પુન પહેરી ત્યા આવેલા પ્રભ। વાતીને જીતે છે તે વાત શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના ચરિત્રમા સમય આવે જોઇશુ

બનેએ કાશીમા બાર વર્ષ સુધી અભ્યાસ કર્યો કહેવાય છે અને સવત્ ૧૭૧૦-૧૧ મા કાશીમા તેઓ બને હતા એમ 'જૈન કાવ્ય [1]સારસગ્રહ'માં જણાવેલું છે પરતુ આ વાત જ્યારે લોકપ્રકાશ ૧૭૦૮ માં જીર્ણદુર્ગ (જુનાગઢમા) પૂરો કર્યો એ તેની પ્રશસ્તિપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે ત્યારે બધ બેસતી નથી કદાચ ૧૭ ૮ પહેલા કાશી છોડી વિહાર કરતા ૧૭૦૮ માં જૂનાગઢ પવિત્ર શ્રીગિરનારપર યાત્રા અર્થે આવ્યા હોય એમ માની શકવાનો સભવ છે કાશીમા અધ્યયન પૂર્ણ કર્યા પછી જૈન સાધુ તરીકે બને સ્વ સ્વગુરૂપાસે આવે છે અને જુદે જુદે સ્થલે વિહાર ચોમાસા કરી જિનોપદેશામૃતનુ પાન લોકને કરાવે છે

૨ એક સમયે શ્રી વિનયવિજયજીનુ ચોમાસુ ખભાતમા થયુ ખભાત બદર આ સમયમા વ્યાપારકલામા અગ્રસ્થાન ધરાવતુ હતુ શ્રાવકો પૈસે ટકે અતુલ સુખી હતા અને તેની સાથે જિનપ્રીતિમાન્ અને ગુરૂપ્રત્યે વિનયવાન્ હતા. આ વખતે ત્યા બ્રાહ્મણ પડિતોનુ જોર હતુ શ્રી વિનયવિજયજી સવારના વ્યાખ્યાન આપવાનુ શરૂ કરતા ત્યારે બ્રાહ્મણ પડિતો હમેશા આવી શાસ્ત્રાર્થ અને વાદવિવાદ ચલાવતા આથી ઉપાધ્યાય વ્યાખ્યાન કરી શકતા નહિ અને શ્રાવકો કઈ શ્રવણ કરી શકતા નહિ તેથી નિરાશ થતા શ્રી વિનયવિજયજીને લાગ્યુ કે બ્રાહ્મણો નિરર્થક કડાકૂટ આપે છે, અને પોતાનુ ઉપદેશાવાનુ સાધ્ય થઈ શકતું નથી, તેથી તેમણે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ... કાર કરવા અર્થે બોલાવ્યા શ્રીમદ્ આવ્યા અને ... [illegible] તેમણે એક શ્લોક એવો રચ્યો

[1] સારસગ્રહ પ્ર ૧૪૨

અક્ષરો નામે પ, ફ, બ, ભ મ લગભગ ચાવ્યાજ આવે આ શ્લોક ઉપાશ્રયના દ્વાર ઉપર ચોંટાડ્યો, અને તેની નીચે એ આચાર્યની સૂચના કરી કે 'જે કોઇ શાસ્ત્રાર્થ કે વાદવિવાદ કરવા ઇચ્છતો હોય તે જો ઉપરનો શ્લોક પોતાના બે હોઠે એક બીજાને અડાડ્યા વગર બોલી શકે, તોજ ઉપાશ્રયના દ્વારની અંદર આવી શકે અને શાસ્ત્રાર્થ કરી શકે અને એક બીજાના હોઠ શ્લોક બોલતી વખતે અડતા નથી તેની પરીક્ષા એજ કે નીચેના હોઠને સિંદુર લગાડી તે શ્લોક બોલવો અને તે બોલતા ઉપલા હોઠને સિંદુર ન લાગવો જોઇએ સવાર પડતા વ્યાખ્યાન શરૂ થયુ, અને બ્રાહ્મણ પંડિતો આવ્યા તેઓએ દ્વારપરની સૂચના વાંચતા જોયુ કે પોતે સરત પ્રમાણે શ્લોક બોલી શકે તેમ નથી તેવી પાછા ગયા આ દિવસે વ્યાખ્યાન નિરાબાધ ચાલ્યુ, અને શ્રાવકો આનંદ પામ્યા ત્યારપછી શ્રી યશોવિજયજીને સરત પ્રમાણે શ્લોક બોલવાનુ કહેતા તેઓ પોતાને તેમ બોલવાનો અભ્યાસ હતો તેથી નીચેના હોઠને સિંદુર ચોપડી ઉપલા હોઠને સિંદુર ન લાગે તેવી રીતે કડકડાટ બોલી ગયા આથી બ્રાહ્મણો ખિન્ન થઈ ગયા આટલેથી વાત અટકાવી શકાતી હોવા છતા પણ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ યથાયોગ્ય શાસ્ત્રાર્થ વાદ કરવાનુ કહ્યુ બ્રાહ્મણોએ હા પાડી—રાજ્યસભામા તત્સંબંધે નિયમિત તામ્રલેખ થયો, અને તેમા શ્રી યશોવિજયજીએ એવી સરત નાખી કે પોતે હારે તો જૈન સાધુવેષ પરિત્યજી બ્રાહ્મણ ધર્મ સ્વીકારે પોતે જીતે તો ૫૦૦ બ્રાહ્મણો જૈન ધર્મ અંગીકાર કરે શાસ્ત્રાર્થ શરૂ થયો બ્રાહ્મણ પંડિતોના કહેવાથી પૂર્વપક્ષ કરવાનુ શ્રી યશોવિજયજીને શિરે આવ્યુ તેમણે પૂર્વપક્ષ શરૂ કર્યો સંસ્કૃત વાણિમા અવિચ્છિન્ન પ્રવાહે વાદ ચલાવ્યો, યાયપૂર્વ એક પછી એક દલીલો ચાલી એક દિવસ થયો, બે દિવસ થયા ત્રણ દિવસ થયા પરતુ પૂર્વપક્ષ પૂર્ણ થાય નહિ અને ટુંક સમયમા પૂર્ણ થવાની વકી પણ જણાય નહિ બ્રાહ્મણો હતાશ થયા, જાણ્યુ કે આ કોઈ શાસ્ત્રપારગત સમર્થ જ્ઞાની છે અને તેને પહોચી શકાય તેમ નથી તેથી તેઓએ શ્રીમદ્‌ને પોતાનો પૂર્વપક્ષ બંધ રાખવાને વિનવ્યુ, પોતાની હાર કબુલ કરી અને સરત પ્રમાણે ૫૦૦ બ્રાહ્મણો જૈન થયા (કહેવાય છે કે એ તામ્રલેખ ખંભાતમા કોઇ ઉપાશ્રય, મંદિર કે ભંડારમા હજુ મોજુદ છે આવી રીતે ... છે

શ્રીવિનયવિજયજી અને શ્રીયશોવિજયજીની તુલના.

આ ઉપરથી જણાશે કે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સમર્થ જ્ઞાની અને ન્યાયવેત્તા હતા ન્યાયતો તેમનોજ હતો પ્રબળજ્ઞાની હતા, અને જૈન શાસ્ત્રના આધારભૂત તે સમયના યુગપ્રધાન હતા જ્યારે શ્રી વિનયવિજયજી વ્યાકરણમા વધારે નિપુણ હતા જૈન સિદ્ધાંતોનું રહસ્ય બન્નેએ મનન પૂર્વક ગવેશ્યુ હતુ એકના ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનાદિ અને અન્ય ગ્રંથોમા ઘણા ઘણા પુસ્તકોની શાખ આવે છે, ત્યારે બીજાના એક લોકપ્રકાશ ગ્રંથમા લગભગ ૭૦૦ ગ્રંથોની શાખ આવે છે બન્નેને ગુજરાતી ભાષાનુ તે સમયને અનુસરતી રીતે ઘણું સારૂ જ્ઞાન હતુ અને તેનો ઉપયોગ તે સમયના લોકને સરલરીતે સમજાવવા માટે બન્નેએ કર્યો છે પરંતુ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ સંસ્કૃત ગુજરાતી ભાષામા જેટલી કૃતિઓ બનાવી છે તે પ્રમાણમા શ્રી વિનયવિજયજીની કૃતિઓ ઘણી અલ્પ કહી શકાય અને અધ્યાત્મમસ્ત બન્યા હતા તે તેઓના જશવિલાસ અને વિનયવિલાસમાના પદોપરથી પ્રતીત થાય છે

સમકાલીન વિદ્વાનો.

શ્રી વિનયવિજયજીના સમકાલિન જિનધર્મમા શ્રીમદ્ આનંદઘનજી જ્ઞાનવિમલ સૂરિ માનવિજય ઉપાધ્યાય લાવણ્યસુંદર, ધર્મમંદિર ગણિ આદિ અનેક વિદ્વાનો હતા તેમણે ગુજરાતીમા પદસ્તવન આદિ કરી લોકસમાજને વિશેષ ઉપકારી થવાય છે એ નિયમપ્રમાણે વર્તી ગુજરાત કાઠિયાવાડ મારવાડ આદિ પ્રદેશોમા ઘુમી ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો છે અને લોકોને ધર્મમા પ્રીતિવાન્ કર્યા છે આથી સાહિત્યધારા વિકસાવી છે શ્રીવિનયવિજયજીને ઉપરોક્ત જૈન સમકાલિન વિદ્વાનો સાથે દૃઢ પરિચય થયો હોય એવુ જાણવામા નથી અન્ય દર્શનોમા તુકારામ, રામદાસાદિ હતા કે જેમણે પ્રબળ શક્તિ સ્ફુરાવી સમાજ સુધારણા અને ધર્મનો રંગ ચડાવવા વિજયી પ્રયાસ કર્યા છે અને ગુજરાતમા કવિ પ્રેમાનંદ, શામળ અને અખાએ પોતાની કાવ્યવાણીથી ગુજરાતને ગજાવી છે

વિહાર

તેમણે સુરત અમદાબાદ જુનાગઢ રાધનપુર, દીવ આદિ ગુજરાત કાઠિયાવાડમા સ્થળે સ્થળે વિહાર કર્યો છે ચોમાસા સુરત અમદા

વાં, ખબર નથી છે પરંતુ રાંદેરમાં અનેક વખત ચોમાસા કરેલ છે અને ત્યાંજ દેહવિલય થયા હોય એમ શ્રીપાલ રાસથી સમજાય છે

શિષ્યપરંપરા.

શ્રી વિનયવિજયજીની શિષ્યપરંપરા મળી શકતી નથી તેમના શિષ્ય શ્રી રૂપવિજયજી નામે હોય એમ લાગે છે કારણ કે શ્રી રૂપ વિજયજીએ બનાવેલી નાની નાની સઝાયમા પોતાના ગુરૂનુ નામ વિનયવિજય ઉપાધ્યાય કહેલુ છે તે નામ જો આપણા ચરિત્રનાયકને લાગુ પડી શકે તેમ હોય તોજ રૂપવિજય શ્રીવિનયવિજયજીના શિષ્ય હોઇ શકે શ્રી રૂપવિજયજીની સઝાયોના નમુના સ્વ ભીમશી માણેકની સઝાયમાળા ભાગ ૧ લાની સઝાયોમાથી લઇએ

ગોરીદાસ સઘવીનરે આગ્રહે કીધ સઝાય
વિનયવિજય ઉવઝ્ઝાયનો રૂપવિજય ગુણ ગાય કહે
(શીયળમાળાની સઝાય પૃ ૪૦)

આમા જો ગોરીદાસ સઘવીનો કાલ જાણી શકાય તો રૂપવિ જયનો કાલ જાણી શકાય તેમ છે

પ્રહ ઉઠી સતી જપિયે સોલ
જિમ વહિયે રૂદ્ધિ વૃદ્ધિ ઘૃત ગોલ
શ્રી વિનયવિજય વાચક સુપસાય
રૂપવિજય ભાવે ગુણ ગાય
(સોલ સતીની સઝાય પૃ ૬૨)

નેમ રાજુલ શિવપુરિ મ્હ્યા, પૂગી તે મનકેરી આસ
શ્રીવિનયવિજય ઉવઝાયનો શિષ્ય રૂપ સદા સુખવાસ વહેલા.
(શ્રી નેમરાજુલનો પત્ર પ્રારભ પૃ ૧૫૧)

આ રૂપવિજય શ્રીપદ્મવિજયના શિષ્ય રૂપવિજયથી જુદા છે આટલુ કહી હવે તેમની કૃતિઓ લઇએ.

તેમની કૃતિઓપર ટુક વિવેચન.

(અ, સસ્કૃત કૃતિઓ.)

૧ શ્રી કલ્પસૂત્રપર સુબોધિકા ટીકા

મૂળ કલ્પસૂત્ર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ નવમા પૂર્વમાથી રચ્યુ ઇ

આમા શ્રી ચરમ તીર્થંકર મહાવીર સ્વામિનું વિસ્તારથી ચરિત્ર છે અને સાથે બીજા તીર્થંકરોના ચરિત્રમાથી શ્રી પાર્શ્વનાથ, નેમનાથ અને આદિનાથના ચરિત્ર પણ વિગતથી આપેલ છે આ સિવાયના તીર્થંકરો ાા કાલ અતરમાન અને નામ પુસ્ત વાચના આપેલ છે તેમજ ચૌ. પૂર્વી યુગપ્રધાન મહાવીરના પછીના સ્થવિરોના ચરિત્ર ટુકમાં દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ સુધી આપેલા છે અને સાધુ સામાચારી (આચાર) સારી રીતે આપેલ છે આનું અગ્રેજી ભાષાંતર The Sacred Books of the East-પૂર્વના પવિત્ર સાહિત્યની ગ્રથમાળામા થયુ છે આ મૂલસૂત્રપર આપણા ચરિત્રનાયકે સુખબોધિકા નામે ટીકા કરી છે ટીકા બહુ પ્રાસાદિક છે, શૈલિ સરલ છે, અને કાવ્યત્વ અલકાર ને રસથી પૂર્ણ છે વાદ વિવાદ સારા રૂપમા લખ્યો છે જ્યા પ્રમાણો જોઇએ ત્યા પ્રમાણો મૂકી વિગતોને વિશેષ સ્ફુટ કરી છે સામાચારીમા ચૌથ પાચમના સબધી કેટલોક નિર્ણય બતાવ્યો છે આમા સવત્ ૧૬૨૮મા શ્રી ધર્મસાગરોપાધ્યાયે શ્રી કલ્પસૂત્રપર રચેલી કિરણાવલી નામની ટીકાના કેટલીએક ભૂલો કાઢેલી છે,

આ ટીકા સમકાલીન શ્રી ભાવવિજયે (કે જેણે 'લોકપ્રકાશ' પણ શોધ્યો છે) શોધી છે અને આ લખવાનુ પ્રયોજન શ્રી રામવિજય પડિતના શિષ્ય શ્રી વિજયવિબુધનો આગ્રહ પણ છે એવુ પ્રશસ્તિમાથી જણાય છે

આ ટીકાનુ ગુજરાતી ભાષાતર જામનગરવાળા હીરાલાલ હસરાજ પાસે કરાવી સ્વ ભીમશી માણેકે છપાવ્યુ છે આમા ઘણી ભૂલો થયેલી છે અને કેટલાક સ્થળે કઠિન વિષયના અર્થ મૂકી દીધા છે તો તે સુધારવા વિનતી છે કે જેથી અર્થનો અનર્થ ન થાય

૨. લોકપ્રકાશ.

આ ગ્રથ ઘણો મોટો છે તેમા ૩૬ સર્ગની વ્યવસ્થા કરી છે આ ગ્રથ પૂરુ છપાયો નથી, તેથી તે દરેક સર્ગમા આપેલી હકીકત અંગ્રેજીમાં ટુકમા મૂકવાની આવશ્યકતા છે કે જેથી કોઇ વિરલ મળી આવતા ગ્રથનું ભાષાતર આદિ થઇ લોકને હસ્તપ્રાપ્ય થાય સર્ગ

(૧) પ્રબધચતુષ્ટય સાથે અગુલ યોજન રાજ પ
મની વ્યાખ્યા સખ્યાતા અસખ્યાતા અને

(૨) લોકના સ્વરૂપનું દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવથી કથન, ધર્મ-અધર્મા
સ્તિકાયનું સ્વરૂપ
(૩) સંસારી જીવોનું ૩૭ નારીનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ
(૪) સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ સ્થાવરનું સ્વરૂપ
(૫) બાદર પૃથ્વીકાયાદિનું સ્વરૂપ
(૬) દ્વીંદ્રિય આદિ તિર્યંચોનું સ્વરૂપ
(૭) મનુષ્યનું સ્વરૂપ
(૮) દેવતાનું સ્વરૂપ
(૯) નારકીનું સ્વરૂપ
(૧૦) સર્વે જીવોનો જન્મસંબંધ
(૧૧) કર્મની સર્વપ્રકૃતિનું વર્ણન અને અલ્પબહુત્વ, પુદ્ગલાસ્તિકાય
નુ સ્વરૂપ
(૧૨) ઊર્ધ્વતો ક્ષેત્રલોકમાં લોકાકારનું સ્વરૂપ દિશાઓનું નિરૂપણ
તથા લોકમાં રાજુના ખંડુ વર્ણન સવર્તિત લોકનું સ્વરૂપ
દ્વીપ અને રત્નપ્રભાનું વર્ણન, વ્યંતરોના નગરોની સમૃદ્ધિ
(૧૩) ભુવનપતિથી ઇશાન દેવલોકસુધીના ઇંદ્રો તેમના સામાનિક
અગ્રમહિષી આદિ સંપત્તિનું સ્વરૂપ
(૧૪) સાત નરકનું વર્ણન તેમના પાથડા લેશ્યા આયુષ્ય, અને વે
દનાનું યુક્તિપૂર્વક વર્ણન
(૧૫) તીર્છા લોકમાં દ્વીપસમુદ્ર જંબૂદ્વીપની જગતીનું દ્વાર અને તેમના
સ્વામીનું વર્ણન
(૧૬) ભારતક્ષેત્રના વૈતાઢ્યાદિ પર્વત મહાહિમવંત પર્વત અને ।।
નદી હરિવર્ષ ક્ષેત્રના નૈષધાદિ પર્વત ગુફાઓ અને શિખરો
સહિત હૈમવત પર્વત પદ્મદ્રહ શ્રીદેવી ગંગાદિ નદીઓ ।
ગાઓ તેમાં રહેલા અંતર્દ્વીપો તથા જુગલીઆ રીમવત ક્ષેત્રના
વૈતાઢ્યાદિ મહાહિમવંત અને તેના દ્રહ હરિવર્ષક્ષેત્ર અને
તેમાં રહેલા નૈષધાદિ પર્વત સીતા સીતોદા નદીઓ અને
પાંચ દ્રહોનું વર્ણન
(૧૭) દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ પૂર્વવિદેહ પશ્ચિમવિદેહ સામા એ ચાર પ્રકારે
મહાવિદેહનું વર્ણન વિજયાદિ પર્વતો નદીઓ ખંડો નગરી
વગેરે ગંધમાદન માલવંત ગજદંતા ઉત્તરકુરુનું વિસ્તારે વર્ણન
યમકપર્વત દ્રહ અને મેરુપર્વતો જંબૂવૃક્ષ શિખર અને તેના
અધિપતિનું નિરૂપણ, સૌમનસ્ય, વિદ્યુત્પ્રભા તથા ગજદંતા,

દેવકુરુના ચિત્રવિચિત્ર પર્વતોની સ્થિતિ કાંચનાદિ દ્રહ શાલ્મલી વૃક્ષ આદિનુ વર્ણન

(૧૮) મેરૂપર્વતના ચાર વન તેના શિખર, મેખલા અને ચુલિકા અભિષેકની શિલાનુ વર્ણન

(૧૯) નીલવન્ત પર્વત તેના શિખર-દ્રહ દેવી સીતા અને નારીકન્તા નદી એનુ નામમાત્રે વર્ણન રમ્યક ક્ષેત્રનો રૂક્મિમણી પર્વત હિરણ્યવત ક્ષેત્ર અને શિખરી પર્વત ઐરવત ક્ષેત્ર અને તેના છ ખંડ તેમાની નારી અને બીજા ક્ષેત્રાદિ હેમાદ્રિ પર્વતના શિખર વિદ્યાધરના નગરોની શ્રેણી, નદિ દ્રહ ચક્રવર્તી અને અરિહંતો ચન્દ્રસૂર્યઆદિ જમ્બુદ્વીપમાના ગ્રહાદિ—નુ વર્ણન

(૨૦) વિસ્તારથી પાચ દ્વારે કરી સૂર્યના મંડલાદિકે કરી વાર સંક્રાન્તિ યોગ દિવસનુ વધવુ ઘટવુ ધ્રુવ રાહુ, ત્રણ પ્રકારના રાહુની ઉત્પત્તિ પદરદ્વારે નક્ષત્રોનુ નિરૂપણ

(૨૧) લવણોદધિ તેના પાતાલ કલશા કલશાની શિખા દ્વીપ, સુસ્થિતાદિ દેવ ચન્દ્રસૂર્યાદિના તાપ પ્રકાશ ક્ષેત્રનુ વર્ણન

(૨૨) ધાતકીખંડ તેના ખંડ ભાગનુ વર્ણન

(૨૩) પુષ્કરાર્ધ માનુષોત્તર પર્વત નિખિલ મનુષ્યક્ષેત્ર તે વિષે રહેલા પર્વતાદિનો સમૂહ તેમજ શાશ્વતા સર્વે ચૈત્યોની સંખ્યાનુ વિવેચન

(૨૪) નંદીશ્વર દ્વીપમા રહેલા ચૈત્યાદિનો વિસ્તાર

(૨૫) સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધીનુ વર્ણન

(૨૬) સ્થિર જ્યોતિષી જ્યોતિષ્ચક્રની વ્યવસ્થા ઊર્ધ્વલોકમા સૌધર્મ ઇશાન દેવલોકના વિમાનો અને આહારસ્થિતિ માન પરિગ્રહ અને સભા દેવતાઓ સિદ્ધાયતનની પૂજાઓ કરેછે તે તેમના સુખ સિદ્ધિ ભાષા અને ગમન આહાર અંતર મનુષ્યલોકમા પૂર્વના સ્નેહને લઇને આવવુ પ્રેમકરી નીચની ભૂમીમા ક્યાંસુધી જઈ શકે? લોકપાલ અગ્રમહિષી સામાનિક દેવતા અને તેમની શક્તિ સંપત્તિ વગેરે સૌધર્મ ઈશાન દેવલોક સુધીનુ વર્ણન

(૨૭) ત્રીજા ચોથી નારકી બ્રહ્મલોક તમસ્કાયના મૂળથી કૃષ્ણરાજી તથા તેમા આવેલા લોકાંતિક દેવો લાંતક દેવલોક કિલ્બિષ દેવો તથા જમાલિનુ ચરિત્રસહિત વર્ણન, શુક્ર સહસ્રાર

અન્યુત દેવલોક સુધીનુ વર્ણન તથા રામસીતાનુ ચરિત્ર, ક્રૈવે યક અનુત્તર દેવલોક સિદ્ધશિલા ઊકાંત વગેરેના વર્ણનથી ક્ષેત્રલોકનો અધિકાર સમાપ્ત થાયછે

(૨૮) દેશકાળ યુક્તિ વ્યક્તિ અને મનનુ વિવેચન છ જાતનુ કાલ ગોચર (આશ્રિત) નિક્ષેપા સમય આવલિકા ક્ષુલ્લક ભાવ વલિ, મુહૂર્ત દિવસ પક્ષ માસનુ વર્ણન સૂર્ય, ચન્દ્ર નક્ષત્રા દિથી વધનુ-ઘટવુ માસ અને વર્ષોની ઉત્પત્તિ યુગ આદિનુ જમા માસ અયન અને અધિકમાસ રાત્રિનુ વર્ણન કરણ ઉદય આદિ નક્ષત્ર સૂચવ, અને તેના કરણ તિથિ આ દિનો નિશ્ચય

(૨૯) તેનથી સોહજાર વરસ એમ ક્રમે શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી ૮૪ ગુણોનુ વર્ણન આ અવસર્પિણીમા સ્થિતિ પ્રથમ જાગલીઆનુ વર્ણન

(૩૦) તીર્થંકરતની પદ્ધતિ તેમનુ અવધિજ્ઞાન જન્મથી હોય છે તે

(૩૧) ચક્રી તેનો દિગ્વિજય સંપત્તિ નિધાનરત્નો અને વાસુદેવ બળભદ્ર પ્રતિવાસુદેવનુ વર્ણન

(૩૨) ઋષભાદિ તીર્થંકરોના અભિમ ચારિત્રો અવસર્પિણીમા ઉત્પન્ન થયેલ પ્રાણીઓનુ વર્ણન

(૩૩) ચક્રવર્તી વાસુદેવ, બળદેવાદિ

(૩૪) પાચમા આરાનુ સ્વરૂપ આ પાચમા આરામા જે ઉ ય થશે તે અને તે ઉ યમા જે જે આચાર્ય થશે તેમના નામો સર્વ મહાન્ આચાર્યોની ખ્યાતિ, તેમજ છઠ્ઠા આરામા ધર્મની ઉચ્છે સ્થિતિ શત્રુંજયપર્વતની હાનિવૃદ્ધિ તેમજ આ અવસર્પિણીમા બીલવાસી લોકનુ વર્ણન અને છ આરાઓની પ્રવાયની રીતિએ યથાક્રમ ઉત્સર્પિણીનુ થવુ અને તેમા તીર્થંકર ચક્રવર્તી આદિનુ થવુ ઇત્યાદિ સર્વ વાત છે

(૩૫) ચાર પ્રકારના પુદ્ગલ પરાવર્તન ઔદારિક કામણ ભાષા વગેરે આઠ વર્ગણા અને અનુભાગ કર્મપરમાણુઓને વિષે ફેરો દ્રવ્ય તે અને એમનુ સ્વરૂપ અનાગતમાળનુ સ્વરૂપ આ રીતે લોકનુ સ્વરૂપ સંપૂર્ણ થયુ

(૩૬) ભાવલોકને વિષે છ ભાવનુ નિરૂપણ

જેમ કર્તા પ્રશસ્તિમા કહેછે તેમ વિનિશ્ચિતતત્ત્વે પ્રગ પોપમે કાવ્ય એવ તે એવુ કાવ્ય છે કે જેમા જગતના તત્વો નિર્ણિત કરવામા આવ્યા છે અને જે ૨ પ ક્રીને જગજગના

દીવા સમાન છે આ ગ્રથ સસ્કૃતમા શ્લોકબદ્ધ છે કર્મગ્રથની ગાત્રી યત્રવાર આપેલી છે આમા સૂત્રાદિ ગ્રથોની શાખો ૭૫૦ કરતા પણ વધુ થાય છે અને તે દરેક પા સહિત આપેલ છે આ ગ્રથનો પાછળ થાડો ભાગ જમનગરના શ્રાવક હીરાલાલ હસરાજે પ્રગટ કર્યો છે આખો ગ્રથ પ્રકાશમા સત્વર લાવવા તેઓ હાલ છાપે છે આ ગ્રથની પ્રશસ્તિથી કર્તાના ગ્રસાર દશાના માતપિતાના નામ મળી આવે છે ગ્રન્થ કર્યાની સાલ તથા જગ્યા છેલ્લા શ્લોકોમા એક શ્લોક દર્શાવે છે

वसुखाश्वेंदु प्रमिते, १७०८ वर्षे हर्षेण जीर्णदुर्गपुरे । राधोज्वलपचम्यां, ग्रथः पूर्णोऽयमजनेष्ट ॥ ३९ ॥

આ ગ્રથને સર્વ શાસ્ત્રમા નિપુણ એવા સ. ૧૬૭૮મા શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રપર વૃત્તિ રચનાર શ્રી ભાવવિજય ઉપાધ્યાય અને શ્રી જિનવિજય (કે જેણે સવત્ ૧૭૧૦મા એટલે આ ગ્રથ રચાયા પછી કલ્યાણમદિર સ્તોત્ર પર વૃત્તિ રચી છે) તે બન્નેએ શોધ્યો છે, એવુ પ્રશસ્તિમા લખેલ છે

૩. હૈમલઘુપ્રક્રિયા

કલિકાલસર્વજ્ઞ એ બિરુદ ધરાવનાર શ્રીમદ્ હેમચદ્રાચાર્યે જૈનેદ્ર વ્યાકરણને આધારે શબ્દાનુશાસન નામે વ્યાકરણ કે જેને હૈમ વ્યાકરણ સિદ્ધહૈમ સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસન એવા નામોથી ઓળખવામા આવે છે તે રચ્યુ છે અને તે વ્યાકરણ ઉપર હજારો શ્લોક પ્રમાણ ટીકાઓ વૃત્તિઓ અવચૂરિઓ આદિ પોતે તેમજ અન્ય કર્તાઓએ લખેલ છે તે પૈકીમાની આ પ્રક્રિયા તેના મૂલસૂત્રોને અનુસરી રચાયેલી છે આ પર ૩૪૦૦૦ શ્લોકના પૂરવાળી સ્વોપજ્ઞ (પોતાની–વિનયવિજયજીની કરેલી) ટીકા છે

' આ વ્યાકરણ વ્યુત્પત્તિ મેળવવાને ઇચ્છનારા જનોને સુખેથી બોધ કરનાર અને થોડા વિસ્તારવાળુ છે તેની રચના એવી છે કે પ્રથમ સજ્ઞાધિકાર મૂલસૂત્રોની સાથે કારિકાઓથી રચેલો છે સધિવિચાર સુગમ અને સ્પષ્ટ છે અને પડ્લિંગોની અદર રહેલા શબ્દોનો ક્રમ અકારાદિકના અનુક્રમે સાધ્યો છે અવ્યયથી તે તદ્ધિતસુધીના

પ્રકરણો તથા ઉત્તરાર્ધમાં ધાતુ તથા કૃદન્ત પ્રત્યયોનો જે ક્રમ રચેલો છે તેવો પ્રશસાપાત્ર ક્રમ બીજા કોઈપણ વ્યાકરણમાં જોવામાં આવતો નથી *

આ ગ્રંથ રચાયાનો સંવત્ પાટણની ટીપમાં ૧૭૩૭* છે પણ ખંભાતની ટીપમાં સ રદ્દ પ્રક્રિયા સ ૧૭૦૧ મા રચાઈ છે એમ જણાવ્યું છે જુઓ જૈન ગ્રંથાવલિ પૃ ૩૦૩ ફુટનોટ, પરંતુ જૈનધર્મપ્રસારક સભા તરફથી છપાયેલ મૂલ પ્રક્રિયામાં આપેલી પ્રશસ્તિના છેલ્લાની આગળનો શ્લોક નીચેપ્રમાણે છે —

खेंदुमुनीन्दु मितेऽब्दे विक्रमतो राजधन्यपुरे नगरे ।
श्रीहीरविजयसूरेः प्रभावतो गुरुगुरोर्विपुलात् ॥

આ ઉપરથી-આમ લેતા સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે કે આ ગ્રંથ સંવત્ ૧૭૧૦મા રાજધન્યપુર (રાધનપુર)મા રચાયેલો છે

૪. નયકર્ણિકા.

આ ગ્રંથ ઘણોજ ન્હાનો છે, અને તે વાચકો સમક્ષ આ ચરિત્ર-સાથેજ મોજૂદ છે તેથી તેમાં શું છે વગેરે લખવું પુનરુક્તિરૂપ છે આમાં ગ્રંથમૂલ, શ્રી જૈનયશોવિજયગ્રંથમાલા (૭) નામે જૈન સ્તોત્રસમૂહના પ્રથમ ભાગમા, હાલમા વિચરતા સંસ્કૃતપ્રજ્ઞ વિદ્વાન્ સાધુ નામે શ્રી ગંભીરવિજયની સંસ્કૃત ટીકા સાથે છપાઈ ગયેલ છે

૫ શાંતસુધારસભાવના.

આ ગ્રંથ હસ્તગત થયો નથી તેથી ગ્રંથનું નામ જે જણાવે તે ઉપરાંત તેમા શું સમાવેશ કરેલ છે તે કહી શકાય તેમ નથી આ ગ્રંથ પાટણના ભંડારમાંથી મંગાવી તેને શુદ્ધ રીતે ભાષાંતર સાથે છપાવાય તો સમાજ ઉપર ઉપકાર થાય તેમ છે

* આમ હૈમલઘુપ્રક્રિયા કે જેનું મૂળ જૈનધર્મપ્રસારકસભા તરફથી પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ એમ બે ભાગમા સંવત્ ૧૯૪૯મા છપાવેલ છે તેના પૂર્વાર્ધની પ્રસ્તાવનામા જણાવેલ છે

ખ ગુજરાતી કૃતિઓ.

૧. લઘુ ઉપમિતિભવપ્રપંચનું સ્તવન.

આ શ્રી ધર્મનાથજીના સ્તવનરૂપે છે અને તેમાં શ્રી સિદ્ધર્ષિ-ગણિકૃત સંસ્કૃત ઉપમિતિભવપ્રપંચપરથી થયેલ લઘુ ઉપમિતિભવપ્રપંચ નામે સંસ્કૃત ગ્રંથ છે તેનું ગુજરાતીમાં અવતરણ છે મૂળ ગ્રંથ બહુજ ઉપકારી છે તેથી ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે અને તેને બન્યનકૃત Pilgrim's Progress નામે Parable-ઉપમારૂપી ખ્રીસ્તીઓમાં ઉત્તમોત્તમ ગણાતા ગ્રંથ સાથે સરખાવવામાં આવે છે શ્રી સિદ્ધર્ષિકૃત ગ્રંથના પ્રથમના થોડા ભાગનું રા મોતીચંદ ગીરધર કાપડીઆ બી એ. એલ્. એલ્ બીએ કરેલું ગુજરાતી ભાષાંતર જૈનધર્મપ્રસારક સભાએ છપાવેલું છે આમાં ભવરૂપી નગરનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને ધર્મના દરેક અંગો તથા ધર્મમાં વિઘ્નરૂપે કાર્ય કરનારાને યથાયોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે

૨ પાંચ કારણનું સ્તવન.

જૈનમત પ્રમાણે સર્વ દૃષ્ટ અથવા અદૃષ્ટ કાર્ય, કાળ સ્વભાવ નિયતિ, પૂર્વકર્મ અને પુરૂષાર્થ એ પાંચ કારણોવડે સિદ્ધ થાય છે આ પાંચ કારણો માટે જે વા છે તે ટુંકમાં પાંચ ઢાળથી જણાવી તેનો ઉપસંહાર છઠ્ઠી ઢાળમાં કર્તા કરે છે આ સ્તવન શા હીરાચંદ કકલભાઈના પંચપ્રતિક્રમણના પૃ ૭૮૦ થી ૭૮૮માં જોઈ લેવું પાંચ કારણોનું વિશેષ સ્વરૂપ શ્રી ઉપદેશપ્રાસાદના ચતુર્થ ભાગના પૃ ૧૦૨ એ આપેલ વ્યાખ્યાન ૨૨૮માં જોવાની વાચકને વિનંતિ છે

૩. પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન.

આ શ્રી મહાવીર સ્વામિના સ્તવનરૂપે છે અને
ધનાસ્તવન' પણ કહેવામાં આવે છે આમાં શ્રી
મિમાગ કેવી રીતે આરાધવો?' એ પ્રશ્ન
ઉત્તર આપે છે કે '૧ અતિચાર
ગ્રહણ કરવાથી ૩ સકલ
નકને વિધિપૂર્વક તજવાં

દુરિત આચારને નિંદવાથી ૭ શુભ કરણી અનુમોદવાથી ૮ શુભ ભાવ રાખવાથી ૯ અનશન મૃત્યુ વખતે આદરવાથી અને ૧૦ નવપદનો જાપ જપવાથી એમ દશ અધિકારથી સુજ્ઞજન મોક્ષમાર્ગ આરાધી શકે છે' આ દશ અધિકારનુ આમા ટુંક વર્ણન છે મોક્ષમાર્ગની કુચીરૂપ આ દશ અધિકાર હમેશા દષ્ટિસમીપ રાખી ભાવવા યોગ્ય છે

૪. શ્રીપાલરાસ (પૂર્વાર્ધ)

આ રાસના બે ખંડ પૂરા કરી અને ત્રીજા ખંડની ચાર પૂરી અને પાચમી અધૂરી ઢાલ સવત્ ૧૭૩૮માં રાંદેર કરેલા ચોમાસામાં લખી રાસ પૂરો કર્યા પહેલા આપણા ચરિત્રનાયક કાલધર્મ પામ્યા છે* ત્યારપછી તેમનાજ કહેવાથી શ્રી યશોવિજયજીએ આ રાસને ઉત્તરાર્ધ કરી સપૂર્ણ કર્યો છે એટલે આમા ઢાલ ૪૧ છે અને ગાથા ૧૨૫૧ છે તેમાંની ૭૫૦ રચી શ્રી વિનયવિજયજી દેવલોકે પહોંચ્યા તેના વિશ્વાસના ભાજનરૂપ શ્રી યશોવિજયજીએ વિનયવિજયજીના કહેવાથી બાકીભાગ સપૂર્ણ કર્યો (આ માટે જુઓ પૃ ૩૬ની ફુટનોટ) નવપદની પૂજારૂપ આ રાસ છે નવપદની ઉત્તમરીતે પૂજા કરનાર તરીકે મુખ્ય ઉદાહરણ શ્રીપાળ રાજા છે શ્રીપાલ રાજાનુ ચરિત્ર આ કૃતિની પૂર્વે સસ્કૃતમા અને પ્રાકૃતમા અનેક આચાર્યોએ લખેલુ છે તો તે સવનો આધાર લઇને આ રાસ રચવામા આવ્યો હશે નવપદ તે શ્રી અરિહત, સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય સર્વ સાધુ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ છે આ

---

* આ પાચમી ઢાલની ૧૯ ગાથા પૂરી કરી ૨૦ મી ગાથામા કર્તાએ નીચેપ્રમાણે શબ્દો મૂક્યા છે

> વીણા એક અનુપમ દીધી તસ કરેં હો લાલકે
> દેખાડે સ્વર નાદ ઠેકાણા આ રે રો લાલ
> ત્રટ ત્રટ તૂટે તાત, ગમા ત્યજે ખસી, હો લાલકે
> તે દેખી વિપરીત સભા સઘલી હસી હો લાલકે ૨૦

આ શ્રી વિનયવિજયજીએ રચેલી છેલ્લામાં છેલ્લી ગાથા છે તેમાના 'ત્રટ ત્રટ તૂટે તાત, ગમા ત્યજે ખસી એ શબ્દો શ્રી વિનયવિજયજીએ પોતાના સાધા સ્વર્ગગમન નજીક હોવાને લીધે લખ્યા હતા તે વખતે નીકળ્યાં છે એમ કોઇ અનુમાન

નવપદનો મહિમા અગાધ છે અને તેવી તેનું આ શ્રીપાલ રાસમા જણાવ્યા પ્રમાણે યથાવિધિ અનુસરણ કરવાથી મુક્તિમાર્ગ સાધી શકાય છે આ રાસ સંપૂર્ણ સ્વ શા ભીમશી માણેકે અથસહિત છપાવેલ છે

૫ ભગવતી સૂત્રની સ્વાધ્યાય.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમા શ્રી મહાવીર ભગવાને પોતાને ગૌતમ સ્વામિએ પૂછેલા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નોના ઉત્તરો છે તેથી તેમા દ્રવ્યાનુયોગાદિ તાત્વિક વાતો આવવાથી સમાજમા પવિત્રમા પવિત્ર સૂત્ર છે આ સૂત્ર શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજે સ ૧૭૩૮ મા રાદેરમાં ચોમાસુ કર્યુ ત્યારે સઘને વાચી સભળાવ્યુ હતું, અને આ સઝાયમા તે સૂત્ર સા ભળી કરવા જોઇતા કાર્યો, અને તેથી થતા ફલ કુલ ૨૧ ગાથામા જણાવ્યા છે આ સજાય, સઝાયમાળા, સઝાયપદસ્તવનસગ્રહ આદિમા છપાઈ ગયેલ છે

૬. ષડ્ આવશ્યકનુ સ્તવન

૭ આવશ્યક એટલે સામાયક, ચતુર્વિશતિસ્તવ (ચોવીસથ્થો) વદન (વાદણા), પ્રતિક્રમણ કાર્યોત્સગ અને પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણ) એ છ કે જે હમેશાં કરવાયોગ્ય જરૂરની નિસક્રિયા છે તેનું ટુકે વર્ણન છ ઢાલથી આપેલ છે આ સ્તવન શા હીરાચદના પ્રતિ ક્રમણમાં તેમજ અ યમાં છપાઈ ગયેલ છે

૭. જિનપૂજાનુ ચૈત્યવદન

આ અદ્ભુત નાનું ચૈત્યવદન છે ચૈત્યવદન એટલે જિનાલયમા જતા જિન પ્રભુને વદન કરતાં બોલવાનું સ્તવન

૮. આદિજિન વિનતિ.

શ્રી ઋષભનાથ પાસે દીનતાથી પોતાના દુગુણો નિવારી સસાર સમુદ્રથી તારી બાલક જેમ પિતાને વિનવે તેમ આમા વિનતિ કરી છે આ સઝાયપ સ્તવનસગ્રહ આદિમાં છપાયેલ છે

૯ આબિલની સઝાય

આયબિલ તપમાં શેના શેનાં પચ્ચખાણ હોવા જોઈએ તે આમા ૧૧ ગાથાથી કહ્યુ છે

૧૦. વિનયવિલાસ.

આમા ૩૭ પદરતોનો સંગ્રહ છે ભાષા વ્રજ છે, આ પદો બધા અધ્યાત્મના છે અને એકે એક મનન કરવા યોગ્ય છે આપરથી શ્રી ઉપાધ્યાયજીની ઉત્તમ અધ્યાત્મ-દશા હતી અને અપૂર્વ જાગ્રત અનુભવી હતા એ પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે ખરૂં કાવ્યત્વ અને હૃદય ઉર્મિઓનું પ્રકટીકરણ આમાથીજ મળી આવે છે, અને તે પરથી શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની કવિત્વરીતિ તુલના અને કલ્પના કરી શકાય તેમ છે આ પદો સ્વ ભીમશી માણેક તરફથી તેમજ સઝાય પદસ્તવનસંગ્રહમાં છપાયેલ છે

૧૧. અધ્યાત્મગીતા

આ કૃતિમા અધ્યાત્મ શું છે તે બહુ સારા સ્વરૂપમા જણાવેલુ છે આ કૃતિ પ્રસ્તાવમા જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિકૃત 'યોગપ્રદીપ' ઉપરથી ચેતન-આત્માના વિચારરૂપે કરવામાં આવી છે 'યોગપ્રદીપ' જેમ મનનીય ઉત્તમ ગ્રંથ છે તેવી રીતે તેનું આ અનુકરણ પણ પ્રાકૃતજનોને મનનીય થઈ પડે તેમ છે આ ગ્રંથ દાવાન્મા સને ૧૮૯૮ મા શા. બાલાભાઈ ખુશાલ હાઠીએ છપાવેલા 'આત્મહિતોપદેશ' નામે પુસ્તકમા છપાયેલ છે જો કે તે અશુદ્ધ છે, છતાં તે જાળવી રાખવામાટે શા હાઠીનો ઉપકાર છે

૧૨-૧૩ જિનચોવીશી અને વિહરમાનવીશી

આમા ચોવીશ ઋષભાદિક જિનનાં અને વીશ વિહરમાન સીમંધરાદિકના સ્તવનો છે આ ચોવીશીવીશીસંગ્રહમાં છપાયેલ છે

આવી રીતે સંસ્કૃત કૃતિઓ પાચ અને ગુજરાતી કૃતિઓ તેર મળી અઢાર કૃતિઓ એકંદરે નાની મોટી થાય છે

પ્રાંતે.

આ ચરિત્ર લખતા મને મુનિશ્રી ચારિત્રવિજયજી તરફથી ઘણી સહાય મળી છે તેથી તેમનો અને શ્રીકર્પૂરમુનિજી તરફથી હસ્તલિખિત ગ્રંથ મળ્યો હતો તેથી તેમનો ઉપકાર માનું છુ આવી રીતે અનેક મુનિમહારાજાઓ અને સુજ્ઞ શ્રાવકો લેખકોને સહાય અને ઉત્તેજના આપતા રહે ... આ રહેછે કે જેની હાલમા ...

ઘણી ખોટ છે એવા જૈન ઇતિહાસની રચના ભવિષ્યમાં કરી અનુપમ થવા પામશે

આમાં જે કંઈ સત્યથી અન્યથા લખાયું હોય-કંઈ દોષ હોય-અશુદ્ધતા રહી ગઈ હોય તો તેને માટે મિચ્છામિ દુક્કડં વિનતિ કરૂં છું કે તે દોષ-અશુદ્ધતા પીછાનનારા સજ્જનો મને ભૂલ બતાવશે, તો શ્રી વિનયવિજયજીકૃત ગુજરાતી કાવ્યસંગ્રહ જે આ લેખક તરફથી બહાર પડનાર છે તેમાં વિસ્તારપૂર્વક આપનારા શ્રીવિનયવિજયજીના ચરિત્રમાં સુધારો થઈ શકશે વળી આ ચરિત્ર ઘણુંજ અપૂર્ણ છે તો જે મહાશયો પરમાર્થ દૃષ્ટિ રાખી આમાં વધારો કરવામાટે શ્રી વિનયવિજયજીસંબંધી નવી દંતકથાઓ, આખ્યાયિકાઓ, ઇતિહાસ કૃતિઓ આદિ મારાપર લખી જણાવશે તો તેમનો અનહદ ઉપકાર જૈનસમાજ અને મારા પ્રત્યે થશે

નોટ—ઉપરનું સર્વ છપાઇ રહ્યા પછી ભાવનગરના શેઠ કુંવરજી આણંદજી તરફથી ખબર મળી છે કે શાંતસુધારસભાવના એ પુસ્તક પ્રકરણરત્નાકર ભાગ બીજામાં છપાયેલ છે, તેમાં અનિત્યાદિ બાર અને મૈત્ર્યાદિ ચાર મળી સોળ ભાવના સંસ્કૃતમાં ઢાળબંધ આપેલી છે

શેઠ ગોકુલભાઈ મૂલચંદ
જૈન વિદ્યાર્થી આશ્રમ
પરેલ-મુંબઈ
વીરાત્ ૨૪૩૬ આષાડ વદિ ૧૨ બુધ

વીરભક્ત
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ
બી એ એલ્ એલ્ બી

સ્ફુટ વિવેચન.

EXPLANATORY NOTES

આ નય કર્ણિકાના તેવીશ શ્લોકો છે તેમા આપેલ નયની વ્યાખ્યા અને ઉદાહરણથી નય જેવા કઠિન વિષયનો બોધમાર્ગ થવો ઘણો મુશ્કેલ મને લાગેછે તેથી કેટલાએક આધારની સહાયથી તે ગ્રન્થમા જે આપેલ છે તે ક્રમ, વ્યાખ્યા આદિ એમને એમ જાળવી તે વિશેષ સ્પષ્ટતાથી સમજી શકાય તે હેતુથી આ સ્ફુટ વિવેચન લખવાની પ્રવૃત્તિ થઈ છે

૧.

નયનુ સ્થાન

મોક્ષમાર્ગ સર્વ પ્રાણીઓનુ સસરીતે અતિમ લક્ષ્ય છે આ મોક્ષ માર્ગની પ્રાપ્તિ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર એ ત્રણના સમુદાયથી થાયછે સમ્યગ્દર્શન એટલે તત્વાર્થમા શ્રદ્ધાન તત્વ સાત છે—જીવ, અજીવ આશ્રવ, બધ, સવર, નિર્જરા અને મોક્ષ અને આ સાતમાં આશ્રવના ભેદ પાપ અને પુણ્ય એ બેને પૃથક્ પૃથક્ ગણવાથી નવ તત્વ થાય છે ઉક્ત તત્વોનુ જ્ઞાન પ્રમાણ અને નયદ્વારાએ થાય છે, અને તેનો સમાવેશ સમ્યગ્જ્ઞાનમા થાય છે

શ્રુત એટલે આગમ ત્રણ પ્રકારના છે –

૧ મિથ્યાશ્રુત–મિથ્યા એટલે અસત્ય આ શ્રુત દુર્નય (અસત્ય-દુષ્ટ નય)ના અભિપ્રાયથી પ્રવર્તાય છે અને તે કુતીર્થિકના શ્રુતમાથી પ્રાપ્ત થાય છે

૨ નયશ્રુત–નયથી પ્રાપ્ત થતુ શ્રુત આ જૈનાગમમા અતગત થયેલ છે અને તે એક એક નયના અભિપ્રાયથી પ્રતિબદ્ધ–સકળાયેલ–ગુથાએલ છે

૩ સ્યાદ્વાદશ્રુત—સ્યાદ્વાદથી પ્રાપ્ત થતુ શ્રુત તે જૈન આગમ-માથી સર્વ નયના અભિપ્રાયથી પ્રાપ્ત થાય છે

૨.

વસ્તુ અનંતધર્માત્મક છે એટલે તેમાં અનંત સ્વભાવ છે

નયને અર્થે [દ્રવ્ય-જીવ] લઈને તેના અનેક સ્વભાવ જોઈએ.

૧ તેને ગુણપર્યાય છે
૨ તેને અસંખ્યાત પ્રદેશ છે
૩ તેને [illegible] શરીર છે
૪ તેને ઉપયોગ છે
૫. તેનું નામ જીવ અમર ચેતના છે (અને તે નામ [illegible] છે)
૬ તેના ગુણ (દર્શન ચારિત્ર, વીર્ય) ગુણ છે (માટે જીવને ચેતન કહેવામાં આવે છે)
૭ તેને અનંત જ્ઞાન અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત વીર્ય છે અને તેને શુદ્ધ સત્તા છે ઇત્યાદિ

વસ્તુના અનંત સ્વભાવમાંથી કોઈ [illegible] અંગનો સ્વીકાર કરી બાકી અંશોમાંથી ઉદાસીન રહેનાર 'નય' કહેવાય છે, 'નય' એ શબ્દ [illegible] પ્રાપ્ત કરવું એ ધાતુ પરથી થયો છે. એટલે જેનાથી વસ્તુનો [illegible] પણ કોઈ એક [illegible] પ્રાપ્ત થાય અને બીજા અંશ તરફ ઉદાસીનતા રાખીને [illegible] છે તે નય. [illegible] તાત્પર્યાર્થમાં [illegible] નિર્ણય, [illegible] અનેક [illegible] છે [illegible] ધર્મ, સ્વભાવ, પ્રકૃતિ.

૩.

[illegible] છે તે [illegible] આત્મા, [illegible]

[illegible] શુદ્ધ [illegible] અને [illegible], નયનું જ્ઞાન

[illegible] કરવા માટે [illegible]

[illegible] અને [illegible] છે તે [illegible]

[illegible]

[illegible]

સામાન્ય ધર્મથી અનેક વ્યક્તિઓમા એક જાતિની એકતા બુદ્ધિ થાય છે

ઉ I—મનુષ્ય વ્યક્તિ લઈએ હજારો મનુષ્ય ભિન્ન ભિન્ન છે પરતુ તેમાના દરેકમા એક જાતિ-મનુષ્યત્વ છે તેથી તેઓ સર્વ એક સપાટીપર છે આથી એકતાબુદ્ધિ થઈ

વિશેષ ધમથી દરેક વ્યક્તિ ભિન્ન ભિન્ન ઓળખી શકાય છે, વ્યક્તિ એ પોતે વિશેષ છે અને તે વ્યક્તિમા રહેલા વ્યક્તિગત ગુણો પણ વિશેષ છે અને તે વિશેષથી-વિશેષ ધમથી એક વ્યક્તિને બીજી વ્યક્તિથી ભિન્ન તરીકે ઓળખી શકીએ છીએ

ઉ૦I.—હજારો મનુષ્ય છે, અને તે બધા મનુષ્ય તરીકે સામાન્ય ધમથી એકજ છે છતા આપણે તેમાથી દરેકને ભિન્ન ભિન્ન તરીકે વ્યક્તિગત ગુણોથી ઓળખી શકીએ છીએ આમ બનવાનુ કારણ વ્યક્તિગત ગુણો દરેકને વિશિષ્ટ હોય છે તે છે—જેવા કે કદ (ઉંચો ઠીંગણો) વર્ણ (ઉજળો, કાળો નીલ) આદિ વગી એક સરખા, એક રૂપના, એક અવસ્થાના માણસોમા પણ કઈ વિલક્ષણ ધર્મ હોય છે તેથી એક, બીજાથી જુદો પડે છે આવી રીતે જે ધર્મથી એકથી બીજો જુદો પડી શકે છે તે વિશેષ ધમ

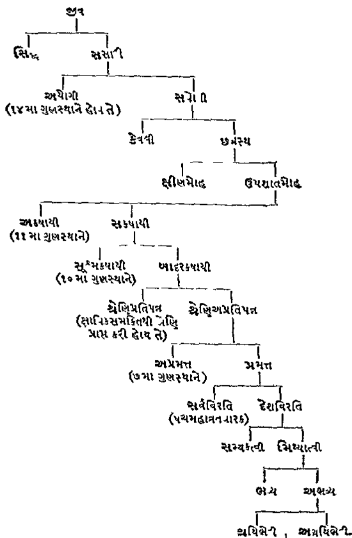
આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે—વિશેષ વિના સામાન્ય નથી સામાન્ય વિના વિશેષ નથી વસ્તુમાત્રમા સામાન્ય ધમ છે, અને વિશેષ ધમ છે વસ્તુમાં આ બને ધમ છે એ માન્ય રાખનાર નૈગમનય છે વસ્તુમા આ બને ધર્મમાથી એક સામાન્ય ધર્મનેજ માન્ય રાખનાર સગ્રહનય છે અને વસ્તુમા આ બને ધમમાથી એક વિશેષ ધમને સ્વીકારનાર વ્યવહારનય છે

૪.

નૈગમ નયનો વ્યુત્પત્તિ અથ એ છે કે (न एको गमो यस्य) એટલે જેને એક ગમ એટલે વિકલ્પ નથી-જેને બહુ વિકલ્પ કે સં૦ છે (આ શબ્દ છૂટા પાડવ.

૧ નૈગમ નય

વ્યાકરણ શાસ્ત્રના નિયમને લઈને લુપ્ત થયો છે પૃષોદરા"

જીવ
સિદ્ધ
સંસારી
અયોગી
(૧૪મા ગુણસ્થાને હોય તે)
સયોગી
કેવલી
છદ્મસ્થ
ક્ષીણમોહ
ઉપશાંતમોહ
અકષાયી
(૧૧મા ગુણસ્થાને)
સકષાયી
સૂક્ષ્મકષાયી
(૧૦મા ગુણસ્થાને)
બાદરકષાયી
શ્રેણિપ્રતિપન્ન
(ક્ષાયિકસમકિતથી શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી હોય તે)
શ્રેણિઅપ્રતિપન્ન
અપ્રમત્ત
(૭મા ગુણસ્થાને)
પ્રમત્ત
સર્વવિરતિ
(પંચમહાવ્રતધારક)
દેશવિરતિ
સમ્યક્ત્વી
મિથ્યાત્વી
ભવ્ય
અભવ્ય
ગ્રંથિભેદી , અગ્રંથિભેદી

આવી ગીને સગ્રહનયે ગ્રહણ કરેલી વસ્તુને ભેદાતરે વ્યવહારનય વહેંચે છે—વિધિપૂર્વક જેની સાથે જેમ સબધ હોય તેમ તેનીસાથે જોડીને બોલે છે

ખ. કોઈ માણસને 'વૃક્ષ' લાવ, એમ કહેવામા આવે તો શુ તે સામાન્ય રીતે વૃક્ષ લાવશે? નહિજ તે કોઈ અમુક વિશિષ્ટ વૃક્ષ જેવુ કે આંબો, લીંબો અથવા વાસ લાવશે કારણ કે વિશેષજ વ્યવહારમા કામે આવી શકે છે 'વનસ્પતિ' લાવ એમ વ્યવહારમા બોલી શકાશે નહિ

ચાર્વાક દર્શન આ નયનેજ માન્ય કરે છે

૭

ઋજુસૂત્રની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે (ઋજુ = સરલ + સૂત્ર= બોધ) જે સરલ એવો જે વર્તમાન તેનેજ સૂત્ર ત

ઋજુસૂત્ર નય રીતે માને છે અથવા જેમાથી સરલ એવો જે વર્તમાન તેનો બોધ થાય છે તેનુ નામ ઋજુસૂત્રનય આ અતીત (ભૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) કાલની અપેક્ષા કરતો સ્વીકારતો નથી વસ્તુના અતીત પર્યાય નાશ થવાથી વર્તમાનમા અભાવ છે, અને ભવિષ્યકાલના પર્યાયની ઉત્પત્તિ થઈ નથી વર્તમાનકાલમા વસ્તુમા જે પર્યાય હોય તેને માનવુ તે ઋજુ નયનુ કથન છે

ઉદ્દાહરણ—ક. પૂર્વ જન્મનો પુત્ર અથવા ભવિષ્યમાં થનારો પુત્ર હમણા રાજપુત્ર થયો આ અસબન્ધિત હોવાથી ઋજુસૂત્ર નય તેને સ્વીકારતું નથી, કારણ કે તેમાં અતીત કાલની અને અનાગત કાલની અપેક્ષા આવે છે

ખ એક પરમાણુ પૂર્વે કાળુ હતું હમણા લાલ છે, અને ભવિષ્યમા પીળુ થશે આ ઉદાહરણમા બે કાલ (ભૂત અને ભવિષ્ય)નો ત્યાગ કરીને તે પરમાણુને વર્તમાનમા લાલ દેખીને લાલ કહેવુ એ આ નયનું લક્ષણ છે

આ નય અતીત સ્વીકારતો નથી, કારણ કે તે કાળ વીતી ગયો છે (નાશ પામ્યો છે), ભવિષ્ય સ્વીકારતો નથી કારણ કે તે કાળ આવ્યો નથી

આથી આ નય વસ્તુ જેવા ગુણે વતમાન કાળે પરિણામે-વર્તે તે પ્રમાણે તે વસ્તુને કહે છે

આવી રીતે આ નય પ ાર્થ સમયે પરિણામગ્રાહી (ભાવપર્યાય ગ્રાહી) છે मवति इति भाव એટલે વર્તમાનમાં અસ્તિત્વરૂપે જે હોય તે છે, તેથી તે ભાવ નય પણ કહેવાય છે તેથી આ નય જીવ જે સમયે જે ઉપયોગરૂપ પરિણામે વર્તે તે સમયે તે જીવને તેવો બોલાવે છે-એટલે તે ભાવનિક્ષેપને સ્વીકારે છે ભાવનિક્ષેપ શુ છે અને તેને કઈ રીતે ઋજુસૂત્ર નય માને છે તે નીચેના નિક્ષેપ સ્વરૂપ નામના મથાળા તળે આપેલ છે તે જોઈ લેવુ

બૌદ્ધ દર્શન આ નયનેજ ગ્રહે છે

૮

હવે નિક્ષેપ એટલે શુ અને તે કટલા પ્રકારે છે તે જોઇએ_

નિક્ષેપસ્વરૂપ નિક્ષેપ એટલે આરોપણ વસ્તુમા આરોપણ ચાર ભેદે થાય છે—નામથી સ્થાપનાથી, દ્રવ્યથી અને ભાવથી આને અનુક્રમે નામનિક્ષેપ સ્થાપના નિક્ષેપ દ્રવ્યનિક્ષેપ અને ભાવનિક્ષેપ કહે છે તેનુ સ્વરૂપ વિચારીએ

(૧) નામનિક્ષેપ—વસ્તુમાત્રને તેના આકાર કે ગુણ આદિની કાઈપણ અપેક્ષાવગર નામ થકી બોલાવવી તે

ઉન્દાહરણ —

(ક) કોઇને 'જીવ' એ નામથી કહેવામાં આવે તે નામ જીવ

(ખ) કોઇને જ્ઞાન' એ નામથી કહેવામા આવે તે નામ જ્ઞાન

(ગ) કોઇને 'સાધુ' એવુ નામ આપવામા આવે તે નામ સાધુ

(૨) સ્થાપના નિક્ષેપ-પદાર્થનો આકાર જોઈ તેમા તેજ પદાર્થનુ આરોપણ કરવુ તે

ઉદાહરણ —

(ક) જીવની મૂર્તિ કે ચિત્ર તે સ્થાપના જીવ

(ખ) પુસ્તકાદિ તે સ્થાપના જ્ઞાન

(ગ) સાધુના આકારૂપની સ્થાપના, અથવા સાધુનું ચિન તે સ્થાપના સાધુ

(૩) દ્રવ્યનિક્ષેપ જે ભાવનુ કારણ હોય અને તે કાર્યરૂપે જ્યાસુધી ન હોય ત્યાસુધી તે દ્રવ્ય કહેવાય વળી મૂલસ્ત્ર भाविनो हि यत् कारण तत् द्रव्य-ભૂત કાર્યનુ જે કારણ હોય અને ભાવી કાર્યનું જે કારણ હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે જેમકે માટી એ ભાવી ઘટનુ કારણ છે અને ઠીકરા એ ભૂતઘટના કારણ છે, કારણ[1] તેવી ઘટનુ જ્ઞાન થાય છે

ઉદાહરણ —

(ક) જ્યાસુધી જીવ જીવના સ્વરૂપથી અજ્ઞાની છે ત્યાસુધી દ્રવ્યજીવ કહેવાય

(ખ) કોઈ ભણેલ હોય, પણ જે વખને ઉપયોગસહિત ન હોય તે વખતે તે ભણેલુ દ્રવ્યજ્ઞાન છે

(ગ) પચ મહાવ્રત પાળે ક્રિયાનુષ્ઠાન કરે પણ તેમા પૂર્ણ ઉપયોગ ન વર્તે તે દ્રવ્યસાધુ

ઉક્ત ત્રણ નિક્ષેપને ઋજુસૂત્ર નય માન્ય રાખતો નથી, તે ફક્ત નીચેનાભાવ નિક્ષેપને સ્વીકારે છે

(૪) ભાવનિક્ષેપ—ઉપર દર્શાવેલ [1]દ્રવ્યનિક્ષેપ ઉપાદાન કારણરૂપ છે અને તેના કાર્યરૂપ આ ભાવનિક્ષેપ છે અહીં ભાવ એટલે તદ્રૂપતા આમાં વસ્તુનો નિશ્ચયગુણ આવે છે

---

૧ દ્રવ્યનિક્ષેપ તે ભાવનિક્ષેપનુ ઉપાદાન કારણ છે અને નામ અને સ્થાપના નિક્ષેપ તે ભાવનિક્ષેપના નિમિત્ત કારણ છે જેમ ઘટનુ ઉપાદાન કારણ માટી છે અને નિમિત્ત કારણ ચક્ર, કુભારાદિ છે

કુભ, કલશ, ઘટ આદિ સર્વમા જે એકજ ઘટ નામે વાચ્યાર્થ છે તેને આ શબ્દનય સ્વીકારેછે તે ઘટ ઋજુસૂત્રની પેઠે ભાવઘટ છે એટને આ નયમા પૃથુ (પહોળો), બુધ્ન (ગોળ) સકોચિત-ઉદર, માટીનો બનાવેલો, અને જલ લઇ આવવાની ક્રિયામા સમથ એવો પ્રસિદ્ધ ઘટરૂપે ભાવઘટ ઇચ્છાયછે, અને બાકીના એટલે નામઘટ, સ્થાપનાઘટ અને દ્રવ્યઘટને આ નય માનતો નથી. ઘટ શબ્દના વાચ્યાથ પર્યાયને આ નય ઘટ કહેછે

વૈયાકરણીઓ આ નયને મા ય રાખે છે

૧૦.

સ=સમ્યક્ પ્રકારેણ પર્યાયશબ્દેષુ નિરુક્તિભેદ્દન ભિન્ન અર્થં અભિરોહન્

'સમભિરૂ' નય

સમભિરૂઢ એટલે પર્યાય-શબ્દોના કહેવા પ્રમાણે ભે દથી ભિન અથ રૂઢી પ્રકારે કરવો તે-એટલે જે જે પર્યાય જે જે અથને યોગ્ય છે તે તે પર્યાયથી તે તે અર્થ એટને ભિન્ન-વાચ્ય રૂડીરીતે માને છે તે એટલે જે જે શબ્દ-પર્યાયની વ્યુત્પત્તિ થતી હોય તે વ્યુત્પત્તિ તેમા ધ્વનિત હોય છે, માટે શબ્દપર્યાયને જુદા જુદા અથવાચક માનવા એ આ નયનો મત છે

શબ્દનય અને આ નયમાં અતર

શબ્દ નયમા—શબ્દપર્યાય ભિન્ન હોવા છતા અર્થનો અભેદ માને છે એટલે અથ એકજ માને છે

આ નયમા-શબ્દપર્યાય ભિન હોય તો અથ પણ ભિન્ન થાય છે અને તે પર્યાય શબ્દોનુ વસ્તુત એકત્વ હોય તો તેની તે ઉપેક્ષા કરે છે

આ નય પણ શબ્દનયમા જણાવ્યા અનુસાર ભાવનિક્ષેપને માને છે

ઉદા —

શબ્દનયે-ઇદ્ર, શક્ર, પુરદર એ સર્વ એકાર્થવાચ્ય છે એટલે તે સવનો અર્થ ઇદ્ર થાય છે

સમભિરૂઢનયે-ઇ દનાત્=ઐશ્વયવાળો હોવાથી ઇંદ્ર, શકનાત્ એટલે શક્તિવાળો હોવાથી શક્ર, અને પૂ રિણાત્ (દૈત્યોના) નગર નાશ કરવાથી પુરદર

વૈયાકરણીઓ આ નયને પણ સ્વીકારે છે

११

એવ=એ પ્રકારે અને 'ભૂત' શબ્દ અહીં તુલ્યવાચી છે એટલે એના જેવુ વાચક શબ્દનો જે અર્થ વ્યુત્પત્તિરૂપે વિ

૭ એવભૂત નય

દ્યમાન છે તેની સમાનજ અર્થની તેવીજ રીતે ક્રિયા તે વાચક શબ્દથી બતાવાય છે એટલે વસ્તુને વસ્તુ રૂપે માનનાર આ નય છે અર્થાત્ જે પદાર્થ પોતાના ગુણે કરીને સ પૂર્ણ હોય અને પોતાની ક્રિયા કરતો હોય તેને તેવા રૂપમા કહેવો, એમ આ નયનો મત છે

ઉદા (ક) શબ્દનયે-ઘટ કલશ, કુભ એક (ઘટ) અર્થ-વાચક છે

સમભિરૂઢનયે-ઘટનાત્ એટલે ઘટ્ ઘટ્ અવાજથી ઘટ કહેવાય છે

એવભૂતનયે-ઘટ ત્યારેજ ઘટ કહેવાય કે જ્યારે સ્ત્રીના મસ્તકે ચઢ્યો હોય તથા જલ આણવાની ક્રિયા થતી હોય અને તે ક્રિયાના નિમિત્તથી માગ આવતા ઘટ્ ઘટ્ અવાજ કરતો હોય પણ ઘરના ખૂણામા પડેલો હોય તો તેને એવભૂત નયે ઘટ કહેવાય નહી કેમકે તે જલા હરણાદિ ક્રિયાને કરતો નથી

(ખ) શબ્દનયે-અર્હત્, તીર્થંકર એકજ અર્થવાળા કહી શકાય

સમભિરૂઢનયે-જે તીર્થંકરને કેવલજ્ઞાન થયેલ છે પણ સમવસરણમા દેશના આપતા નથી છતા તેને તીર્થંકર કહી શકાય

એવભૂતનયે-તીર્થંકર ત્યારે-તે સમયેજ કહેવા કે જ્યારે તે સમવસરણમા બેઠેલા હોય અને દેશના આપતા હોય

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે જે સમયે પદાર્થના પ ર્યાયની અર્થપ્રમાણે તે પદાર્થની ક્રિયા થતી હોય તે સમયેજ એવ ભૂતનય તે પદાર્થને તે પર્યાયથી ઓળખે છે

જેવીરીતે—ઇંદ્ર, શક્રાદિ જેનો સ્વીકાર શબ્દ અને સમભિરૂઢમા કઈરીતે થાય છે તે ઉપર તે નયમા કહી ગયા પણ આ નયે ઇંદ્ર ઇન્દનક્રિયા અનુભવતો હોય ત્યારે ઇંદ્ર કહે વાય શકનક્રિયા જેની પરિણત થઇ ગઈ હોય ત્યારે તે શક્ર કહેવાય, પુરારણ (શહેરનો ચૂરો કરવાની ક્રિયા)મા પ્રવૃત્ત હોય ત્યારે તે પુરદર કહેવાય

આ નયપણ ભાવનિક્ષેપને પકડીને સ્વીકારે છે, તે સહેલાઈથી માલમ પડે તેમ છે

વૈયાકરણીઓ આ નયને પણ માન આપે છે

૧૨.

આનીરીતે આ સાત નયનું સંક્ષિપ્ત વિવેચન કરી તેના પ્રાથમિક સપ્તનયની એક જ્ઞાનમા આપણે અનુપાત કર્યો હવે સાતે નયની પ પદાર્થમા ઘટના ઘટના એક પદાર્થમા કરીએ

૧ નૈગમનયે–જીવ ગુણપર્યાયવાન્ છે

૨ સગ્રહનયે– જીવ અસખ્યાતપ્રદેશવાન્ છે

૩ વ્યવહારનયે–તે વિષયવાસનાસહિતશરીરવાન્ છે

૪ ઋજુસૂત્રનયે–તે ઉપયોગવત છે (વર્તમાન કાલમા સમકિત થયુ હોય તો)

૫ શબ્દનયે–તેના નામપર્યાય જીવ, ચેતના આદિ છે અને તે એકાર્થવાચી છે

૬ સમભિરૂઢનયે–તે જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો છે માટે જીવનો અર્થ ચેતના છે

૭ એવભૂતનયે–તે અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત ચારિત્રવાન છે અને તે શુદ્ધ સત્તાવાન્ છે

આવીરીને સપ્તનય જે કે એક બીજાથી ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિથી
વિરોધી દેખાય છતા સાથે મળીને કાર્ય કરવાથી આખા પદાર્થનું
(ઉપરના દાખલામા જીવ દ્રવ્યનું બતાવ્યુ તેમ) સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાઈ
આવે છે

૧૩

સાત નયનો અતર્ભાવ

આ સાતે નયોમાના છેલ્લા ત્રણ એકજ એટલે શબ્દનયમા અન
ર્ગત કરી દઈએ તો પાચ નય થાય છે અને વળી
તે સર્વે નય બે નયમા મુખ્યતાથી સમાઈ શકે છે ૧
દ્રવ્યાર્થિક નય અને ૨ પર્યાયાર્થિક નય પહેલામા
પ્રથમના ચાર અને બીજામા છેલ્લા ત્રણ આવે છે

૧૪.

૧ દ્રવ્યાર્થિક નય

બીજુ નામ દ્રવ્યાસ્તિકનય એટલે દ્રવ્યના અસ્તિત્વનું ગ્રહણ
કરે તે આનો વિશેષાર્થ એ છે કે જે દ્રવ્યની ગુણ
સત્તા(જ્ઞાનાદિ)ને મુખ્યપણે ગ્રહે છે અને તેના પર્યાય
(ઉત્પાદવ્યય)ને ગૌણપણે ગ્રહે છે તે
આમાં પહેલા ત્રણ કે ચાર એટલે નૈગમ સગ્રહ વ્યવહાર,
અને ઋજુસૂત્ર અતર્ગત થાય છે

ઉદા. (૧) નૈગમનય–સર્વ જીવ ગુણપર્યાયવત છે
(૨) સગ્રહનય–કે 'જીવ'ને અસખ્યાતા પ્રદેશ છે
આમા બધા જીવો આવી ગયા તેથી
સત્તા–જીવત્વ
ય. સવ જીવો
છે માટે
(૩) વ્યવહ
જીવ
(૪)

૧૫

અથવા પયાયાસ્તિક નય-એટલે પર્યાય ભાવના અસ્તિત્વનું ગ્રહણ કરે તે વિશેષાર્થ એ કે જે મુખ્યતાએ પર્યાયોનું ગ્રહણ કરે છે અને ગૌણતાએ દ્રવ્યનું ગ્રહણ કરેછે આમા છેલ્લા ત્રણ નયો શબ્દ, સમભિરૂઢ, અને એવભૂત અતર્ગત થાય છે જેમ કે

૨ પયાયાસ્તિક

ઉદા (૫) શબ્દનય (૬) સમભિરૂઢ અને (૭) એવભૂત એ સર્વ શબ્દપયાયને ગ્રહણ કરેછે અને તેઓ ત્રણે ભાવનિક્ષેપનેજ સ્વીકારવાથી ભાવપર્યાય ગ્રહણ કરે છે તેથી તેઓ પયાયાર્થિક નય છે

ઉત્તરોત્તર શુદ્ધતા—ઉક્ત સાત નયોની વ્યાખ્યાઓ સરખાવતા અને એકને સાતે નયોમા ઘટાવી તેનુ એક ઉદાહરણ તપાસતા સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે કે પહેલા કરતા બીજો વધારે શુદ્ધ છે બીજા કરતા ત્રીજો શુદ્ધતર છે એમ જતા જતાં સાતમો એવભુત નય શુદ્ધતમ છે આ જરા વિશેષતાથી અવલોકન કરતા જણાઈ આવે તેમ છે તેથી તેનો વિસ્તાર સ્થલસકોચને લઇને અહિં કર્યો નથી

૧૬.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બને નય પ્રસિદ્ધ છે તેનુ સ્વરૂપ કેવુ છે ? તો તેના ઉત્તરમા તેનું સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે

નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય

નિશ્ચયનય-જે પદાર્થના નિજસ્વરૂપને મુખ્ય કરે તે. આ નયના ઉપરોક્ત દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક બે ભેદ છે કારણકે વસ્તુનું સ્વરૂપ દ્રવ્યપર્યાયરૂપજ છે આ બે ભેદ તત્વનું સ્વરૂપ છે-સત્તાથ છે

વ્યવહારનય-આ ઉપનય છે જે અન્ય પદાર્થના ભાવને અન્યમા આરોપણ કરે, પર (અ સપારકા) નિમિત્તથી થયેલો જે નૈમિત્તિક ભાવ તેને વસ્તુનો નિજભાવ કહે,

આધેયભાવ આદિ પ્રયોજનને વશ થઇ આરોપણ કરે, એકદેશમા સર્વદેશનો ઉપચાર[1] કરે તથા કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરે ઇત્યાદિ નર્વે વ્યવહારનય કહેવાય છે

આ વ્યવહારનય સર્વથા અસત્ય નથી જો કોઈ વ્યવહારને સર્વથા અસત્યાર્થજ કહે, તો એકેંદ્રિયાદિ જીવને વ્યવહારનયે જીવ કહ્યા છે તે વ્યવહાર સર્વથા અસત્ય થાય અને તેથી જીવ હિંસાદિ કહેવુ અસત્ય થઈ જાય કારણકે નિશ્ચયનયથી જીવ નિત્ય છે, અવિનાશી છે, તેથી તેની હિંસા હોય નહિ તો સમસ્ત વ્યવહારનો લોપ થાય તેથી વ્યવહારનય સર્વથા અસત્યાર્થ નથી માટે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બન્ને અગીકાર કરવા યોગ્ય છે કહ્યુ છે કે—

जइ जिणमये पवज्जह, ता मा ववहारणिच्छय मुयह ।

एक्कणविणा छिज्जई, तिरथ अण्णेण पुण तच्च ॥

અર્થ–હે જ્ઞાની જનો! જો તમે જિનમતમા પ્રવર્ત્યા હો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચયને–એ બન્નેમાથી એકને પણ તજી દેશો નહિ કારણકે એકને (વ્યવહારને) તજીદેવાથી તીર્થ (રત્નત્રયસ્વરૂપ ધર્મતીર્થ)નો નાશ થાય છે, અને બીજાને (નિશ્ચયને) તજી દેવાથી તત્ત્વના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અભાવ થશે

તેથી પહેલા તો નિશ્ચય વ્યવહાર એ બન્નેને જાણવા પછી યથા યોગ્ય અગિકાર કરવા પક્ષપાતી નહિ થવુ નિશ્ચયમા નિશ્ચયરૂપ અને વ્યવહારમા વ્યવહારરૂપ શ્રદ્ધા કરવી યુક્ત છે એકાન્તમા શ્રદ્ધા તે એકાત મિથ્યાત્વ છે જિનશાસનનો વેત્તા હઠગ્રાહી હોતો નથી, કારણકે જિન મતનુ કથન અનેક પ્રકારનુ છે–અવિરોધરૂપ છે

જેમ દડ અને ચક્ર વગેરે નિમિત્ત કારણ વગર ઉપાદાન કારણરૂપ માટીના પીંડથી ઘર બનાવવારૂપ કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી તેમ

૧ ઉપચાર એટલે જ્યા મુખ્યવસ્તુ ન હોય પણ નિમિત્તને વશ થઈ અન્ય દ્રવ્યને અન્ય ગુણને અન્ય પર્યાયને અન્ય દ્રવ્યગુણ પર્યાયમા આરોપણ કરવુ તે ઉ૦ જેમ કોઈ બાળકનુ ક્રૂરપણુ શૂરવીરપણુ દેખી કહેવામા આવે કે આ બાળક સિંહ છે તે બાળકને સિંહની પેઠે તીક્ષ્ણ નખ કપિલ આખ વગેરે હોતી નથી પરંતુ ક્રૂરપણુ શૂરવીરપણુ જોઈ તેને સિંહ કહે [illegible] ઉપચાર અને વ્યવહારપણ કહેવાય

વ્યવહારરૂપ બાહ્યક્રિયા તજી દેવાથી-સવ નિમિત્ત કારણ નાશ પામવાથી ફક્ત એકલા નિશ્ચયરૂપ ઉપાદાન કારણથી મોક્ષપ્રાપ્તિ વગેરે કાર્યસિદ્ધિ કેમ થાય? તો નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બને સાથે જ પ્રમાણરૂપ છે સોનાના આભૂષણ સમાન નિશ્ચય નય છે, અને તે આભૂષણની અંદર આવેલા ઝાકઝમાળ વિગેરે પદાર્થસમાન વ્યવહાર નય છે તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બનેથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે, એકથી થતી નથી એ ઉપરનુ બધુ કહેવાનુ તાત્પર્ય છે

આ વાત આજના અધ્યાત્મજ્ઞાની કહેવાતા સવને ખાસ મનનીય છે ક્રિયા વિના જ્ઞાન યથાયોગ્ય ફળ આપતું નથી તેમ વ્યવહાર વગર નિશ્ચય યથાર્થતા નિવડતુ નથી. બને ચક્રથીજ રથ ચાલે અને એકવગર ન ચાલે એમ અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિથી શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બને પર પાકે પગરે ભાર મૂક્યો છે, જેમ

હોય પખવિણ પખી જિમ નવી ચની શકેરે
જિમ રથ વિણ નેય ચક્ર
ન ચલેરે ન ચલેરે તિમ
શાસન નય *બિહું વિનારે-

યશોવિજયજીકૃત સીમંધરસ્તવન

નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય ધરીજી, પાળે જે વ્યવહાર
પુણ્યવંત તે પામશેજી, ભવસમુદ્રનો પાર

મનમોહન જિનજી૦
શ્રીમદ્યશોવિજયજી

૬૭

ઉપસંહાર અને તેની સાથે કંઇ વિશેષજ્ઞાન — હવે આપણે ટુંકામા ઉપસંહાર કરીએ અને તેપરથીજ સાથે સાથે કંઇ નવુ શીખીએ

મુખ્યપણે નયના બે ભેદ છે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થ આ

* બને-નિશ્ચય અને વ્યવહાર.

એમાના પહેલાના નૈગમ, સગ્રહ વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર નય એ ચાર ભેદ છે કેટલાક આચાર્ય ઋજુસૂત્ર નયને તે વિક પરૂપ હોવા થી અને ભાવનિક્ષેપ સ્વીકારતો હોવાથી તેને ભાનનય કહે છે પર્યાયાર્થિક નયના શબ્દ, સમભિરૂઢ, અને એવભૂત નય એ ત્રણ ભેદ છે આ રીતે બે નયમા સાત નયનો અતર્ભાવ થયો

આ સાતે નયમા નૈગમ સામાન્ય અને વિશેષ બન્નેને માને છે સગ્રહ સામાન્યને માને છે અને વ્યવહાર વિશેષને માને છે ઋજુસૂત્ર વર્તમાન વિશેષ ધર્મોનો ગ્રાહક છે અને વળી તે ભાવનિક્ષેપનેજ માન્ય રાખે છે શબ્દાદિ ત્રણ નય પણ પ્રત્યેકવસ્તુના નામ, સ્થાપના દ્રવ્ય એ ત્રણ નિક્ષેપને સ્વીકારતા નથી પણ એક ભાવનિક્ષેપનેજ માન્ય રાખે છે આથી આ નયોમા પ્રથમના ત્રણ નિક્ષેપ અવસ્તુ રૂપ છે (અનુયોગદ્વાર સૂત્રવચન) આ સાતે નયને પરસ્પર સાપેક્ષપણે ગ્રહનારને સમ્યક્ત્વી જાણવા

આ સાતે નયમા જે ક્રમ રહેલો છે તે ખાસ લક્ષમા રાખવાનો છે પૂર્વ પૂર્વના નય નીચેના નય કરતા બહુવિષયી છે અને નીચેના નય ઉપરના નય કરતા અ પવિષયી છે જેમકે —

૧ નૈગમનય તે તેનાથી નીચેના સગ્રહ નય કરતા બહુવિષયી છે એટલે તેનો વિષય ઘણો છે અને સગ્રહ નયનો વિષય અલ્પ છે કારણ કે સગ્રહનયતો સામાન્યનેજ ગ્રહણ કરે છે જ્યારે નૈગમનયતો સામાન્ય અને વિશેષ એ બને ધર્મને ગ્રહે છે

૨ સગ્રહતો સામાન્યને ગ્રહે છે અને વ્યવહારનય એક વિશેષને ગ્રહે છે તેથી સગ્રહથી વ્યવહારનો વિષય અલ્પ છે સગ્રહનય આકૃતિ ભેદે ભેદ ન માને પણ વ્યવહાર નય તેને માને છે તેથી વ્યવહારથી સગ્રહ બહુવિષયી છે ઉદા ઘટ થવામા જોઇતી માટી એ ઘટસત્તા છે તેથી સગ્રહનય માટીને ગ્રહે અને વ્યવહાર નય આકૃતિવાળા ઘટને ગ્રહે

૩ વ્યવહાર ત્રણે કાળને માને છે જ્યારે ઋજુસૂત્ર એક વર્તમાનકાળને માને છે તેથી વ્યવહારનય ઋજુસૂત્ર કરતાં બહુવિષયી છે

૪ ઋજુસૂત્ર વર્તમાન વિશેષ ધર્મને ગ્રહે છે અને વચન લિંગ

ને ભિન્ન પાડતો નથી અને શબ્દનય કાલાદિ વચન લિંગથી વહેંચાતા સમાન અર્થને ગ્રહે છે આથી ઋજુસૂત્રનય શબ્દનય કરતા બહુવિષયી છે

૫ શબ્દ૰ ઇંદ્રરૂપે એક પર્યાયનુ ગ્રહણુ કરી નાક, વજ્રી, પુરંદર શચિપતિ વગેરે ઇંદ્રવ્યક્તિબોધક સર્વ પર્યાયનુ ગ્રહણુ કરે છે, જ્યારે સમભિરૂઢ જે પર્યાય જે ધર્મને વ્યક્ત કરે છે તેજ ધર્મના વાચક તે પર્યાયને ગ્રહે છે, માટે શબ્દ સમભિરૂઢથી બહુવિષયી છે

૬ સમભિરૂઢ જ્યારે જે અર્થનો વાચક પર્યાય હોય તેજ અર્થના પર્યાયને ગ્રહે છે ત્યારે એવભૂત પ્રતિસમયે ક્રિયાભેદે ભિન્ન અર્થને માને છે તેથી સમભિરૂઢ એવભૂત કરતા બહુવિષયી છે

આ સર્વે નયોમાના દરેક નય પોતપોતાના સ્વરૂપે અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને તેમા અન્ય નયના સ્વરૂપનુ નાસ્તિત્વ છે તેવી દરેક નય ભિન્ન ભિન્નપણે વર્તે છે, ઉદાહરણ–એવભૂત નયમા જો સમભિરૂઢનુ નાસ્તિત્વ ન માનવામા આવે તો એવભૂત તે સમભિરૂઢ કહેવાય અને એવભૂતથી સમભિરૂઢનુ સ્વરૂપ ભિન્ન ઠરે નહિ, એ દોષ આવે માટે સ્વ સ્વના અસ્તિત્વથી નયની સિદ્ધિ થાય છે, છતાં દરેકનય પોતાનુ અસ્તિત્વ જણાવતાં બીજા નયનો નિષેધ ન કરે જો તેમ કરે તો તે દુર્નય કહેવાય–નયાભાસ કહેવાય

નયાભાસનું લક્ષણ એ છે કે 'स्वाभिप्रेताद् अंशात् इतरांशापलापी नयाभास' પોતાના ઇચ્છેલા પદાર્થના અંશથી બીજા અંશનો જે નિષેધ કરે, તેમજ નયની જેવો દેખાય તે નયાભાસ માટે એકાત નયનુ ગ્રહણુ ન કરવુ આથી દુરાગ્રહ થાય છે અને જ્ઞાનમદતા રહે છે

કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે સાતે નય ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયવાળા છે તો તે સાતે એક સાથે એક વસ્તુમા વિવાદ વગર શી રીતે લાગુ પડી શકે? આના ઉત્તરમા લૌકિક દૃષ્ટાન્ત લઈએ

એક પુરુષ વ્યક્તિ છે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા છે, પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર છે, પિતાના પિતાની અપેક્ષાએ પૌત્ર છે, મામાની અપેક્ષાએ ભાણેજ છે, ભાઈની અપેક્ષાએ ભ્રાતા છે ભાણેજની અપેક્ષાએ મામા છે અને ભત્રિજાની અપેક્ષાએ કાકો છે આમ આપણે સાત સબધ ગણાવ્યા તે સાતેએ એકજ પુરુષમા અપેક્ષાબુદ્ધિથી લાગુ પડે

છે આ ઉપરથી એમ નથી સમજવાનુ કે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાયો તેથી અન્ય સર્વનો પિતા કહેવાય

બીજું એક પારમાર્થિક દૃષ્ટાંત લઇએ—સત્ત્વપણાથી સર્વ વસ્તુ એક છે જીવત્વ અને અજીવત્વના ભેદથી સર્વ વસ્તુ બે પ્રકારે છે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી તે ત્રણ પ્રકારે છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અવધિદર્શન અને કેવળદર્શન એ ચાર દર્શનથી વિષયની અપેક્ષાએ સર્વ વસ્તુ ચાર પ્રકારે દેખાય છે પંચાસ્તિકાયની અપેક્ષાએ સર્વ વસ્તુ પાચ પ્રકારની છે અને ષડ્દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સર્વ વસ્તુ ૭ પ્રકારની છે

આવી રીતે સાપેક્ષ વ્યવહાર છે અને તેજ સમ્યગ્જ્ઞાનનુ કારણ છે આ વ્યવહારથી ઉપરના દૃષ્ટાંતોમા જેમ વિવાદ કાંઈ પણ થતો નથી એવુ સ્પષ્ટ જણાય છે તેવી રીતે સાત નયોનો વાદ વિવા રહિત જાણવો વિવાદ થતો નથી એટલુજ નહિ, પરતુ એક નયના જ્ઞાન કરતા વધારે નયોનુ જ્ઞાન મળવાથી જ્ઞાનમા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થાય છે જેવી રીતે 'ઘટ છે આ ઘટ વસ્તુનુ જ્ઞાન પાચ જ્ઞાન—મતિ શ્રુત અવધિ મન પર્યાય અને કેવલ જ્ઞાનથી વધતું વધતું જાય છે, તેવી રીતે સપ્ત નયના જ્ઞાનનુ સમજવુ

નયનુ જ્ઞાન એટલુ બધુ ગહન છે કે તેનો પૂર્ણ અત સર્વજ્ઞ સિવાય કોઈ પામી શક્યુ નથી અને પામી શકશે નહિ જો કે શ્રી મદ્ સિદ્ધસેનદિવાકર અને યશોવિજયજી વિગેરે ધુરંધર આચાર્યો નય સબધી વિશેષ સૂક્ષ્મતાથી જાણતા હતા અને વિસ્તારપૂર્વક લખી ગયા છે, તોપણ તેઓશ્રી કહે છે કે —

इति नयवादाश्चित्रा क्वचिद्विरुद्धा इवाथ च विशुद्धा ।
लौकिकविषयातीतास्तत्त्वज्ञानार्थमधिगम्या॰ ॥

ઇત્યાદિ નયવાદ વિચિત્ર એટલે નાના પ્રકારનો છે કોઈ સ્થળે વિરુદ્ધ હોય એમ જણાય છે પરતુ વસ્તુત વિશુદ્ધ હોય છે આ નયવાદ લૌકિક વિષયની બહાર છે અને તત્વજ્ઞાન અર્થે તે જાણવા યોગ્ય છે

શ્રીમત્સિદ્ધસેન દિવાકર (સમ્મતિતર્ક)

અગમ અગોચર નય કથા, પાર કોઈથી ન લહીએરે
તેથી તુજ શાસન એમ કહે, બહુશ્રુતવચને રહીએ રે
જયો જયો જગગુરૂ જગધણી
શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

આટલું અલ્પમત્યાનુસાર લખી તેમા કઈ દોષ, સ્ખલના આદિ જો કઈ હોય તો તેને અર્થ વિદ્વદ્જ્જનોની ક્ષમા યાચી મિથ્યા દુષ્કૃત મે એમ કહુ અને તેની સાથે મને સુધારવાની વિનતિ કરી વિરમુ છુ નયનો વિશાળ અને ગભીર ઉદ્દેશ, તથા ઉચ્ચ અને તાત્વિક રહસ્યાર્થ અન્ય સ્થળેથી જોઇ લેવા અત્ર તે આપ્યા નથી

અત્ર સ્વીકારવાનુ કે મુનિશ્રી ચારિત્રવિજયજીએ અતીવ સહાયતા આપી છે અને તેમની દૃષ્ટિ નીચે મારૂ સર્વ લખાણ પસાર થયુ છે, તેથી હું તેમનો ઉપકાર માનુ છુ

શ્રેષ્ઠી ગોકુલભાઇ મુલચદ
જૈન વિદ્યાર્થી આશ્રમ
મોહમયી તા ૧ / ૧૦-૧૦

વીરશિષ્ય
મોહનલાલ દલીચદ દેશાઇ,
બી. એ એલ એલ બી

નિવેદન

આ નયકર્ણિકામા શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયનુ સક્ષિપ્ત જીવનચરિત અને નય ઉપર નયકર્ણિકાના આધારે સ્ફુટ વિવેચન એ બેજ મારા તરફથી મારા ક્ષયોપશમાનુસાર લખાયા છે અને છેલે સવિસ્તર અનુક્રમણિકા મેં કરી છે પહેલામા શ્રી વિનયવિજયજીના ઇતિહાસ સબધી દતકથાઓ મને મુનિમહારાજ તરફથી મળી છે અને તેમની કૃતિઓમાટે તેમાંની એક સિવાય દરેક જોઈ તેપર ટુક વિવેચન લખેલ છે, બીજામા નયકર્ણિકામા બતાવેલુ ઘણાજ સક્ષિપ્ત આકારમા નયસ્વરૂપ ખાસ લક્ષમા રાખી તે નયના બોધમાર્ગમા પ્રવેશ કરવા અર્થે જેટલુ સક્ષિપ્તરૂપે પૂરતું હોઈ શકે તેટલુ વિવરણ સ્ફુટતાથી દર્શાવ્યુ છે વિશેષ વિસ્તારને અહીં અવકાશજ નથી કારણકે આ જે ગ્રથને (નયકર્ણિકા) માટે લખવામા આવેલ છે, તે આરભપુસ્તક એટલે માર્ગોપદેશિકારૂપ છે અને નયકર્ણિકા એ નામ સાર્થક છે, કારણકે તે એમ સૂચવે છે કે નય એ કમલનુ પુષ્પ છે—ને કમલના પુષ્પને અનેક પાખડીઓ છે અને તે પાખડીઓમા કર્ણિકા (Pericarp) રૂપ આ ગ્રથિકા છે

આ વિવેચનમાટે જે જે પુસ્તકો નામે તત્ત્વાર્થ, આગમસાર, આત્મપ્રકાશ વગેરેની અને જે મહાશયોની સહાયતા લીધી છે તેનો હું ભાવપૂર્વક આભાર માનુ છુ

ઉપરોક્ત સિવાયનું સર્વ નામે અગ્રવચન, ઉપોદ્ઘાત, અને મૂલનુ ભાષાતર રા લાલને કર્યું છે, અલબત તે મારી નજર આગળ મૂકવામા આવ્યુ હતુ, તેથી મેં તેમા લેખકનો આશય વસ્તુત કાયમ રહે એ લક્ષમા રાખી ભાષા વાક્યરચના, વિરામાદિમા શક્ત્યાનુસાર શુદ્ધિ કરી છે, તે સીવાય મારૂં તેમા કઇ નથી વળી આ સર્વના પ્રુફો બારીકાઇથી તપાસ્યા છે છતાપણ જો યત્કિંચિત્ પ્રમાદાચરણ સ્ખલના આદિ મારા હાથથી થઈ ગયુ હોય તો ત્રિવિધકરણે 'मिथ्या मे दुष्कृत भवतु' એવી પ્રાર્થના કરી અત્ર વિરમતા પહેલા કહેવાનું કે જો કોઇ મહાશય દોષ, આદિ સુધારવા ગભીર્યથી જણાવશે તો ઉપકાર થશે, અને સુયોગે બીજી આવૃત્તિ થાય તો તેમાં અનુસરણ થશે

૧૦ ૮ ૧૯૧૦ શાસનપ્રેમી

મોહનલાલ.

श्री विनयविजयोपाध्यायविरचिता

नयकर्णिका.

મંગલાચરણ અને વિષય

वर्धमानं स्तुमः सर्वनयनद्यर्णवागमम् ।
संक्षेपतस्तदुन्नीतनयभेदानुवादतः ॥ १ ॥

અનુવાદ-જે શ્રી વર્ધમાનનું આગમ સર્વ નય[1]રૂપી નદી ઓને (પ્રવેશવાને) સમુદ્રરૂપ છે, તેમના પ્રરૂપેલા નયભેદોનો સંક્ષેપથી અનુવાદ કરી, અમે તેમની સ્તુતિ કરીએ છીએ. ૧

નયોના નામ.

नैगमः संग्रहश्चैव व्यवहारर्जुसूत्रकौ ।
शब्दः समभिरूढैवंभूतौ चेति नयाः स्मृताः ॥ २ ॥

અનુવાદ-નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ, અને એવંભૂત એમ (સાત) નયો [આપના[2] આગમમાં] કહેલા છે. ૨

પ્રસ્તાવના.

अर्थाः सर्वेऽपि च[3] सामान्यविशेषोभयात्मकाः ।
सामान्यं तत्र जात्यादि विशेषाश्च विभेदकाः ॥ ३ ॥

અનુવાદ-પદાર્થો સર્વે સામાન્ય અને વિશેષ એ બન્ને

---

૧ જે શબ્દો અર્ધચંદ્ર કૌંસમાં છે તે અર્થની સ્પષ્ટતા માટે ભાષાંતરકર્તાએ ઉમેરેલા છે. ૨ જે શબ્દો કાટખુણાવાળા કૌંસોના છે તે મહારાજ શ્રી ગંભીરવિજયજી ગણીની આ ગ્રંથપરની અવચૂરીપરથી ઉમેરેલા છે. ૩ ચ શબ્દ શ્લોકમાં એક અક્ષર ખુટતો હોવાથી મુક્યો છે.

ધર્મ[1]વાળા છે, [એમ આપે પ્રતિપાદન કર્યું છે,] એમાં[2] જાતિ[3] ઇત્યાદિ તે સામાન્ય (ધમ) અને જૂદાપણુ જણાવનારા તે વિશેષ ધર્મો ૩

સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મો કેવા છે?

ऐक्यबुद्धिर्घटशते भवेत्सामान्यधर्मत. ।
विशेषाश्च निज निज लक्षयन्ति घट जना ॥ ४ ॥

અનુવાદ-[હે પ્રભો ! આપે કહેલા] સામાન્ય ધર્મવડે સેકડો ઘડામા એકાકાર બુદ્ધિ થાય, અને [આપે કહેલા] વિશેષ ધર્મવડે મનુષ્યો પોતપોતાનો[4] ઘડો ઓળખે છે [આ અમોહ ટાળવા માટે તારો મહાન્ ઉપકાર છે] ૪

૧. નૈગમનય.

नैगमो मन्यते वस्तु तदेतदुभयात्मक ।
निर्विशेष न सामान्य विशेषोऽपि न तद्विना ॥५॥

અનુવાદ-નૈગમનય વસ્તુને એ બને ધર્મવાળી (એટલે સામાન્યરૂપે અને વિશેષરૂપે) માને છે, કારણ કે [આપની આજ્ઞામા] વિશેષ રહિત એવુ સામાન્ય નથી તેમજ સામાન્ય રહિત એવુ વિશેષ નથી[5] ૫

૨. સંગ્રહનય.

सग्रहो मन्यते वस्तु सामान्यात्मकमेवहि ।
सामान्यव्यतिरिक्तोऽस्ति न विशेष. खपुष्पवत् ॥ ६ ॥

અનુવાદ-સંગ્રહનય વસ્તુને કેવળ સામાન્ય ધર્મવાળી-ર

---

૧ ધમ સ્વભાવ Nature ૨ એ બન્ને ધર્મોમા ૩ નતિત્વ, દ્રવ્યત્વ પ્રમેયત્વ ૪ લાલ પીળો લીલો ઇત્યાદિ રગથી કે કોઈ એવા ભેદથી પોત પોતાનો ઘડો માણસો પારખી લે છે મુઝાઈ જતા નથી ૫ ત્યારે આ નય સમ્યક્ દષ્ટિ ગણાય? નહિ કારણ કે દ્રવ્યને અને પર્યાયને બન્નેને સામાન્ય અને વિશેષયુક્ત માને છે

૫ શબ્દનય.

अर्थं शब्दनयोऽनेकैः पर्यायैरेकमेव च ।
मन्यते कुंभकलशघटाद्येकार्थवाचकाः ॥ १४ ॥

અનુવાદ–શબ્દનય અનેક શબ્દોવડે[1] એક અર્થવાચક પદા ર્થને એકેજ પદાર્થ સમજે છે, જેમકે કુંભ, કલશ, ઘટ ઇત્યાદિ એકજ (ઘટ) પદાર્થને દેખાડનારા છે [એમ સર્વદર્શી જિન ભગવાનોએ કહ્યું છે]

૬ સમભિરૂઢનય.

ब्रूते समभिरूढोऽर्थं भिन्न पर्यायभेदत' ।
भिन्नार्थां' कुंभकलशघटा घटपटादिवत् ॥ १५ ॥

અનુવાદ–સમભિરૂઢનય શબ્દ (કે પર્યાય) ભેદથી વસ્તુ ભિન્ન કહે છે (કારણ કે) જેમ ઘટ અને પટ (એ) ભિન્ન છે તેમ [શ્રી વર્ધમાન સ્વામિ[1] આપે] કુંભ,[2] કલશ,[2] ઘટ[3] (એમને) જૂદા પદાર્થો [કહ્યા] છે ૧૫

સમભિરૂઢની ઉપરની વ્યાખ્યાનુ કારણ.

यदि पर्यायभेदेऽपि न भेदो वस्तुनो भवेत् ।
भिन्नपर्याययोर्न स्यात् स कुंभपटयोरपि ॥ १६ ॥

અનુવાદ–જો પર્યાય ભેદથી વસ્તુનો ભેદ ન હોય, તો ભિન્ન પર્યાયવાળા કુંભ અને પટમા પણ એ ભેદ ન હોય ૧૬

૭ એવંભૂતનય

एकपर्यायाभिधेयमपि वस्तु च मन्यते ।
कार्यं स्वकीय कुर्वाणमेवंभूतनयो ध्रुवम् ॥ १७ ॥

---

૧ Synonyms પર્યાયો ૨ જેમા કંઈ ભરવામા આવે જે અવાજ કરે જેની આકૃતિ બને એવુ વાસણ–કુંભનવડે કુંભ કલનવડે કલશ અને ઘટનવડે ઘટ. જે માટીનો બનેલો તે કુંભ જે જલથી શોભતો તે કલશ–અને જે ઘડેલો તે ઘટ.

કરવાનુ લોકને પ્રયોજન હોય વિશેષ [પર્યાયો] વડે કામ ચડે (પણ) કોઈ દિવસે સામાન્યવડે નહિ. ૧૦

૪. ઋજુસૂત્રનય.

ऋजुसूत्रनयो वस्तु नातीत नाप्यनागतम् ।
मन्यते केवल किन्तु वर्तमान तथा निजम् ॥ ११ ॥

અનુવાદ-ઋજુસૂત્રનય ભૂત અને ભવિષ્ય વસ્તુ [પર્યાયને] માનતો નથી પરતુ કેવળ વર્તમાન [વસ્તુ પર્યાયને] અને તે પણ પોતાના (પારકી-અન્ય વસ્તુના નહિ) ભાવને[1] માને છે ૧૧

ઋજુસૂત્રનયનુ ઉદાહરણ.

अतीतेनानागतेन परस्कीयेन वस्तुना ।
न कार्यसिद्धिरित्येतदसद्गगनपद्मवत् ॥ १२ ॥

અનુવાદ-અતીત[2] અને અનાગત[3] ભાવથી[4] તેમજ પારકા[4] ભાવથી [આપે કહ્યા પ્રમાણે] કાર્યસિદ્ધિ થાય નહિ, એટલા માટે એ (બન્ને) આકાશકમળ[5] જેવા છે ૧૨

ઋજુસૂત્રની અને તેની પછીના નયોની બીજી વિશેષ માન્યતા.

नामादि चतुर्ष्वेषु भावमेव च मन्यते ।
न नामस्थापनाद्रव्याण्येवमग्रेतना अपि ॥ १३ ॥

અનુવાદ-નામાદિ ચાર[7] નિક્ષેપોમા તે ભાવ નિક્ષેપનેજ માને છે, એજ પ્રમાણે હવે પછીના નયો[8] પણ (ભાવનિક્ષેપ નેજ માને છે) ૧૩

---

૧ સ્થિતિ સ્વભાવ Property ૨ ભૂત ૩ ભવિષ્ય ૪ સ્થિતિથી ૫ આગળ થઈ ગયેલ કે હવે થવાના રાજપુત્રને માનીએ કેમ બેસાડાય ! (શ્રી શ્રીરવિજયગણિકૃત અવચૂરીપરથી) ૬ ખોટા ૭ નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ભાવ ૮ શબ્દ સમભિરૂઢ અને એવભૂત.

अर्थं शब्दनयोऽनेकैः पर्यायैरेकमेव च।
मन्यते कुम्भकलशघटाद्येकार्थवाचकाः ॥ १४ ॥

અનુવાદ–શબ્દનય અનેક શબ્દોવડે[1] એક અર્થવાચક પદાર્થને એકજ પદાર્થ સમજે છે, જેમકે કુભ, કલશ, ઘટ ઇત્યાદિ એકજ (ઘટ) પદાર્થને દેખાડનારા છે [એમ સર્વદર્શી જિન ભગવાનોએ કહ્યુ છે]

૬ સમભિરૂઢનય

ब्रूते समभिरूढोऽर्थं भिन्न पर्यायभेदतः।
भिन्नार्था कुम्भकलशघटा घटपटादिवत् ॥ १५ ॥

અનુવાદ–સમભિરૂઢનય શબ્દ (કે પર્યાય) ભેદથી વસ્તુ ભિન્ન કહે છે (કારણ કે) જેમ ઘટ અને પટ (એ) ભિન્ન છે તેમ [શ્રી વર્ધમાન સ્વામિ[1] આપે] કુભ,[2] કલશ,[2] ઘટ[3] (એમને) જૂદા પદાર્થો [કહ્યા] છે ૧૫

સમભિરૂઢની ઉપરની વ્યાખ્યાનુ કારણ.

यदि पर्यायभेदेऽपि न भेदो वस्तुनो भवेत्।
भिन्नपर्याययोर्न स्यात् स कुम्भपटयोरपि ॥ १६ ॥

અનુવાદ–જો પર્યાય ભેદથી વસ્તુનો ભેદ ન હોય, તો ભિન્ન પર્યાયવાળા કુભ અને પટમા પણ એ ભેદ ન હોય ૧૬

૭ એવભૂતનય.

एकपर्यायाभिधेयमपि वस्तु च मन्यते।
कार्यं स्वकीयं कुर्वाणमेवंभूतनयो ध्रुवम् ॥ १७ ॥

---

૧ Synonyms પર્યાયો ૨ જેમા કઈ ભરવામા આવે જે અવાજ કરે જેની આકૃતિ બને એવુ વાસણ–કુભનવડે કુભ કલનવડે કલશ અને ઘટનવડે ઘટ. જે માટીનો બનેલો તે કુભ. જે જલથી શોભતો તે કલશ–અને જે ઘડેલો તે ઘટ

અનુવાદ—એક પર્યાયવડે બોલાતી વસ્તુ (બોલતી વખતે) પોતાનું કાર્ય કરતી હોય તોજ એવભૂતનય તેને વસ્તુ કહે છે [બીજી વખતે નહિ કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરનો ઉપદેશ એવો છે કે વસ્તુ પોતાનું કાર્ય[1] કરે ત્યારે વસ્તુ ગણાય] ૧૭

એવભૂત ઉદાહરણવડે પોતાનુ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરે છે.

यदि कार्यमकुर्वाणोऽपीष्यते तत्तया स चेत् ।
तदा पटेऽपि न घटव्यपदेशः किमिष्यते ॥ १८ ॥

અનુવાદ—જ્યારે વસ્તુ પોતાનું કાર્ય ન કરતી હોય ત્યારે પણ તેને વસ્તુ ગણવામા આવે તો પટને પણ ઘટ (શબ્દ) કા ન કહેવાય?[2] ૧૮

ઉપસહાર.

यथोत्तर विशुद्धा स्युर्नयाः सप्ताप्यमी तथा ।
एकैक स्याच्छत भेदास्तत सप्तशताप्यमी ॥ १९ ॥

અનુવાદ—આ સાત નયો પણ (અનુક્રમે) એક એકથી વધારે વિશુદ્ધ છે વળી એક એક નયના સો સો ભેદ થાય, તેથી તેના સાતસો ભેદો પણ થાય (છે) ૧૯

---

૧ પોતાનુ કાર્ય કરનારી એને ન્યાયમા અર્થક્રિયાકારી કહેવાય છે કહેવતમા યથા નામા તથા ગુણા એમ પણ કહેવાય છે પરતુ તે વખતે ક્રિયા કરતી હોવી જોઈએ

૨ પ્રમાણ કે દલીલ બે પ્રકારે હોય છે એક અન્વયવાળી અને બીજી વ્યતિરેકવાળી સામાની દલીલ પોતાની દલીલને [illegible] કરી લેવી તે [illegible] યકળાથી બને છે અને સામાની દલીલમા દો[illegible] બને છે પ્રસ્તુત પ્રસગમા વ્યતિરેક કરવામા [illegible] પોતે પટનુ ઓઢવા–પહેરવાનું કામ ન કરતો [illegible] તો પણ એને ઘટ કહેવામા શો વાંધો છે? તે[illegible] હોય તો પણ તેને [illegible] પણ શ[illegible] તેજ વખતે વસ્તુ [illegible] તે પોતા[illegible] [illegible]એ બેસી હુકમ [illegible] તેજ વ[illegible]

ઉપસહાર-નય પાચ અને તેના ભેદ પાચસો કેવી રીતે છે?

अर्थैवभूतसमभिरूढयोः शब्दएव चेत् ।
अन्तर्भावस्तदा पच नयपचशतीभिदः ॥ २० ॥

અનુવાદ-જો શબ્દનયમા સમભિરૂઢ અને એવભૂત નયનો સમાવેશ થાય તો નય પાચ થાય છે[1] અને ત્યારે તે (પાચ નય) ના પાચસેં ભેદો (ગણાય) છે ૨૦

ઉપસહાર-આ સાતે નયો કયા બે નયોમા સમાવેશ પામે છે?

द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकयोरन्तर्भवन्त्यमी ।
आदावादिचतुष्टयमन्त्येचान्त्यास्त्रयस्ततः ॥ २१ ॥

અનુવાદ-દ્રવ્યાર્થિકનય અને પર્યાયાર્થિકનય એ (બે) નયોમા આ (સાતે નયો) સમાવેશ પામે છે, પહેલામા પહેલા ચાર અને બીજામા છેલ્લા ત્રણ[2] ૨૧

ઉપસહાર-આ સાતે નયો આપના આગમની કેવી રીતે સેવા કરે છે?

सर्वे नया अपि विरोधभृतो मिथस्ते,
सम्भूय साधुसमय भगवन् भजन्ते ।
भूपा इव प्रतिभटा भुवि सार्वभौम-
पादाम्बुज प्रधनयुक्तिपराजिता द्राक् ॥ २२ ॥

અનુવાદ-આ સર્વે નયો પરસ્પર વિરોધ અભિપ્રાય ધરવાવાળા છે, છતા હે ભગવન્! તે બધા એકઠા થઇ આપના

---

૧ શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રમા પાચ નયો ગણવામા આવ્યા છે અને શબ્દ નયમા આ શ્લોકમા કહ્યું તેમ સમભિરૂઢ અને એવભૂતનયનો સમાવેશ કરેલો છે (અધ્યાય ૧ લો સૂત્ર ૩૪-૩૫)

૨ પાશ્ચાત્ય સાય સ પણ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એવા બે ભેદ પાડે છે

૩ વસન્તતિલકા વૃત્ત

સુદર આગમની સેવા કરે છે જેવી રીતે પૃથ્વી ઉપર રાજાઓ પરસ્પરમા વિરોધી હોવા છતા પણ યુદ્ધરચનામા પરાજય પામી ચક્રવર્તી મહારાજાના ચરણકમલની સેવા શીઘ્ર કરે છે ૨૧

અતિમ-ઉપસહાર

इत्थं नयार्थकवचःकुसुमैर्जिनेन्दु-
र्वीरोऽर्चितः सविनयं विनयाभिधेन ।
श्रीद्वीपबंदरवरे विजयादिदेव-
सूरीशितुर्विजयसिंहगुरोश्च तुष्ट्यै ॥ २३ ॥

અનુવાદ–આ પ્રકારે વિનયવિજયે, વિજયદેવસૂરીના શિષ્ય અને પોતાના ગુરૂ વિજયસિંહના સતોષ માટે નયના અર્થને જણાવનારા વચનપુષ્પોવડે શ્રી જિનચદ્ર વર્ધમાનસ્વામીની વિનયસહિત શ્રી દીવબદરમા અર્ચા–પૂજા કરી ૨૩

અહિં નયકર્ણિકા સમાપ્ત થાય છે

શુભ ભૂયાદ્વચનાના નયજ્ઞાનાભિલાષિણા ચ ॥

શ્રી નયકર્ણિકાસારદર્શિત
મહાવીર સ્તવન.

રાગ-કુમરી

મહાવીર જિન ઉપદેશ દિયે, અમૃત રસ વરસે
[1]નૈગમ સામાન્ય ઓર વિશેષે, વસ્તુ સકળ દરશે—ભલા નય ૧
[2]સંગ્રહ સામાન્યરૂપ ગ્રહે, [3]વ્યવહાર વિશેષ ધરશે —ભલા નય ૨
શાસ્ત્ર સકળ વ્યવહારે દાખ્યું, વાસને જે વરતે—ભલા નય ૩
[4]ૠજુ વર્તમાને ભાવનિક્ષેપે, વિચારવડે ગ્રહે સે—ભલા નય ૪
એકપર્યાયિક શબ્દો તેને, સમદર્શી સમજે—ભલા નય ૫
એ નય શબ્દ[5] અને [6]સમભિરૂઢ, ભાવનિક્ષેપ ગ્રહે તે—ભલા નય.૬
પર્યાયિક શબ્દો ભિન્નાર્થિક, સહજ નિધા કરતે—ભલા નય ૭
અર્થક્રિયાકારી સદ્વસ્તુ, [7]એવંભૂત ધરતે—ભલા નય.૮
હીરાચંદ નયવાણી જાણી, અર્થ સવિ ધરજે—ભલા નય.૯

રા હીરાચંદ ઘેલકરણ ભણશાળી

---

૧ નૈગમનય વસ્તુના સામાન્ય અને વિશેષ એવા બને ધર્મ દેખાડે છે કેમકે વસ્તુમા સામાન્ય ધર્મવગર વિશેષ ધર્મ રહી શકતો નથી તેમજ વિશેષ ધર્મવગર સામાન્યધર્મનુ કથન થઇ શકતુ નથી

૨ સંગ્રહનય-વસ્તુના ફક્ત સામાન્યધર્મને ગ્રહણ કરે છે

૩ વ્યવહારનય-વસ્તુના ફક્ત વિશેષધર્મને ગ્રહણ કરે છે

૪ ૠજુસૂત્રનય-વર્તમાનકાળગ્રાહીજ છે અને ક્રિયાને કબુલ ન કરતા વિચારપૂર્વક વસ્તુના ભાવને ગ્રહણ કરે છે

૫ શબ્દનય-એક પર્યાયિક શબ્દોને સમાન અર્થવાળા ગણે છે

૬ સમભિરૂઢનય-એક પર્યાયિક શબ્દોના જુદા જુદા ભાવાર્થપ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અર્થવાળા ગણે છે

૭ એવંભૂતનય-વસ્તુના ભાવાર્થસહિત તેનો જે ઉપયોગ થઇ શકે તે યથાર્થ પરિપૂર્ણ રીતે થાય એવી અસ્તિ ધરાવનાર વસ્તુને (છતા પ ને) વસ્તુપણે માને-ગ્રહે તે જેમ માટી યા ધાતુનો ઘડો પાણીથી ભરી તેને કોઇ સ્ત્રી માથે મુકી ઘેર લાવતી હોય ત્યારે તે પાત્રને એવંભૂત નય ઘડો કહી કહે

સવિસ્તર વિષયાનુક્રમ.

(નોટ—આકડા એ પૃષ્ઠ સૂચવે છે અને ફુ એ ફુટનોટ સૂચવે છે)

લાલનના પુસ્તકો

રૂ આ

મદ્‌વાના (બીજી આવૃતિ) તૈયાર થાય છે

આતર વૈદ્ય ૦— ।

શુદ્ધોપયોગ (સહજ સમાધિ) િ ભેવસાયર કરાવ્યા નથી

સવીયધ્યાન

પરમ જ્યોતિ પચવિંશતી

જ્યોતિઢ ાન

જૈનમાગ નારબ મા ી બાગ ૧ અને બીજો એક તથા

જૈનમાગ પ્રવેશિકા ન ૧ ૨ ૩ બ નાગ અને ૨

આત્માવબોધ ગુ ક ત

પચ પરમેષ્ઠિ ગુણરત્નમાળા

મુનિશ્રી ચારિત્રવિજયજીની દૃષ્ટિ નીચેથી

તૈયાર થનાર પુસ્તકો.

અગાઉથી કિંમત

१ શ્રી‍ યશોવિજયજીકૃત ગુજરાતી કા યસગ્રહ (વાજીવર ઉપોદ્ઘાત શબ્દકોષ સહિત) ૩ ૨— ૦—૦

૨ શ્રી વિનયવિજયજીકૃત ગુજરાતી કા યસગ્રહ (પ્તાવના ઉપોદ્ઘાત, શબ્દકોષ સહિત) ૦—૧૨—૦

૩ શ્રી જિનચૈત્યવંદન (વિધિ હેતુ સહિત) પ્રેસમા છે ૦— ૨—૦

૪ શ્રી સામાયક સૂત્ર (વિધિ હેતુ વિવેચન સહિત) ૦— ૪—૦

૫ શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર (વિધિ હેતુ વિવેચન સહિત) ૧— ૮—૦

શેઠ ગોકળભાઈ મૂળચંદ જૈન હોસ્ટેલ
બ્રોંડ સ્ટન રોડ સ્ટેશન સામે
ગરેન મુંબઈ

વિશેષ માટે લખો
મોહનલાલ દ. દેશાઈ
બી એ' એલએલ્ બી

નયકર્ણિકા કિં રૂ ૦—૬—૦

Naya Karnika in English In preparation